

Tèrra Aranesa

III Època - n° 10 - 2011

Direccion:

Ròsa Maria Salgueiro Pujós

Correccion:

Ròsa Maria Salgueiro Pujós

Difusion:

Mn. Jusèp Amiell, Javier Bordes, Arturo Calbetó, Angelina Cases, Lissa Escala, Ròsa Maria Salgueiro, Lourdes Santacruz, Claudio Aventin e Elisa Ros.

Edite:

Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran

Imprimís e dessenh:

Norprint, S.A. / Publi&Graf. Alèxia Grustan

Tiratge:

500 exemplars

Prumèra edicion:

Junhsèga 2011

Depaus Legau:

L-1045-09

Membres dera Junta dera Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran:

Presidenta:

Angelina Cases Andreu

Vicepresidenta:

Ròsa Maria Salgueiro Pujós

Secretari:

Arturo Calbetó Calbetó

Tresaurèr:

Javier Bordes Claveria

Compdaire:

Carlos Fañanas Aguilera

Vocaus:

Mn. Jusèp Amiell Solé

Claudi Aventin Boya

Lissa Escala Lara

José Moga España

Elisa Ros Barbosa

Lourdes Santacruz Alís

Edite:

FONDACION MUSÈU ETNOLOGIC
DERA VAL D'ARAN

Tamb eth supòrt deth:

Conselh Generau d'Aran

Presentacion:

Sindic dera Val d'Aran	9
Presidenta dera Fondacion	11

Activitat:

Era Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran	15
--	-----------

Seccions:

Lengua Viua	19
Amics de Montgarri	21

Articles:

Mn. Agustí Puyol Safont (1867-1903) de Bossòst, poèta e escriptor. <i>Mn. Jusep Amiell Solé</i>	27
Es mèrques des cases de Betren, Es Bòrdes, Canejan e Vilac. <i>Maria Pau Gómez Ferrer</i>	33
Es relòtges de solei. <i>Josep Mª Val Soriano</i>	41
Era hèsta de Sant Pònç. <i>Dolores Beso</i>	45
M'agrade era Val d'Aran. <i>Roger Fort</i>	49
Era naishença des grani perdons de Sant Bertrand de Comenges dera Santa Creu de Salardú: efèctes deth Gran Cisma sus era termièra des Pirenèus. <i>Serge Brunet</i>	51
Poèma as pèires. <i>Carlos Fañanas</i>	67
Comunautat de regants de Marcatosa Betlan-Vielha –Mijaran. <i>Lourdes Santacruz</i>	69
Poesia: Pèires desbrembades. <i>Rufino Martínez</i>	75
Poesia: Ara pèira deth passeg. <i>Eduardo Caubet</i>	77
Picapeirèr: un nòble mestièr. <i>Entrevista realizada per: Lourdes Santacruz Alís</i>	79
Listat des pèires dera exposicion: Pèires que parlen. Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran	81

Es opinions exprimides enes articles son exclusives des sòns autors.

Presentaciones

Ei un plaser entà jo presentar aguesta naua edicion dera revista Tèrra Aranesa, e n'ei per diuèrses rasons que voleria remarcar en aguesta brèu presentacion.

En prumèr lòc perque Tèrra Aranesa siguec era prumèra publicacion escrita deth nòste país que vertebrèc un pensament d'impuls e arreconeishment dera nòsta identitat. Ja sabetz que tot çò que non demore escrit, non demore. Donc, es onze prumèrs numeros de Tèrra aranesa en an 1977 sigueren un amàs de volentats e de trebalh d'un corròp de persones qu'auien comprés, en aqueri moments fosqui e luenhencs dera dictadura, que calie repréner era consciéncia de país. E tad aquerò calie expressar sentiments, preocupacions, e volentats. Dilhèu calerie reeditar aqueri prumèrs exemplars, tà veir com encara aué fôrça d'aqueres reflexions son encara valides.

Ena solidesa dera Tor deth Generau Martinhon, era Fondacion deth Musèu Etnologic siguec capabla d'esdevier ena prumèra boha deth reneishment der aranesisme.

Aguesti dies en qué se renaúis, eth Musèu dera Val d'Aran, un auta des hites dera Fondacion, ei un bon moment tà rebrembar eth renaishment der esperit deth nòste pòble. Un renaishment possat per aquest corròp de persones qu'alavetz, damb ua vedença plan endonviada deth futur, se demanauen en an 1977: "En aquest moment de cambis ena vida dera Val d'Aran com mai les auíem vist, podem preguntar-mos es aranesi, a on èm? Qué serà deth nòste país? Qué sauvaram dera nòsta tèrra?"

Questions plan oportunes encara aué, atau com n'ei encara de plan oportun eth trebalh qu'amie a tèrme era Fondacion damb aguesta revista a on vò difóner aspèctes dera nòsta cultura que riscam de pèrder. E riscam se non neurim era nòsta memòria e eth nòste coneishment. Ua memòria qu' eth progrès e es cambis as quaus se ve sosmetuda era nòsta societat, esface an darrèr d'an aspèctes vitaus dera nòsta identitat, damb eth risc hijut qu'es naues generacions esdevenguen estranhes ena sua pròpia tèrra.

Ei per'mor d'aquerò que mos cau persutar. Cau persutar en hèr a conéisher, en hèr a saber, e en hèr a enténer qu'èm vius. Cau persutar en explicar qu'es pòbles sonque saben tà a on van, se pòden compréner eth perquè dera sua istòria. Eth nòste, eth pòble aranés, ei un pòble qu'a sabut guanhar eth sòn lòc en fôrça combats e ara, encara, dempús deth temps, mos cau hèr a saber qu'eth combat non ei acabat.

Era tèrra aranesa a de besonh des sòns òmes e des sues hemnes, deth sòn esfôrç e des pagines de revistes com aguesta que difonguen coneishment e donguen sentit ath nòste futur.

Gràcies e per molti ans.

Francés X. Boya Alós
Sindic d'Aran

"Tèrra Aranesa 10"

Presentacion

Ei un plaser presentar-vos aquest **detzau** exemplar de **Tèrra Aranesa** sus aspèctes diuèrsi dera istòria e des ahèrs des persones qu'an viscut en Aran.

En nòm dera Fondacion voi balhar es gràcies a: Mn. Amiell, Mari Pau Gómez, Josep Mª Val Soriano, Lolita Beso, Roger Fort, Elisa Ros, Lourdes Santacruz, Carles Fañanas, Rufino Martínez, Eduardo Caubet, qu'an collaborat d'ua forma altruïsta en tot aportar-mos es sòns coneishements reflectidi enes articles d'aguesta revista, sense eth sòn supòrt non aurie estat pas possible era sua edicion.

Ena prumèra part dera revista traparatz un explic dera Fondacion e, des dues seccions: Amics de Montgarri e Lengua Viua. Era dusau part ei formada pes articles de persones coneishedores dera istòria deth nòste país.

Tèrra Aranesa a viscut tres etapes:

- Era prumèra tamb quate numeròs de 1977 enquia finaus de 1979 editada en "offset".
- Era dusau dejà en impresion, deth numerò 5 enquiath numerò 11 de 1980 enquia 1981.
- Era tresau e actuau, deth numerò 1 de 1995 enquiath 10 d'aué.

Des deth prumèr dia auem volgut qu'aguesta siguesse era revista de toti es aranesi, a on toti poguen hèr a sénter era sua votz e poguen hèr a conéisher eth passat, atau solet poiram sauvar çò que i age de bon ena nòsta tèrra. Voleria hèr ua demana a toti es qu'agen bèra inquietud e bèra causa a díder as auti, que mos envién es sòns escrits o suggeréncias. Se i a quaqu'un de vosati que pense que non sap pas escriuer en aranés non vos ne hescatz pas, ac enviatz en catalan, castelhan o francés e ja ac traduïram tamb eth vòste permís.

Tèrra Aranesa vò recuèlher aquera ciéncia amagada deth nòste pòble, vò qu'era hlama de cada pòble non s'amòrte, qu'era vida de cada terçon-de Montgarri enquia Pònt de Rei- tamb es sues manèrs pròpies, enriquisque tota era nòsta tèrra amassada des de tostemp.

Felicitati ara maxima institucion deth nòste país, eth Conselh Generau, peth sòn interès entara recuperacion e promocion der auviatge culturau dera nòsta tèrra e arregraisqui eth sòn emparament e ajuda entara publicacion d'aguesta revista.

Angelina Cases Andreu
*Presidenta dera Fondacion
Privada Musèu Etnologic
d'era Val d'Aran*

Era Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran

Angelina Cases

Presidenta Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran

“Es mestiers en Aran” siguèc eth titol dera exposicion, organizada pera Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran, en Sant Joan d'Arties deth 2 de junhsèga enquiath 30 de seteme de 2010 a on i auie un centeat de fotografies des persones qu'an viscut e viuen, an trabalhat e trabalhen en Aran de dempús des prumeries deth sègle XX enquia aué.

Hònt: Francesc Tur

Eth dia dera sua inauguracion, eth 2 de junhsèga tanben se presentèc **Tèrra Aranesa n° 9** per part dera vicepresidenta dera Fondacion e responsabla dera revista Sra. Ròsa Maria Salgueiro. Er acte qu'auèc lòc tàs 19:30 ores siguec presidit peth Mgfc. Sr. Francés X. Boya Alòs e compdèc tamb era presència, de diuersi conselhèrs e bailes, membres dera Fondacion e de nombrosi amigues e amics aranesi.

Comencèc tamb es paraules dera presidenta qu'en sòn parlament remerquèc qu'era intencion dera exposicion ère dar a conèisher es mestiers, qu'en Aran hè cent ans èster pagès

ère era normalitat, aué ei era excepcion, mès mos cau aumenatjar a totes es persones que semièren es nòstes tèrres, heren modelhons e garbèrs, profitèren es bòsqi, trafiquèren tamb eth bestiar...se podía observar que i a mestiers que s'an mantengut viui: comerçants, mètgès, tauernèrs, hustèrs, paredèrs... d'auí s'an perdut.

Hònt: Francesc Tur

Era transformacion economica mos a portat d'auí mestiers sustot de servicis en mon deth torisme: monitor d'esquí, guida de montanha, guida culturau.... Toti son plan importants e mos ajuden a gaudir d'ua màger qualitat de vida

Hònt: Francesc Tur

Eth Sindic d'Aran, Sr. Francés Boya, barrèc era inauguracion arregraïnt ara Fondacion eth sòn trabalh pera lengua e cultura d'Aran.

Era exposicion a estat visitada pendent es mesi de junhsèga, agost e seteme per 2.522 persones.

Era Fondacion a participat:

- ena Comission dera Memòria Istorica, constituïda peth Conselh Generau d'Aran.

- en Conselh Assessor dera Lengua, constituït peth Conselh Generau d'Aran .

- ena Comission de Patrimòni deth Conselh Generau d'Aran .

- ena setmana dera Solidaritat organizada peth Ajuntament de Vielha e Mijaran, entà arremassar sòs entà ajudar a Farmamundi, Creu Roja e Soroptimist.

- a collaborat ena edicion dera Miscel·lànea Melquiades Calzado, promoiguda pera seccion d'Istòria der Institut d'Estudis Aranesi.

- a collaborat tamb eth Conselh Generau d'Aran e era Fondacion Pere Tarrés entà organizar eth Programa Universitari entara Gent Grana, tamb era assisténcia a classa cada dijaus de 15 persones.

- en toti es actes culturaus promoigudi peth Conselh Generau d'Aran e pes Ajuntaments aranesi.

Vos rebrembi que toti podetz consultar era pagina web dera Fondacion : Eth domini ei **fondacion.org** tamb link tàs dues seccions: Lengua Viua e Amics de Montgarri.

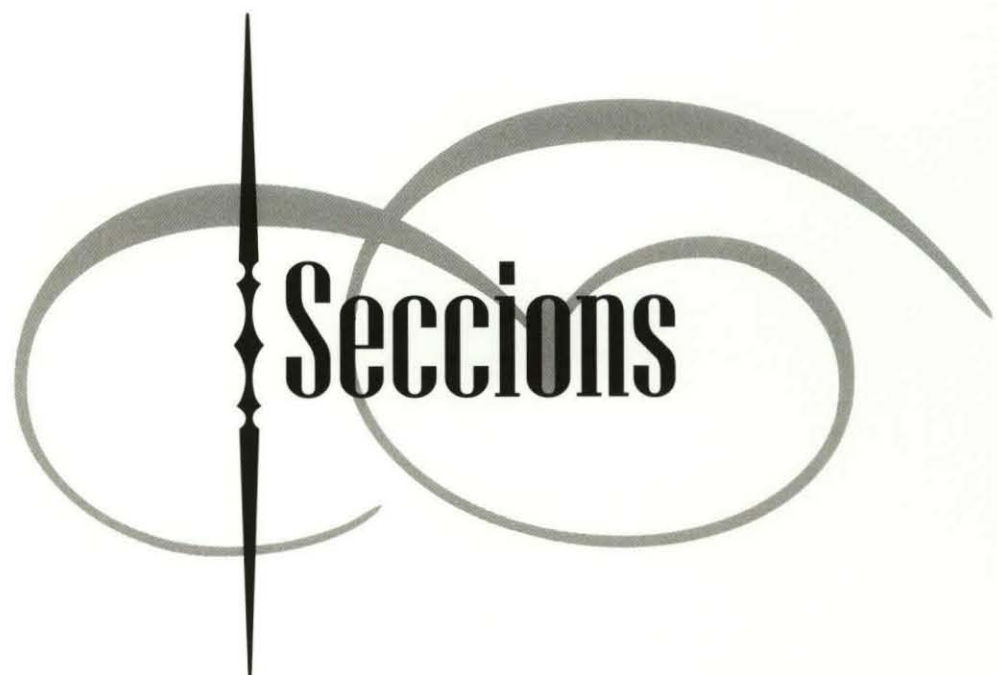
Era Fondacion ei dubèrta a toti es que vòlen trabalhar pera cultura e patrimòni dera nòsta Tèrra.

Demoram poder contunhar trabalhant tamb fòrça illusion entà amiar endauant es objectius dera Fondacion:

- Remassar e salvar toti aqueri elements referents ath passat: istòria, arqueologia, costums e lengua pròpria dera Val d'Aran.

- Possar era organizacion d'actes culturaus, estudis e trabalhs de caractèr scientific e publicacions restacades tamb era Val d'Aran.

A decorative graphic consisting of a vertical line with a central diamond-shaped ornament, intersected by two overlapping, stylized loops that resemble calligraphic flourishes or a stylized infinity symbol.

Seccions

Lengua Viua

Lissa Escala Lara, membre dera junta deth collectiu

Eth darrèr dimenge de junhsèga, coma dejà ei tradicionau en Aran, eth collectiu amiaue endeuant ua naua edicion dera Corsa Aran per sa Lengua, en tot arribar ara XVIIau. Coma ei costum, ja de bon maitin es membres dera Junta deth collectiu premaniren era plaça dera Glèisa de Vielha tara hèsta, en tot plaçar eth tradicionau taulèr de venta des sòns productes promocionaus ath cant dera entrada dera glèisa. Coma cada an es madeishi membres deth collectiu carrejauen, damb es sòns veïculs, as joeni, cada viatge mès nombrosi, que volien hèr era trauèrsa deth pòrt de Vielha.

Era vila d'Es Bòrdes tornaue a èster punt de trobada tàs caminaires que gessien de Les e que se i posauen entà compartir eth dinar que cadun portau en morralet. Autant siguec entàs caminaires que gessien de Montgarri, que se trobèren en Unha, entà hèr ua mossegada, en ua iniciativa que siguec pro ben recebuda. Ath long deth camin, en Bossòst e en Arties, gràcies ath supòrt des bars Urtau e Hiru, se i plaçauen tanben quauqui punts tà perucar e béuer quauquarren e atau poder seguir mielhor eth camin.

Hònt: Núria Puyol

Pòc dempús des ueit deth vèspe, es caminaires e corredors arribauen ena plaça dera Glèisa de Vielha entà participar enes actes finaus dera hèsta. Aquiu madeish se liegec eth parlament deth collectiu, que tornaue a hèr ua crida ar usatge sociu der aranés, qu'ei un des objectius essenciaus deth collectiu. Dempús se liurèc eth prèmi Lengua Viua, qu'en aguesta edicion corresponec ara escrivana de Vielha Tòni Escala, pera sua contribucion, a trauès dera

literatura, ara difusion dera nòsta lengua. Justament enguan, ua des òbres d'aguesta autora, *Moria...! Èm perduts!*, siguec trigada peth Conselh Generau entà començar era prumèra colleccion adreçada ath public juvenil en Aran. Era escrivana aranesa a rebut nombrosi prèmis, autan ena Val d'Aran coma dehòra des nòstes frontèras, en Lhèida, o en desparièrs concorsi literaris ena Occitània francesa e ena italiana.

Hònt: Núria Puyol

Un concèrt deth grop de musica occitana Parpalhon barrèc era hèsta, qu'un viatge mèc compdèc damb ua tanplan bona participacion en tot amassar a lèu un milèr de personas ena plaça dera Glèisa de Vielha.

Dempús dera aprobacion per part deth Parlament catalan dera Lei der occitan, aranés en Aran, eth passat mes de seteme de 2010, eth collectiu Lengua Viua organizèc ua hèsta en colaboracion damb eth Conselh Generau e Torisme Val d'Aran. Er acte comencèc, eth dissabte 30 d'octobre, damb era lectura d'un manifèst deth collectiu ena plaça deth Conselh Generau, deuant dera escultura ara lengua e

Hònt: Núria Puyol

cultura aranesa que bastic eth collectiu er an 2008. En manifèst, eth collectiu demanaue as institucions que prebotgèssen era plea normalizacion der aranés en ensenhament, ena administracion publica, enes mejans de comunicacion e, fin finau, eth sòn usatge social. Lengua Viua manifestaue era sua confiança qu'eth nau govèrn dera Generalitat

despleguèsse era Lei en tot tier en compde era feblesa e es besonhs der aranés, era varianta der occitan que se parle en Aran, entà qu'aguest patrimonni de toti seguisque viu entath futur. Eth collectiu hiscaue tanben as aranesi entà que persutèssen en usatge dera lengua pròpria d'Aran en toti es encastres dera societat aranesa, perque sonque atau ne garantiram eth pervier entàs futures generacions.

Hònt: Lissa Escala

Ara seguida dera lectura deth manifèst s'auferic còca e chicolate ena sala polivalenta de Vielha, a on se hec un concèrt deth grop occitan La Talvera. Eth collectiu auferic pegasolets commemoratius dera aprobacion dera lei e pins dera escultura a toti es presents.

Abantes dera Corsa deth 2011, eth collectiu dauric era possibilitat qu'eth dessenh dera samarreta dera dètz-e-ueitau edicion se hesse a trauès d'un concors public entà poder-lo daurir ara participacion de toti. Un vintenat long de personas i presentèren es sòns diboishi, entre es quaus era Junta deth collectiu a trigat eth dessenh tara samarreta dera Corsa d'enguan, qu'arribe ara sua majoritat d'edat. Eth dia de Sant Jòrdi, eth collectiu, maugrat era ploja intensa, non deishèc de hèr era dejà acostumada lectura. Enguan se triguèc era òbra *Hered*, de Tòni Escala, darrèra guardonada damb eth prèmi Lengua Viua. Era sala d'accès deth Conselh acuelhie era lectura, que maugrat eth mau temps, compdèc damb pro assistents. Aqueth siguec tanben eth

scenari dera exposicion des dessenh presentadi entath concors dera samarreta. Ath long der acte s'autregèc eth prèmi de 400 € ath dessenh trigat. Eth prèmi l'artenhec Kristina Nart, de Betren, que siguec era guanhadora damb un diboish a on ena part de deuant dera samarreta e en fichas de dominò se i tròben es principaus simbèus dera corsa en tot hèr un camin. Ena part de darrèr deth dessenh, un dètz-e-ueit damb arraïcs simbolize er assolidament dera Corsa.

Toti es dessenh se pòden veir encara en facebook de Lengua Viua, qu'arregraís era

participacion de toti es que se i an volut predar en colaborar damb eth collectiu. Eth desvolopament der acte tanben se pòt veir en *Hèm TV* ena plana deth Conselh Generau d'Aran: conselharan.org.

Damb motiu deth sòn dètz-e-ueit aniverasi, dejà era majoritat d'edat, eth Collectiu Lengua Viua tornarà a compdar damb eth grop occitan NADAU tà barrar, damb eth sòn concèrt, er acte dera Corsa Aran per sa lengua 2011. Confiam en poder tornar a compdar damb era massiua participacion de tostemp çò que, un viatge mè, volem arregraïr.

Hònt: Lissa Escala

Amics de Montgarri

Jusèp Moga España

Assaniment e installacion dera hòssa septica, er impòrt des trabalhs a pujat era quantitat de 3.845,96€.

Hònt: Amics de Montgarri

A decorative graphic consisting of a vertical line with a central diamond-shaped ornament, intersected by two overlapping, stylized loops that resemble calligraphic flourishes or the letter 'Q'.

Articles

Mn. Agustí Puyol Safont (1867-1903) de Bossòst, poèta e escriptor

Mn. Jusèp Amiell Solé

Mn. Agustí Puyol Safont nèish en Bossòst eth 25 d'octobre de 1867, C/ Major, num. 18, casa Pontaut.

Tamb Mn. Condò Sambeat e Mn. Rafel Nart son tres capelhans aranesi que s'an distingit pera sua vocacion d'escriptors. Mn. Condò neishec eth madeish an, Mn. Nart, tres ans dempús.

Casa mairau, de Bossòst

De Mn. Jusèp M. Condò, atau coma de Mn. Rafel Nart, s'an escrit es sues biografies, es dues escrites peth Sr. Llorenç Sánchez i Vilanova, de La Pobla de Segur, es ans 1988 e 2002. Es tres comencèren amassa es sòns estudis que les portarien a èster capelhans, tres ans ena precepturia de Vielha, e dempús passèren a estudiar en Seminari de La Seu.

Mancaue escriuer, maugrat sigue cuerta, era biografia de Mn. Agustí Puyol, deth quau recuelhí era sua òbra literària, quan cerqué tanben era de Mn. Condò e Mn. Nart.

Mn. Agustí Puyol neishec en Bossòst, eth 25

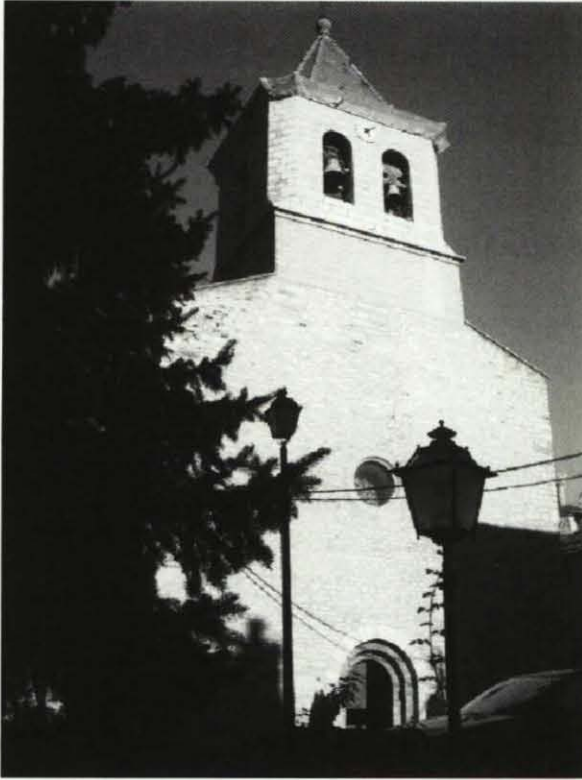
d'octobre de 1867. Hilh de Jusèp Puyol e de Francesca Safont, es dus de Bossòst. En Seminari de La Seu d'Urgell acabèc es Umanitats, hec es 3 ans de Filosofia, 3 de Teologia e 2 de Morau. Siguec ordenat de capelhan er an 1893, as 26 ans. Sonque dètz ans poguec exercir era sua vocacion, ja que moric plan joen tàs 36 ans, en Alp de Cerdanha.

Seminari de La Seu d'Urgell

Era sua vocacion d'escriptor e poèta se revèle ja en Seminari enes sòns temps d'estudiant. D'aqueri ans de Seminari se sauen òbres premiades, coma veiram mèns enjós. Atau tanben guanhauen prèmis es auti dus poètes aranesi, estudiants encara: Mn. Condò e Mn. Nart.

Siguec ordenat de capelhan eth 23 de mai de 1891. Nomentat Vicari de Ribes de Fresser er 1 de juriòl deth madeish an. Eth 31 de mai de 1893, nomentat regent de Bolvir. Aquiu i residic 3 ans. Aquiu escriuec era sua òbra mèns coneishuda. "Hombres ilustres de Cerdaña". Es sues qualitats d'escriptor e de cultura umanistica heren que siguesse nomentat catedratic d'Umanitats en Seminari d'Urgell, er an 1896, peth Bisbe Salvador Casañas.

Glèisa d'Alp

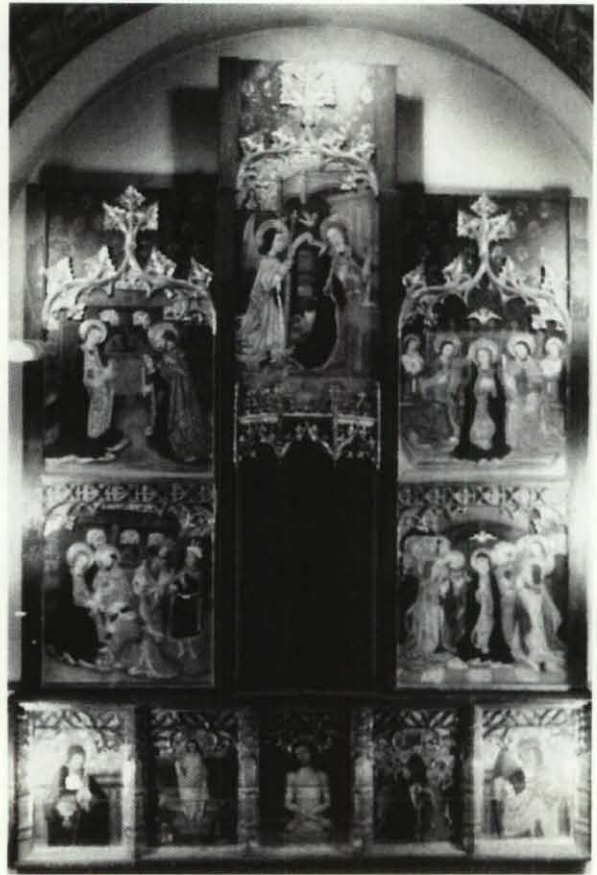
Er an 1902, eth nau bisbe Joan Laguarda hec ua renovacion des superiors e catedratics deth Seminari e Mn. Puyol siguec nomenat rector d'Alp (Cerdanya), as nau mesi d'aucupar aqueth nau cargue, eth 12 de març de 1903, morie ena sua parròquia, as 36 ans d'edat.

Ena vida de Mn. Agustí Puyol e enes sòns escrits trapam ua grana vinculacion tamb era Cerdanya. Eth motiu serie qu'era mair-sénher mairau ère naturau de Puigcerdà. Maugrat qu'era auesse morit quan eth neishec, mantierie ua grana relacion tamb era sua familia. La Seu d'Urgell ère luenh dera Val d'Aran e podem pensar qu'es sues vacances, coma estudiant, les passarie tamb era familia dera sua mairia, oncles e cosins, e non ena aluenhada Val d'Aran.

En parlar deth mossen aranés M. Puyol e conéisher era sua trajectòria non podem mens de pensar enes auti dus companhs d'edat, d'estudis, en madeish seminari. Tà toti tres eth seminari siguec un lòc de cultura, d'estudis umanistics, en aqueri monents dera Reneishença catalana, qu'entrèc tamb fòrça en seminari d'Urgell, coma ac harie en d'auti seminaris de Catalonha: per açò era utilizacion deth catalan, sus tot en Mn. Puyol e en Mn. Condò. Mn. Nart escriuec fòrça en castelhan,

totun aguest, a tanben uns vèrses fòrça beròis en catalan e tanben quauqu'uns en aranés. Mn. Nart soentejaue es sues visites tara Val d'Aran, ja que darrèrament ère rector de La Pobla. Mn. Puyol siguec mèl luenh dera Val d'Aran e non vierie pas guaire entàra sua tèrra.

Eth catalan de Mn. Puyol ei ric, era sua poesia fòrça estructurada e doça. Èra sua mòrt, as 36 ans, parèc era sua creacion. Tanpòc Mn. Condò auec ua vida longa, moric as 51 ans.

Retaule de Bòlvir S. XV

Abantes de rebrembar era produccion literària de Mn. Puyol, metem aguesta cuerta poesia, dedicada ath Cardenau Casañas, quan deishc La Seu e anèc entà Barcelona. Dera hèsta aumenatge que li harien s'a sauvat aguesta poesia titolada "MIOSOTIS", eth nòm d'ua flor. Pensam que Mn. Puyol aurie ua fòrta afecion ad aguest bisbe, que lo nomentèc catedratic en Seminari.

Sauvam era grafia tamb que s'escriuie en catalan en aqueri moments.

MIOSOTIS

Ma pena, de bon matí,
com oreneta que nia,
cercava lo seu amor,
lo seu amor i sa vida;
lo cercava en son palau
resseguint las galerias
hont altres cops lo vejé
somrihent i ple de ditxa...
y ma pensa plega'l vol
angoniosa, trista...trista...
!Es que no hi era l'amat...
y a terras llunyas partia!

I ma pensa llavors volá,
com oreneta que nia,
vers lo jardí del meu cor
per trobar una flor trista,
trista com mos pensaments,
solitaria com ma vida,
y entre roses i capblaus
un miosotis hi cullia,
emblema de un dols recort,
simbol de un cor que bé estima,
per posarlo a vostres peus
com grat recort de ma vida

(Seminari de Urgell 22 de setembre 1901)

Produccion literària, que coneishem de Mn. Agustí Puyol Safont, seguint era sua cronologia:

- **Oda a La Seu d'Urgell**". An 1890. Longa composicion de 132 vèrs.

- **Cobles de romiatge a la Mare de Deu de Núria**. An 1892. Composicion poetica.

- **Cobles de romiatge en lloança de Ntra. Sra. de Núria**. An 1892

-**Los dolors de Maria Santíssima**. 1892, Longa composicion poetica, 7 cants. 450 vèrs, catalan, Nta. Sra. dera Rapita (Huelva). Dedicada ara sua mair: Francesca Safont e Llovet. Premiada pera Academia Mariana de Lhèida. En catalan.

- **Lleida A Maria Santissima**. Composicion poetica. 144 vèrs. Catalan. Academia Mariana de Lhèida.

- **Goigs i cantics a Ntra. Sra. De Bolvir**, catalan, publicadi en un diari de Perpignan, an 1894

- **Santuari de Belloch**. Itinerari de Puigcerdà a Belloc. Roïnes. Era imatge dera Vèrge e eth sòn culte. Istòria. 13 pàgines. Bolvir, 2 de juriòl, an 1896.

- **Prometença complerta**. An 1895. Romanç inspirat en un hèt des ans 1512-1514. Premiada tamb Ròsa de plata en Certamen public, Academia Mariana de Lhèida. "A Ntra. Sra. de la Bonanova".

- **Hombres ilustres de la Cerdanya**", an 1896. Biografia de 79 personatges originaris dera Cerdanha o deth sòn comtat. Castelhan.

- **Miosotis**, an 1901. Poesia dedicada ath cardenau Casañas, bisbe de Barcelona. Aumenatge de despedida. Boletin Oficiau der Avescat.

- **Oració funebre (panegiric) en la mort de l'il·lustrissim Linus Freixa**, degan dera Catedrau. Delegat dera Mitra en Andorra e rector deth Seminari, que moric eth 15 de gèr de 1901. Composicion en lengua latina. 1901. Boletin Oficiau der Avescat.

- **Comiat a la Verge de Núria**. Musica de Mn. Jusep Còmes. Xilografia de A. Gelabert. Ua dusau edicion se hec en an 1957. Serie Núria n. 6.

Metem ues mòstres dera sua poesia.

ODA A LA SEU D'URGELL

Quant veig ton front altívol escalonant les serres,
recordo èts de fillada y niçaga de gegants;
tal volta endarrerida al deixar ells estes terres
diguérente: -Tu quedat per mostra dels Atlants.-

Assaboreix lo tebi recort de ta naixensa;
gegant era ton pare, gegant quiet posa nom:
que al veurer com un cedre espigada ta creixensa,
clama: -Que 'ts filla d'Hércules que diga vull tothom.

Y apilonant les timbes, tossals, serra amunt serra
encresta una montanya, perque llesves ton front
per sobre de sos muscles, gegants d'aquesta terra,
des d'hont contemplar puguis l'extens espay del mon.

Es eix treball ciclópich la guayta de la plana,
ton mirador altívol, l'alt y ferrench Cadí,
des d'hont vegis les ones saltar en mar llunyana
com cabridets que triscan pe'l prat ó pe'l jardí.

Al bell racer seguida d'altíssima montanya,
San Joan del Herm, d'olímpichs abets ab vert plomall,
si á son cim vol muntarhi veurà á gentil Cerdanya,
com nina, enmirallar-se del Segre en lo cristall.

.....
.....
.....

PROMETENÇA COMPLERTA (1512-1514)

(Aguest romanç ei inspirat en ua inscripcion copiada fidelament per un amic de Mn. A. Puyol d'ua lampa dera glèisa dera Bonanova de Barcelona e que siguec panada ena guèrra deth francés, an 1812 e, que se cre siguec ua donacion der Almirall de Villamarí, dempús de tornar des còstes d'Àfrica: *Lanita feyta A Barcelona e fonc donada a Madona de la Bona Nova per Mossen Bernat de Villamari l'any del Señor M. D. X IIII*)

I

Surt armat de punta en blanch

de Barcelona, á trench d'alba,
un noble, brau mariner,
que conta 'ls llors per batallas,
que quan cavalca en sas naus
la mar ajup' sas espatllas,
lo mestral li da tribut,
besan sos peus las onadas.
Las soladas y 'l garbi
han colrat de jorn sa cara;
a quinze anys ja era un brau
en la costa catalana,
pui bogava mar endins
en sagetias y barcas,
escapularis al cor
y 'l ganivet a la faixa.
¡Be 'l coneixen lo mestral
y de Berbèria 'ls piratas!

En Bernat de Vilamarí
¿ahont vá quan trenca l'alba
deixant vint naus en lo port...
dant la esquena á la mar brava?
No es covart Vilamarí
si de jorn deixa la platja,
que vol demanar bon tremp
per sa vencedora espasa
á la Reyna celestial
de *Bona-nova* apel.lada.
Flectat del altar en front,
plena d'amor la seva ánima,
son cor vessant de sospirs
així 'l mariner exclama:
-Altre cop vinch á implorar
vostre socós, Verge santa,
ans que mas naus prenguen vent
en vers la platja africana,
puig sou la Estrella del mar,
mon escut en las batallas,
en lo dupte mon consell
y en la tempesta ma calma.

.....
.....

III

.....
.....
Veus aquí, lo meu present....
Una llántia d'or y plata
en present de mon amor,
en eterna recordança
de que vostres son los llors,
de que vostras son las palmas
ab que 'l front m' he coronat
y he enjoyat la meva espasa.
Si altre cop cans berberins
abordan en nostras platjas,
per la Pátria y per la Fe
vull tornar a las batallas;
y sereu Vos de mas naus
sempe més la Capitana.

Uns gòis entà Sant Joan, de Toran

Quan Agustí Puyol ère encara estudiant en Seminari recebec deth Rector de Canejan, Mn. Frances Sabi er encargue de mielhorar es gòis que se cantauen en Sant Joan de Toran. Er estudiant demane ath Sr. Bibe, eth 10 d'octobre de 1889, era autorizacion entà escriuer-les e

publicar-les. Coma ditz eth: Es gòis existents an causes dignes de correccion ena sua versificacion, rima e collocacion d'estròfes. Eth Sr. Bisbe Salvador Casañas l'autorize, e mane que siguen revisadi peth Catedratic de Literatura deth Seminari.

Metem era pumèra e darrèra estròfa des gòis totauments renauidi. Non sabem se s'arribèren a publicar. Ei per açò que metem dus fragments entà comprobar era possible edicion en catalan.

“Estant en lo Santuari
D'estas Valls d'Espanya e França

vostre pare Zacaria
un angel per emissari
lo totpoderós li envia;
que tindrà un fill li a anonciat
Entre els homes piadòs
Siau-nos sempre advocat
Profeta i martir gloriós.

.....
.....

ver jardí dels Pirineus,
vos visitan amb confiança
molts devots i humils romeus
y aculliu ab gran bondad
sempre son prech fervorós.
Siau-nos sempre advocat
profeta y martir gloriós.

En ua visita, que Mn. A. Puyol harie en Andorra e en tot visitar ua capèla, de Sant Andrèu, en fòrça mau estat, aué rebastida, dèishe escrit e signat ath darrèr dera pòrta un “grafitti” o inscripcion: Quan en an 1958 se heren es òbres de restauracion dera capèla, ena memòria escrita dera hèsta se volec deishar constància d'aguestes paraules de Mn. Agustí Puyol. Quauque capelhan rebrembarie eth joen catedratic deth Seminari. Didie atau:

*Com un cos que jau, sens vida
em mira el poble andorrà;
mès sap ell que si m'oblida,
sí, com jo també serà.*

En liéger era produccion literària de Mn. Puyol mos n'encuedam que, coma capelhan e vesin d'un pòble, s'integraue en cada lòc, non deishant d'escriuer sus persones, devocions e causes d'aqueth lòc. Atau, de La Seu d'Urgell, de Ribes, tamb Núria de Bolvir. Sonque d'Alp non trapam arren; era sua cuarta estada 9 mesi, e dilhèu ja malaut, non auec temps e fòrces entà escriuer. Òc, que recuelhem en eth ua fòrta admiracion pera Cerdanya, que tada eth serie eth doble dera sua aluenhada Val d'Aran.

Bibliografia:

- Estudis Ilerdens. Academia Mariana de Lleida
- Archiu der Avescar d'Urgelh
- Butletin Oficiau der Avescat

Es mèrques des cases de Betren, Es Bòrdes, Canejan e Vilac

Maria Pau Gómez Ferrer, directora der Archiu Generau d'Aran

En Archiu Generau d'Aran se i consèrve documentacion a on an quedat registrades es mèrques des cases des municipis de Bausen, Es Bòrdes, Canejan e Vilac. Aguesti documents son dus libres de capítols, un libre d'actes e un document destacat. Es documents son datats entre eth sègle XVIII e eth sègle XX.

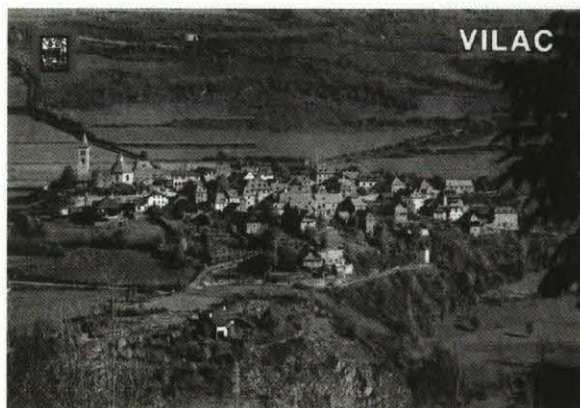
Es libres de capítols

Es capítols èren es acòrds des conselhs damb es quaus se reglamentaven tot un seguit de punts qu'afectauen era vida comunitària. Es comunautats se regien pes normes qu'eres madeishes auien establhit. En Aran, eth capítol ei eth reglament o norma emanada deth conselh locau e non condicionada a cap auta institucion. Era sua forma, un seguit d'artícles, les daue eth nòm. Era norma se dictaue peth plen deth conselh, ei a díder era amassada de toti es caps de casa dera vila, congregadi, generaument, a tòc de campana. Es amassades deth conselh èren relatiuament freqüentes. I auie ues dates senhalades, d'amassada obligatòria, com eth dia de cambi de còssos (Sant Joan, Sant Miquèu...); eth segon dia de Nadau (celebracion de hèsta); a principis de mai (celebracion deth vediau) e en mes de junh (arrendament des peishius)... Tanben i auie amassades extraordinàries a on se reglamentauen ahèrs problematics o conflictius entara vila. Es acòrds èren arremassadi, generaument en un volum, nomentat Libre dera vila o Libre de capítols. Eth sòn contengut ère diuèrs, non sonque i trapam es capítols senon que tanben trapam: acòrds sus

arrendaments des bòsqui; eth contracte der apotecari (farmaceutic), mètge o mèstre; concòrdies damb es viles vesies...

Eth libre de capítols de Vilac (1736-1780)

Enes escrits medievaus, eth pòble de Vilac figure damb es agregats de Santa Gema e Sant Germés. Iniciaument formèc part deth terçon de Vielha, e quan aguest se subdividic, deth terçon de Marcatosa. Siguec ua des viles mès importantes dera Val, a on i auie residència eth loctinent deth baile de Vielha e dus còssos que la governauen. Ena relacion de 1613 de Juan Francisco de Gràcia se ditz qu'en Vilac i auie dus tors de defensa, dues glèises (era parroquiau de Sant Fèlix e era de Sant Laseron, damb sies beneficis e sies caperans) e eth castèth de Vilac ena part nauta damb forma de triangle. Actuaument Vilac se trape laguens deth municipi de Vielha e Mijaran.

*Vilac. Colleccion Javier Hospital
(1900122300000089)*

Eth libre de capítols arremasse es acòrds dera vila des de 1736 enquia 1780. En 1998, eth document, pr'amor deth sòn deficient estat de conservacion, ingrèsse en Archiu Generau d'Aran. Ei en 2007, quan eth libre ei restaurat laguens deth programa de restauracion "Esteve Gilabert Bruniquer" promoigut pera Subdireccion Generau d'Archius deth Departament de Cultura dera Generalitat de Catalonha. Era restauracion se hèc en talhèr *Documenta Conservació i Restauració* de Lleida. En 2009, eth madeish libre se digitalize laguens deth Plan nomenat anteriorament, es trabalhs les hè era empresa *Artyplan*.

Prumèra huelha deth libre de capítols de Vilac

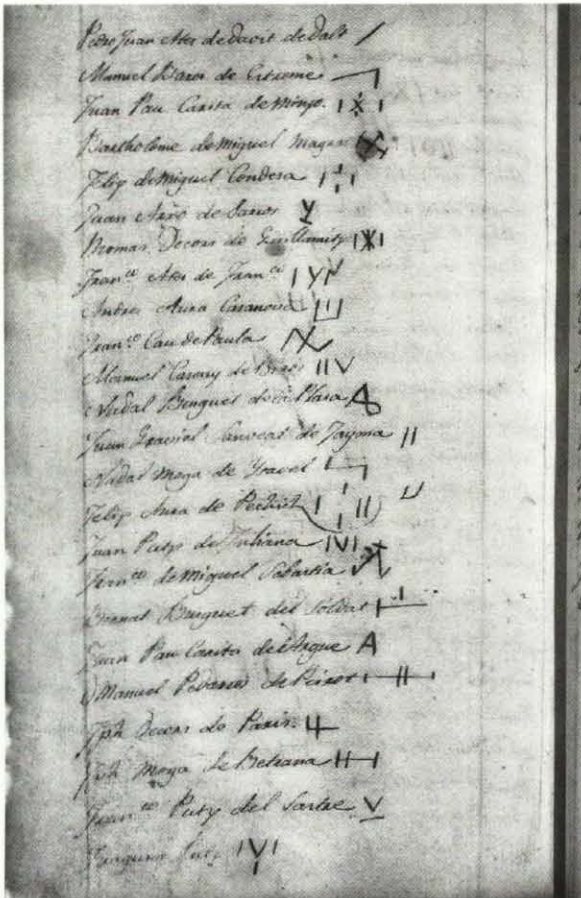
Es mèrques des cases en libre de capítols de Vilac, ca. 1730

En libre de capítols de Vilac, enes pagines 25 e 26, se i trapen registrades es mèrques des

cases dera vila. En aguest cas ges eth nòm e cognòm deth vesin damb eth nòm dera casa, vinculat ara mèrca. Eth document non a data, mès se poirie datar ath torn der an 1730.

Es vesins de Vilac listats son: *Jaume Busquet des de Molie; Francisco Ates; Jayme Batmala; Joseph Deo; Francisco Junca des de Benito; Joaquín Junca des deth Barbe; Nadal de Miguel des de Garrie; Bernat Cau des de Juanico; Francisco Batmala des de Betran; Ramon Sala des de Sabate, Agusti Puyol des de Entemiat; Bernardo Junco des de Sarte; Francisco Estreme des de Jaques; Madalena Sajus; Joseph Sanbeat des de Joseph; Jayme Busquet des de Calses; Feliph Batmala des de Codony; Joseph Busquet des de Catalina; Laurens Juan Penetro des de Guau; Francisco Carita des d'Asidro; Anton Escaa des deth Vaque; Manuel Puix des de Sarcos; Felix Busquet des de Jayme; Francisco Deo des de Poto; Pedro Juan Ates des de Davit de Dalt; Manuel Bares des d'Estreme; Juan Pau Carità des de Minjo; Bartholome de Miguel des de Maynas; Felix de Miguel des de Condesa, Juan Arró des de Sarcos; Thomas Decors des de Guillamitx; Francisco Ates des de Francsco; Andres Aura des de Casanova; Francisco Cau des de Paula; Manuel Caseny des de Biro; Nadal Busquet des dera Plasa; Juan Gabriel Sanbeat des de Jayma; Nadal Moga des d'Isabel; Felix Aura des de Pechich; Juan Putx des de Juliana; Francisco de Miguel des de Sebastian, Bernat Busquet des de Soldat; Juna Pau Carita des der Arque; Manuel Pedarros des de Peirot; Joseph Decors des de Pari; Joseph Moga des de Betrana; Francisco Putx des de Sarte; Joaquin Putx; Laurens Deors des deth Farre; Joseph Estreme des deth Tixine; Joseph Barrau des de Mateu; Anton Puyol des d'Anton; Jayme Deo des de Nadau; Laurens Juan Decors des de Burreguet; Francisco de Miguel des de Bomon; D. Francisco de Miguel des de Capdet; Francisco Gasqueto des de Pedebayle; Mariano Deo des de Francesa; Manuel Rella des de Cotx de baix; Miguel Lotx des de Cotx de dalt; Miguel de Miguel des de Ramonet; Francisco Cumat des de Davit de Baix.*

Posteriorament e damb un aute tipe de tinta s'anòte eth nòm d'Esteve Sarcos des de Sanblas.

Mèrques des cases de Vilac.

Eth hons der Ajuntament de Betren (1349-1963).

Eth pòble de Betren se trape entre Escunha e Vielha. Ath delà de quauques bastisses antiquas damb hiestraus renaissentistes (Çò de Palhàs e Çò de Portolà), a eth major interès arquitectonic era glèisa parroquiau de Sant Sernhilh (anticament de Sant Esteue). Era mòla de haria de Betren ère des mèis importantes des entorns. En pòble i a dues cases antiquas, Sancho e Morèu, qu’auien agut fòrça nomentada en tempsi passats pera sua fòrta economica en camp deth comèrç, ena recria de mules e tanben en camp dera agricultura. Actuaument Betren se trape laguens deth municipi de Vielha e Mijaran.

Era documentacion se trapaue jos era custòdia deth president dera Entitat Municipau Descentralizada de Betren. Ère costum passar es documents laguens d’ua arca de baile a baile e de president a president. En convèni signat

Betren. — Vista General. — (Valle de Arán) España

Betren. Colleccion Manuel Solé de Bossòst. (190007730000010)

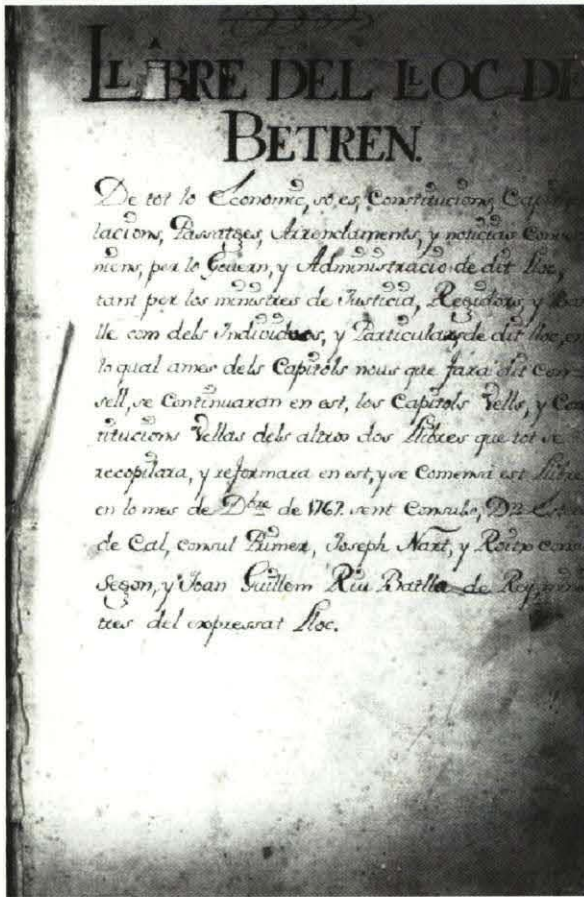
eth 17 de gèr de 1995, entre eth Conselh Generau d’Aran e eth Departament de Cultura dera Generalitat de Catalunya, s’especifica qu’er Archiu Generau d’Aran integrarà es hons municipaus de Vielha e Mijaran. Entre eth 22 de gèr e er 11 de març de 2003, es documents sigueren trasladats tara sedença der Archiu, ena Casa deth Senhor d’Arròs, a demana deth baile pedani dera E.M.D. de Betren.

Eth hons ei format per 0,70 m. de documentacion en papèr e 6 pergamins, datada entre 1349 e 1963. Entre es ans 2005 e 2006, eth talhèr *Estudi B2* restaurèc un des dus libres de capítols dera vila que se i consèrven, concrètament eth des ans 1708 enquia 1742. En 2007, eth madeish talhèr restaurèc 5 pergamins deth hons (1349-1633). En 2009, es dus libres de capítols conservats (1708-1914) se digitalizèren laguens deth Plan de digitalizacion “Esteve Gilabert Bruniquer” promoigut pera Subdireccion Generau d’Archius deth Departament de Cultura dera Generalitat de Catalunya, era digitalizacion la hèc era empresa *Artyplan*.

Es mèrques des cases en libre de capítols de Betren. 1791

Eth 28 de mai de 1791, eth conselh dera vila de Betren s’amasse ena casa comuna deth pòble entà reglar es diuèrsi problèmes que i a agut damb era utilizacion des mèrques des cases. Semble èster que bèth viatge s’an cambiat es

mèrques entre vesins o que bèra ua d'aguestes mèrques s'a borrat. Entà esvitar aguesti abusi se registren es mèrques en madeish libre. Aqueri que se sautaràn aguest capítol auràn de pagar ua multa de 9 liures e 18 sòus. En madeish capítol se regule que quinsevolh que hèsque husta en bòsc aurà de mercar-la. Se se pròbe que non ac a hèt aurà de pagar era madeisha multa nomentada adés. Atau madeish se quedarà sense la lenha hèta. Entà demanar licéncia entà hèt era lenha ath còsso, eth capítol ditz que se seguirà era costum antica.

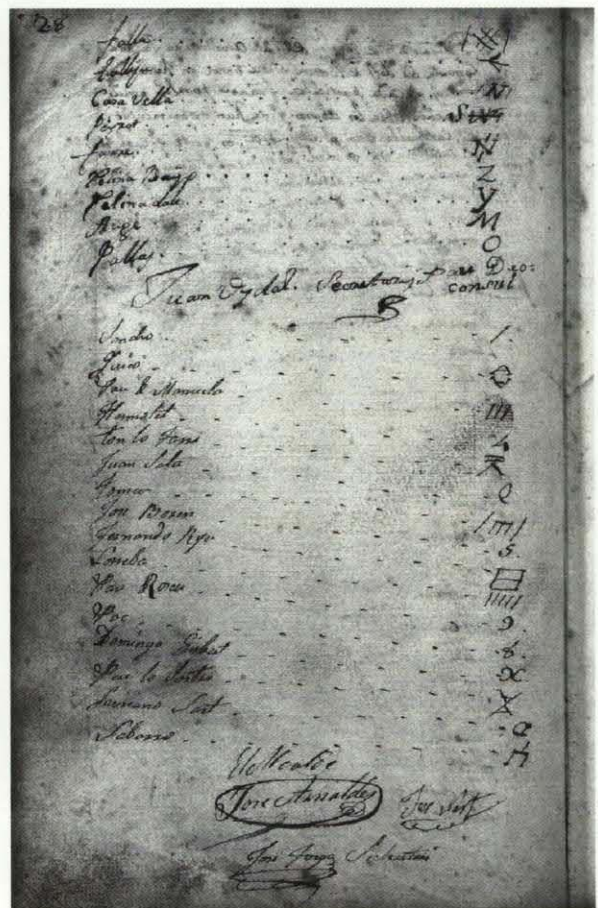

Libre de capítols de Betren. 1767-1914

Es cases nomentades en libre son: *Es de Cal, es de Borralla, es de Lucia, Es de Betla, es d'Anton, es de Lizer, es de Gata, es deth Guelle, es de Porthola, es de San Set, es de Mategerra, es de Moreu, es de Badia, es de Domenge, es de Chin, es de Barraca, es de Fillada, es de Juan Ryu, es de Sarte, es de Lator, es de Hostal, es de Thedora, es de Falla, es de Tallyu, es de Casa Vella, es de Peyrot, es de Farre, es de Xelina de Baish, es de Xelina de Naut, es d'Auge e es de Pallas.*

Eth document lo signen eth secretari, Joan Vidal, e eth còsso Pau Deò. Enjós deth capítol i trapam hijuts mès nòms de cases damb es sues mèrques. Aguest apunt se hèt posteriorament e aguesta naua anotacion ei signada peth baile, José Arnaldes, eth secretari, José Forga, e per José Nart.

Es cases hijudes son: *Es de Sancho, es de Quico, es de Pau de Manuela, es de Hesmolet, es de Ton lo Farre, es de Juan Sala, es de Tomeu, es de Jose Boren, es de Fernando Ryu, es de Correba, es de Pau Roseu, es de Poc, es de Domingo Gisbert, es de Pere lo Sastre, es de Laureano Nart e es de Sabarro.*

Mèrques des cases de Betren.

Eth hons der Ajuntament de Canejan (1851-1965)

Eth caplòc deth municipi, Canejan, se trape ena confluéncia der arriu de Toran e dera Garona. Ath delà, laguens deth tèrme municipau trapam es següenti casaus: Bòrdius,

Campespin, Era Cassenham, Eth Pradet, Porcingles, Sestrèr, Era Mòla e Pujòl-amelech, e eth pòble e santuari de Sant Joan de Toran. *Caneia, Caneiano, Canigano* enes documents medievaus formèc part iniciaument deth terçon de Bossòst e, ena reorganizacion hèta dempús deth sègle XV, deth de Quate Lòcs. Era poblacion, qu'en primèr cens de 1282 auie 35 huecs e 30 hospitia, baishèc a 15 huecs es sègle XVI e a 18 en 1613. Aumentèc fòrça ath long deth sègle XVIII, mès siguec en sègle XIX quan assolìc un maxim de poblacion que la situaue per dauant de Vielha. Era agricultura, era ramaderia e era explotacion des bòsqi an estat tradicionaument era ocupacion primordiaua dera poblacion actiua. I a dues centraus hidroelectricques en tèrme: era de Pònt de Rei e era de Toran.

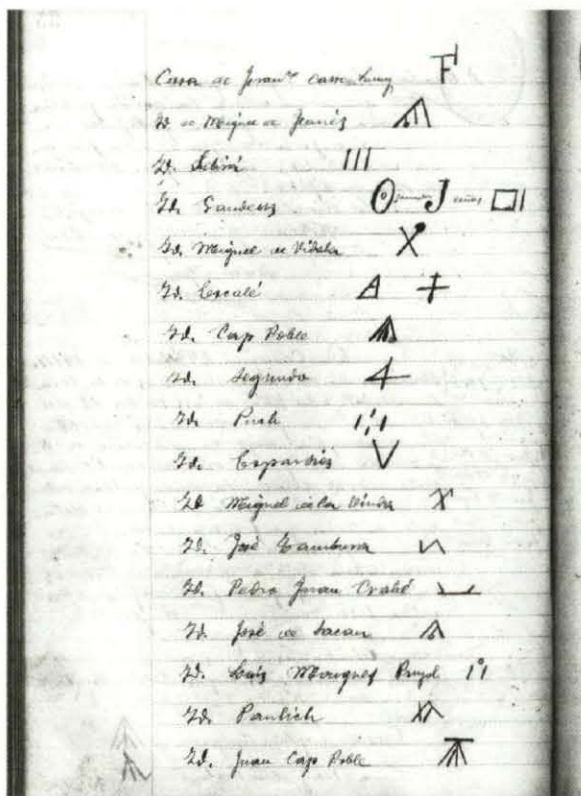
Canejan. Colleccion de fotografies der Archiu. (190008730000143)

Eth hons ei format per 21 m. de documentacion en papèr, datada entre 1851 e 1965. Es documents sigueren custodiats ena Casa dera vila enquiath sòn pas entar archiu istoric deth Conselh Generau d'Aran. Era documentacion arribèc per contracte de depaus signat entre er Ajuntament e eth Conselh eth 10 de noveme de 1994. Ena primauera der an 1998, era documentacion siguec trasladada tara actuau sedença der Archiu Generau d'Aran ena Casa deth Senhor d'Arròs. Eth 27 d'abriu de 2000, s'oficializèc eth contracte de depaus. Eth 10 de hereuèr de 2006, se realizèc ua dusau transferència de documentacion. Er 1 d'agost de 2006, pr'amor des òbres en losat dera bastissa der ajuntament, se transferic tota era documentacion que se trapaue en humarau.

Eth 24 de gèr de 2011, s'an transferit es libres d'actes (1890-1960).

Es mèrques des cases en libre d'actes de Canejan, 1914.

Eth 27 de deseme de 1914, s'amassen en salon de sessions dera Casa Consistoriaua eth baile, Francisco Deò Deò e es còssos, Juan Medan, Francisco Pujòl, Francisco Coret e Juan Serra. En aguesta amassada s'admeten es mèrques qu'utilizen es vesins en aguest moment, es quaus les an presentat e se diboishen en libre d'actes der ajuntament.

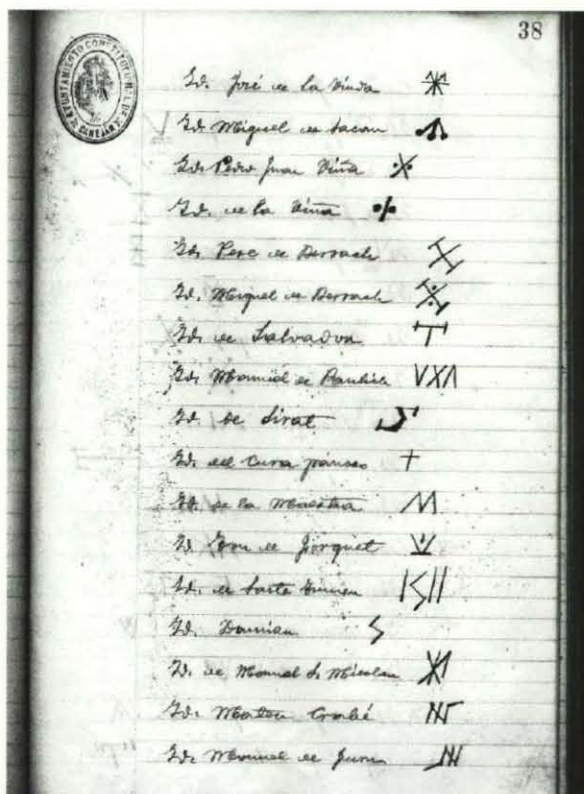

Es mèrques des cases de Canejan.

Es cases son: *Es de Laplaza Campespin, es de Miguel de Puch, es de Francisco Casse Lung; es de Miguel de Fanéz, es de Subirà, es de Gaudens, es de Miguel de Vidala, es d'Escalé, es de Cap Poble, es de Segundo, es de Puch, es de Espardies, es de Miguel de la Viuda, es de José Tambura, es de Pedro Juan Crabe, es de José de Sacau, es de Luís Marquez Pujol, es de Paulich, es de Juan Cap Poble, es de Sarte Puch, es de José Oset Fernando, es de Nadala, es de Sabates, es de Joaquim del Sarte, es de Sirat, es de Juan Casse de Lung, es de Cap Escalé, es de Juan de Guté, es de Guillamot Pursingles, es de Fanéz Estanquera.*

En aguest punt se senhalen es mèrques naues as vesins que les an o as que dejà les an mès que non les an presentat en Ajuntament.

Es cases son: *Es de Juan de Mateu, es de Paiuet Sant Joan, es de Juan Sarte Arnau, es de Manuel de Lausach, es d'U. Andreu, es de Juan de Lausach, es de Curech, es de Forquet de Sant Joan, era Sociedad Minas Zinc Bossost, es de Faz de Sant Joan, es de Maria de Forquet, es de Costa de Sant Joan, es de Pujol de Pradet, es de Pujada de Pradet, es de Juanet de Toni, es de Miguel de Toni, es de Burtulum, es de Pere Pradet, es de Carpintero Pujada, es de Muré, es de Paiuet de Pradet, es de Cap de la Costa Pradet, es d'Artigalás, es de Francisco Bersach, es de Luis Bersach, es de Paula, es de Suca, es de Xurret, es de Juan Lacau, es de Ton de Simona, es de Juan de Silvestre, es de Gariola, es de Bonshom, es de Casanova, es de Juan de Paula, es de Pedro Crabe, es de Crabe, es d'Andreu de Miquel, es de Burtuluma, es de Manuel de Guillamot, es de Barri, es de Graz Bordius, es d'Andreu, es de Duniz, es de Dusa, es de Sartiga, es de Castra, es de Ton de Crabé, es de Sacuma, es de Manuel de Pey, es de Pey de la Mola, es de Paulich de Naviás, es de José Rella, es d'Isabel de Moron, es de José de la Viuda, es de Miguel de Sacau, es de Pedro Juan Viña, es de la Viña, es de Pere de Bersach, es de Salvadon, es de Manuel de Paulich, es de Sirat, era casa del Cura Párroco; era casa de la Maestra, es de Ton de Forquet, es de Sarte Tumeu, es de Damian, es de Manuel San Nicolau, es de Mateu Crabé, es de Manuel de Fum, es de Juan de Mariano, es de Juan de Pey, es de Francisco Morón, es de Francisco San Nicolau, es de Francisco Mutich, es de Nela, es de Pepa Marques, es de Miralles, es de Platéz, es de Manuel de Curech, es deth Maestro, es d'Aller, es de Sastre, es de Manuel U. Antoni, es de U. Antoni, es de Miguel de Fernando, es de Chep de Uncle Antoni, es de José de u. Dejo, es de Ton de Faz, es de Catalina, es d'Eduardo Subirà, es de Luis Tambura, es de Pere de Paula, es de Sarrat, es d'U. Pau, es de Benosa, es de Jose Miguel Farrés, es de Juan Sarriu, era des Peones-guardas, era deth Molinero de Pursingles, es de Juan de Manuel, era des Carrabineros, era deth Cabo des Carrabineros, es de José Grande, es de Tumeu de la Risaña, es de Mateu Silvestre, es de Bergeron, es de Juan P. de Hustau, es de Labat, era deth cura de Sant Joan, es de Mariana de Toni e es d'Isabel Tombura.*

Es mèrques des cases de Canejan.

Eth hons der Ajuntament d'Es Bòrdes

Eth tèrme municipau d'Es Bòrdes compren es pòbles d'Es Bòrdes (damb eth vestigi dera antica bastissa de Castèth Leon), Benós, Begós e Arró. Eth municipi d'Es Bòrdes ei de formacion modèrna; en sègle XIX eth pòble de Benós auie estat eth cap deth municipi e posteriorament eth centre passèc a Es Bòrdes, poblacion formada a compdar deth sègle XVII ath costat des rèstes der antic castèth.

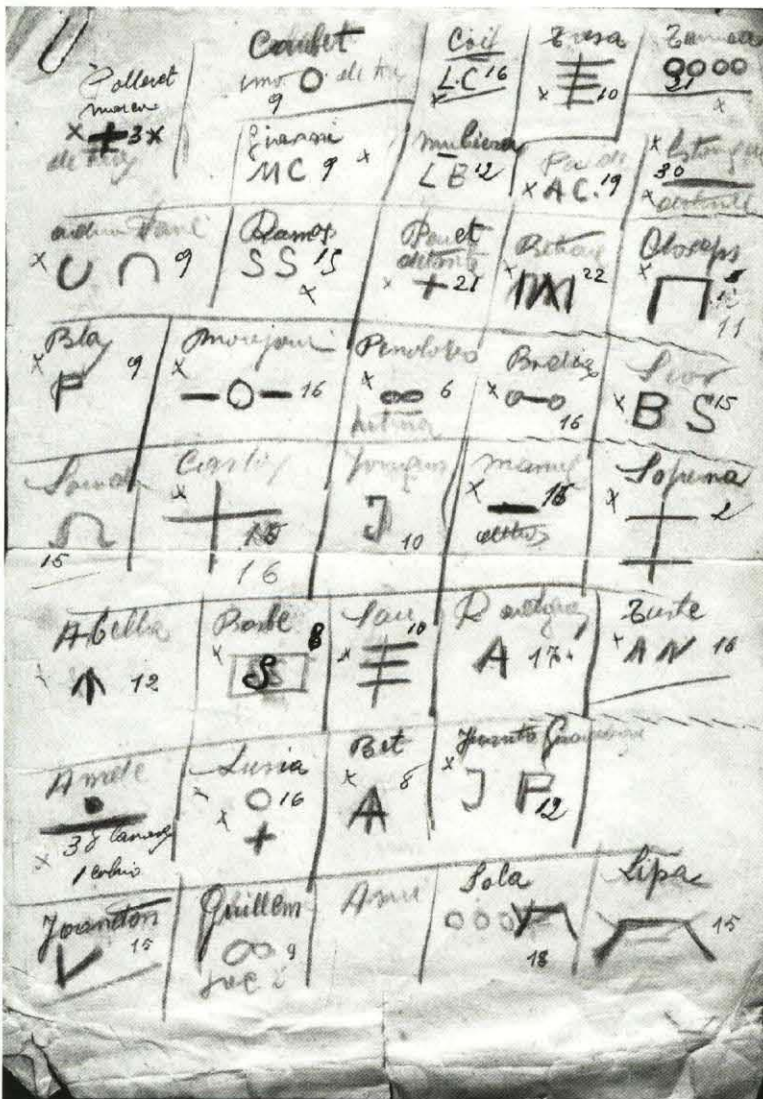
Es Bòrdes e Arró. Colleccion Manuel Solé de Bossòst. (190007730000024)

Eth 9 de noveme de 2001, se formalizèc eth contracte de depaus entre er Ajuntament d'Es Bòrdes e eth Conselh Generau d'Aran coma representant dera Generalitat de Catalunya. Eth hons ei format per 18 m. de documentacion datada entre 1764 e 1978. I a un document de 1699 e dues concòrdies de 1718 e 1738. Eth libre de capítols dera vila (1798-1835) s'a restaurat laguens deth programa de restauracion "Esteve Gilabert Bruniquer 2008" promoigut pera Subdireccion Generau d'Arxius e Gestion Documentau deth Departament de Cultura dera Generalitat de Catalunya. Es trabalhs de restauracion les an portat a tèrme en talhèr *Estudi B2*. En 2009, eth madeish libre se digitalize laguens deth Plan nomentat anteriorament, era digitalizacion la hè era empresa *Artyplan*.

Es mèrques des cases d'Es Bòrdes. ca. principis deth sègle XX

En un document sense data i a diboishades es mèrques de bestiar deth municipi d'Es Bòrdes. En document i apareish eth nòm dera casa, era mèrca e un numerò que poirie significar es caps de bestiar dera casa. Atau d'exemple, ena des d'Amele i a er apunt de 38 caps de bestiar de lan e 1 de bestiar crabum.

Es cases son: *Es de Troy, es de Caubet, es de Coy, es de Tresa, es de Tomea, es de Gironi, es de Muliera, es de Paude, es de Entongue, es de Xelina Farre, es de Ramos, es de Pauet...*, *es de Betran, es de Closeps, es de Bals, es de Monjou, es de Penolovo, es de Brelias, es de Sior, es de Sonda, es de Carlos, es de ..., es de Manel, es de Sopena, es d'Abella, es de Barbe, es de Sau, es de..., es de Turte, es de Amele, es de Lusia, es de Bet, es de Juanto, es de Joaneton, es de Guillem, es de Sola e es de Lipa.*

Es mèrques d'Es Bòrdes e Arró

Es relòtges de solei

Josep Mª Val Soriano

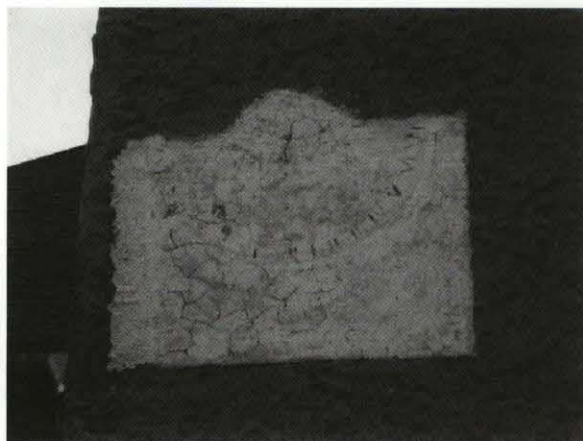
Revirat ar aranés per Ròsa Maria Salgueiro

Era relacion la hèsqui en tot seguir era Garona dera sua part mès nauta en direccion tà França.

Eth prumèr, (comenci ben), non serie en Garona senon en Noguera Pallaresa, donc s'aurie de localizar en pòble de Montgarri. Totun, segon informacions qu'è anat obtient, era casa a on se trobaue ei aterrada.

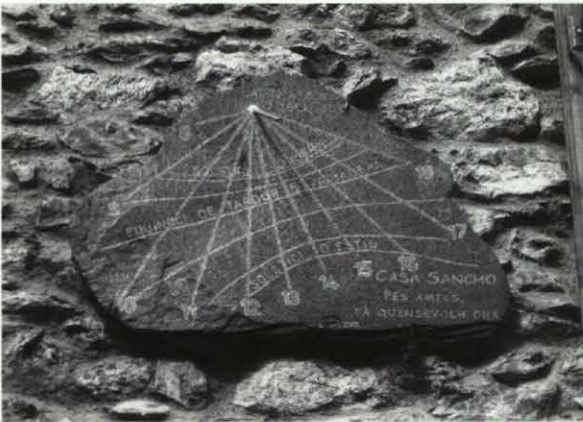
En tot baishar per Unhòla mos trapam en Bagergue. En tot seguir dera glèisa estant entà laguens deth pòble, arribam en carrèr Major num. 30, i a un relòtge de solei ena façada dera casa e s'obsèrve qu'ei un shinhau deteriorat.

Mos plaçam en Parador d'Arties, ena Tor que supausi qu'apertie ar edifici de Gaspar de Portolà. Hè temps parlè tamb eth director deth Parador e li comentè qu'eth relòtge ère interessant mès qu'ère un shinhau deteriorat. Me diguec qu'auien d'apraiar er edifici e qu'ac aurien en compte, ath delà que se meterien en contacte per se s'auie de tocar era part tecnica.

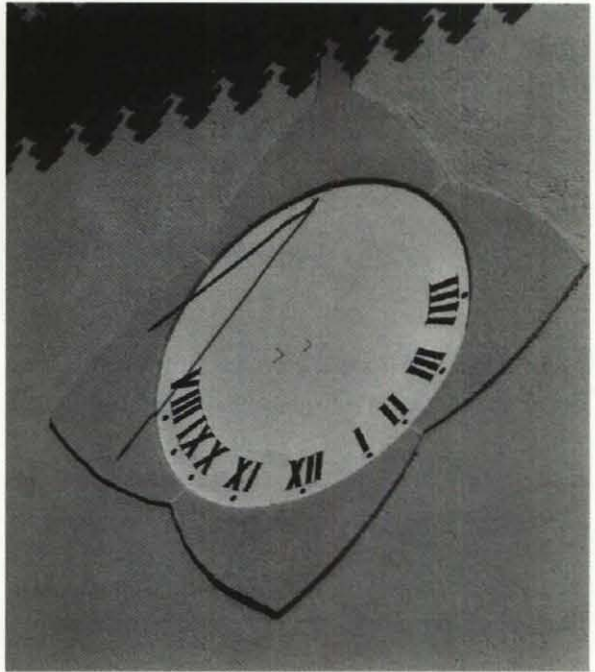

En tot seguir era Garona enjós mos plaçam en Betren. Me cau díder qu'aguest relòtge ei plan especiau entà jo. Ei plaçat en miei deth pòble e ena coneishuda e senhoriau Casa Sancho. Actuaument i viu era familia Arjo-Rella.

A mens d'un Km. de Betren mos trapam en Vielha e un còp passats es antics edificis militars, a man quèrra, mos trapam tamb Casa

Rella, a on ei decorada era façada tamb aguest polit relòtge de solei.

En tot gèsser deth crotzament deth Varradòs e era Garona arribam en Vilamòs.

Acíu hèsqui un petit esbòç de çò que m'agradarie que hesse part der escrit.

Relòtge de solei de Vilamòs.

Eth pòble de Vilamòs ei plaçat en Terçon de Lairissa.

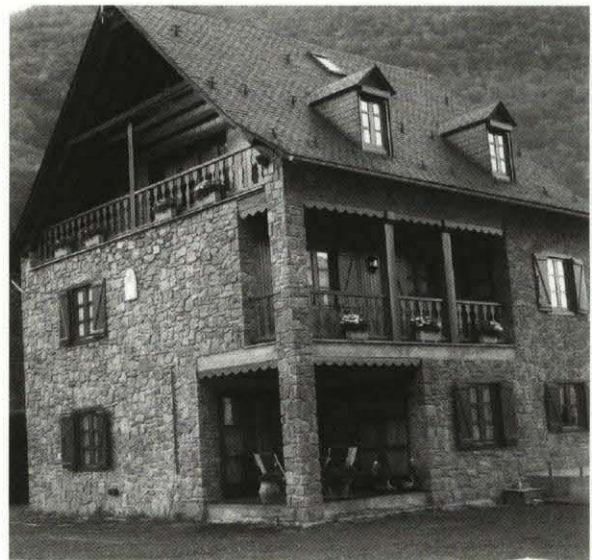
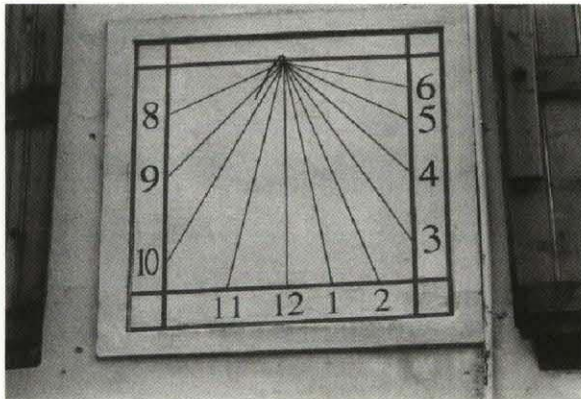
De Vilamòs se'n pòt subergésser era Capèla de Sant Miquèu deth sègle XI, que segon era tradicion ei era glèisa mès antica dera Val d'Aran e considerada òbra preromanica. Ua auta bastissa a subergésser serie er ecomusèu ena casa de Joanchiquet d'a on se pòt dèder qu'ei a on mès s'a suenhat e conservat era cultura e tradicion Aranesa. Se trape en carrèr Major num. 14.

Ena façada d'aguesta casa i podem trapar un relòtge de solei.

Aguest polit relòtge de solei verticau ei pintat ena façada sud e orientat tà ponent. Es chiffres son arabiques e van des 8 deth maitin enquiàs 6 dera tarde, ora solara. Eth quadrant ei en bones condicions. Eth gnomon s'aurie de restaurar en tot plaçar-lo ena sua inclinacion corrècta.

Es coordenades son $42^{\circ}44'52''N$ $00^{\circ}43'22''E$

Eth darrèr localizat ei en Bossòst, ena Avenguda Sant Jaume ara fin deth pòble en tot anar tà França a man quèrra.

Era Hèsta de Sant Pònç

Dolores Beso

Era hèsta de Sant Pònç se celèbre er 11 de mai. Segontes es “Homes i Institucions”, semanari de Catalunya Cristiana, aquest sant siguec un des prumèrs martirs deth cristianisme, pendent era persecucion der emperaire Valerian. Siguec martirizat er an 258 ena ciutat de Cimiers, actuau barriada de Niça –França-. Mès tard, era ciutat siguec arrasada e saquejada pes procedenti dera Lombardia, deishant de pè sonque era abadia de Sant Pònç. Dempús es sues reliquies sigueren portades tath monastèri de Tomiers en Lengoadòc, a on eth papa Joan XXII, l’instaurèc coma sedença episcopau.

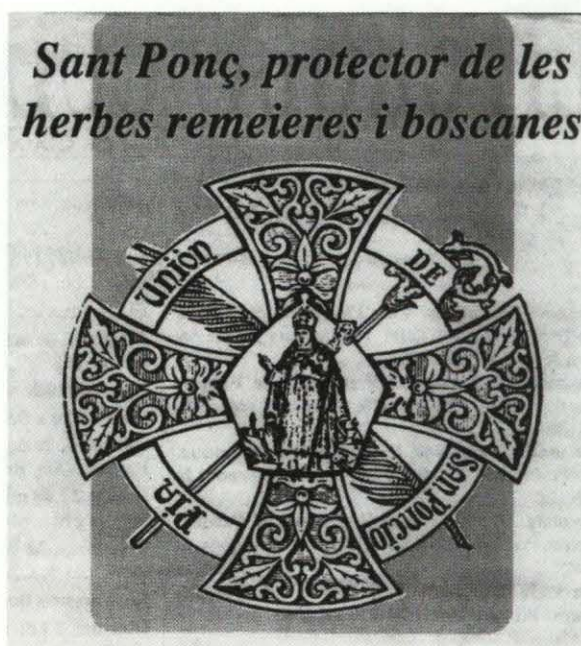
Aguest sant bisbe, siguec fòrça estimat en Catalonha e actuaument mos trapam damb un cantier d’ermites dedicades ath sant. Era mès pròplèu ei en Corbera de Dalt, ara que se i va en romieuatge eth dusau dimenge de mai. Ben apròp i a un monastèri romaníc de gran interès arquitectonic dedicat a Sant Pònç. Tanben ei venerat en Sant Julià de Vilatorra, Sant Feliu de Guixols, en Puigsec (Osona) e en Soller –Mallorca-, a on ja existie ua capèla en 1686.

Era hèira de Sant Pònç

Ei un antic e popular mercat d’èrbes, frutes, mèu e d’autres gormandisses de biais casolan e deth que Sant Pònç n’ei eth patron.

Hònt: Cristina Enseñat

Hònt: Cristina Enseñat

Hènt memòria enquiara antiquitat, Geroni Pujades, istoriador catalan, escriu enes sues “Croniques Universals del Principat de Catalunya” escrites en sègle XVII, ère ua costum fòrça antica qu’era gent deth camp, recuelhien èrbes silvèstres qu’emplegauen com amanides depuratives enes malauties de primavera. Era majoritat d’aguestes èrbes se cuelhien entà Sant Joan.

En 1233, ena capèla dera Mare de Deu dera Guia, ja i auie un autar dedicat a Sant Pònc.

En 1600, ena capèla der Espitau dera Santa Creu, se i veneraue en un autar ath Sant.

Joan Amades, istoriaire, mos conde qu’en an 1817, un mossen benedie es èrbes tàs 7 deth maitin, sense arribar a èster hèira. En 1871 ja existien documents hènt memòria d’aguesta. E en 1883, eth diari de Barcelona anonciaue era hèira de Sant Pònc.

En 1942 se creèc era “Pia Unió de Sant Ponç” qu’a procurat mantier era hèsta.

Actuaument se consèrve era sua vida espirituau

e er autar dedicat ath sant, ena glèisa de Sant Agustin en carrèr der Espitau, en Barcelona.

Val d’Aran

Conde era Sra. Mª José Bentz, que quan era viuie en Barcelona, introdusic aguesta hèsta en “Real Círculo Artístico” e enes famos jardins deth “Turo Parc”. Quan veguec tà Vielha, pera riquesa des fruts dera Val d’Aran, e segontes era, pera gran disposicion des hemnes araneses, dòctes en recèptes de pastissaria, confitures e licors, non solet la dèc a conéisher aciu, senon qu’ath delà convidèc ara Escòla d’Ostalaria de Les a archivar es recèptes entà qu’atau perdurèssen.

Eth noticiari aranés ToTi en 1988 daue era notícia qu’ er 11 de Mai, e patrocinat pera Ajuntament de Vielha-Mijaran, se celebrèc era hèsta en aonor a Sant Pònc, damb un concors de pastissaria e licors elaborats damb productes naturaus dera tèrra d’Aran. Se i presentèren ua vintia de participants. Er acte de liurament de prèmis se celebrèc en ua sala dera casa Còto Saforcada de Vielha, qu’ estèc totaument plia de gent.

Hònt: Cristina Enseñat

Comencèc damb ua brillhanta exposicion de Mª José Bentz, sus es frutes, verdures, flors e èrbes en un passeg ath long dera istòria dera umanitat remarcant es sues qualitats tant fisiques coma mitologiques d'aguestes. Tanben hec ua exposicion dera hèira de Sant Pònc, hent un recueilh dera sua vida e des lòcs a on se venère.

Tot seguit eth jurat compausat per Pedro Setó, Manuel Español, Amparo Serrano, Marina Miró, Emili Palomo e Pedro Clos. Mª José Benz liurèc es prèmis as guanhadors, quedant era classificacion coma seguís:

En pastissaria:

1èr prèmi pera sua presentacion tà Pepita Caubet, 2on peth sòn gust tà Mireia Fabregat, 3au pera sua artesanía tà Antonia Busquet e Martina Peguero e 4au peth sòn gust tà Adela Riu.

En licors:

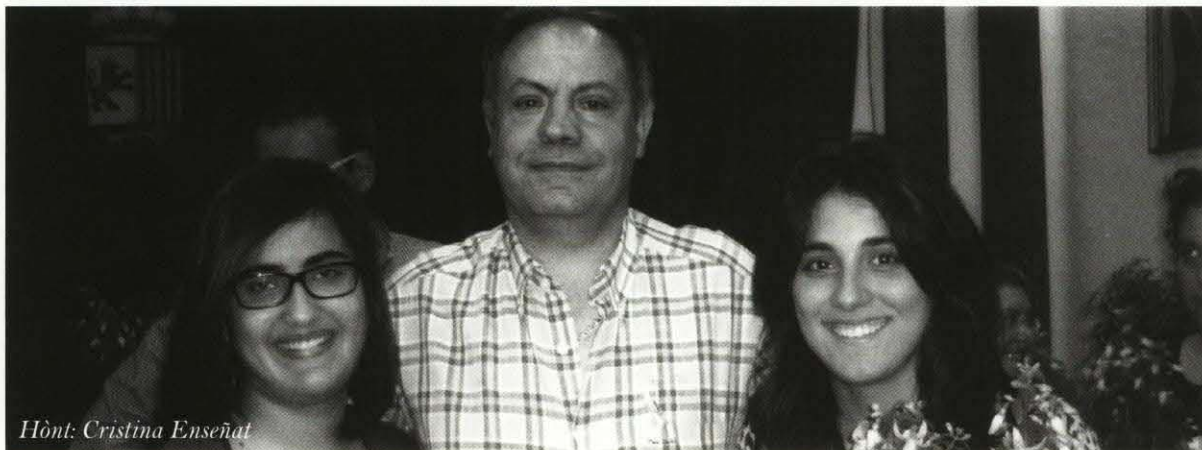
En 1èr lòc, Ròsa Cardeñes e en 2on lòc Mª Luisa Estévez

En tot acabar er acte eth baile de Vielha Mijaran arregraïc a toti es participants era sua collaboracion en aquest concors, remarcant qu'acò ei era recuperacion des tradicions istoriques dera codina aranesa e animèc a toti es presents a participar enes pròplèus edicions d'aguesta classa de concorsi. Tot seguit es presents ar acte passèren a degustar es pastissi e licors qu' aqui i auie.

Actuaument, mos conde Cristina Enseñat, coma còsso der ajuntament de Vielha e tanben coma part deth jurat pendent quate ans d'aguesta hèsta, que se contunhe hèn cada an e qu'ara gent li shaute fòrça participar. Tamb era, eth jurat s'a conformat per Fernando Riu, Juan Manuel Montes, Antonio Escuin, Mª Elena Vidal, Ròsa M. Broto e Santiago Vidal

Es prèmis se despartissen dera següenta manèra: prumèr s' avaloren es pastissi doci, dempús se comence peth qu'a era presentacion mès originau e ara seguida eth mès gustós ena categoria d'adults. Ara seguida eth mès ben presentat e originau d'elaboracion infantil. Tot seguit, se passe a provar es pastissi saladi que pòden èster diuersi. Se contunhe tamb es licors, es confètures, es crespèths e fin finau es coquilhons. Tot çò que se presente ei elaborat de forma casolana e s'ei possible tamb productes deth país.

Eth jurat, hè un tastet petit de cadun d'eri e individuaument se hè ua avaloracion peth gust, seguint eth orde de preferéncia que se considère. Ara seguida se consensue e s'escuelh ath qu'a auut mès vòts, en tot decidir-se de forma democratica. Se i a un empat se despartís eth prèmi entre es qu'an quedat seleccionadi. Un viatge ja s'an decidit es mielhors, eth baile, es còssi presents a eth madeish jurat autrègen es prèmis as qu'an guanhats e tanben ua planta florida a toti es qu'an participat ena hèsta, inclodit eth jurat. En tot acabar totes es persones presents ena sala passen a degustar un tastet de tot çò que s'a portat, ath viatge que van dident tanben era sua opinion.

Hònt: Cristina Enseñat

Eth format peth quau s'a presentat aguest an era hèsta ei eth següent:

HÈSTA DE Sant Pònc/11
CONCORS DE PASTISSI, LICORS E
CONFETURES

Dimèrcles dia 11 de mai entàs 17:00 ores.
Sala d'actes der Ajuntament de Vielha e
Mijaran

Se premiarà damb 100€ ath:

PASTÍS MÈS BON

PASTÍS MÈS ORIGINAU

MIELHOR PASTÍS SALAT

MIELHORS CRESPÈTHS

MIELHORS COQUILHONS

MIELHOR LICOR

MIELHOR CONFETURA

MIELHOR PASTÍS D'ELABORACION

INFANTIL (Menors de 13 ans)

17:00 PRESENTACION DES PRODUCTES
D'ELABORACION PRÒPRIA

17:30. AVALORACION PER PART DETH
JURAT DES PRODUCTES

PRESENTADI E DEMOSTRACION DE
CODINA A CARGUE DERA

"ESCÒLA D'OSTALARIA LES - VAL
D'ARAN

18:15 DESPARTIMENT DE PRÈMIS

18:30 DEGUSTACION DE PRODUCTES
PRESENTADI

M'agrade era Val d'Aran

Roger Fort

Traduccion hèta per Maria Vergés

M'agrade era Val d'Aran. M'agrade er encant que transpiren es sues montanhas, er atractiu des sòns pòbles, era vitalitat dera gent que i viu.

Non pogui parlar en prigonditat de çò que ei e signifie que era Val d'Aran. Enquia hè pòc temps pogui díder qu'er unic nèxe qu'auia damb Aran èren es montanhas pirenenques que separen era Val d'Aran deth Pallars Sobirà. Non hè guaire que demori en Aran. Mès è era sòrt d'auer coneishut personas que coneishen toti es cornèrs d'Aran, personas qu'estimen e prebotgen damb energia er aranés e era sua cultura, personas que per boca sua è sentut era istòria viua e passada d'aguest país e personas que ne son era sua projeccion futura.

Me considèri afortunat pr'amor que damb pòc temps m'è començat a introdusir ena tèrra e er anma d'un país deth que ne sabia pòc. E açò ei domatge. Es institucions de Catalonha e d'Espanha poderien hèr fòrça mès entà hèr conéisher ua realitat coma era aranésa, dera que se'n ne sap pòc un còp un atrauèsse eth pòrt dera Bonaigua e Era Pèira deth Tèrme.

M'estone era tradicion dera processon de Bossòst pendent era Setmana Santa e eth suenh que se li da ar auviatge istoric, religiós e culturau d'Aran. È curiositat pera crema der Haro de Les, es barbacans de Canejan, era Hèsta de Santa Creu de Salardú e es balhs e dances tipiques araneses. Admiri era veeméncia damb era que fòrça gent defen e prebotge era lengua pròpria d'Aran, l'aranésa. Tot plegat, precioses manifestacions culturaus, rites e costums qu'evòquen e constituïssen era anma populara. Se respire istòria en Aran, mès non

ua istòria rebrembada damb nostalgia, se non ua istòria de batalhes, d'orgulh, de defensa de çò qu'ei pròpri. Ua istòria, qu'ei motor de futur.

M'agrade er ambient e dinamisme de Vielha e d'Aran. M'agrade passejar pera plaça deth Conselh e demorar-me uns segons deuant deth monument de Lengua Viua, compostat pes sies terçons d'Aran, que despren ua atmosfèra de costums, tradicions e cultura. Un monument que presidís era plaça deth Conselh, e s'erigí coma simbèu de çò que Aran auie estat, de com se govèrne eth present e guide eth sòn futur. M'agrade gèsser deth gimnàs deth Palai d'Espòrts e passejar peth costat der Arriu Garona jos era atenta guardada des esteles, en tot sènter coma era aigua, recenta neishuda en Beret, pique damb violéncia es pèires en transcors deth sòn camin. M'agrade veir coma comence a nheuar en Vielha e en Aran, que se me quèigue un des flòcs de nhèu ena punta deth nas e lheuar-me damb un paisatge esblancossit en tot observar coma es esquiaires se premanïssen entà un dia de glòria. M'agrade gèsser deth trabalh e anar tà bèth un des nombrosi bars de "pinchos" de Vielha totemp lei de gent, ambient e vida. M'agrade compartir estones damb personas que damb ues minutes te pòden dar ua pincelada des lòcs d'Aran, des sues hèstes e tradicions, dera sua gent. M'agrade veir coma Aran ei un mosaic de lengües, cultures e personas de diferenta procedéncia sense utilizar eth sòn particularisme coma desencusa entà barrarse ar exterior.

Aran a un legat qu'es sòns politics defenen coma un tresaur. N'ei. Creigui qu'era idiosincràsia d'Aran, era memòria collectiva

que possedís, es sues pròpies institucions, era sua personalitat, hè d'aguest petit país ua atraccion de talent e creativitat que non a de desaprofitar. Aran a ues arraïcs fòrça prigondes, un present de petites pèces fòrça suenhades, enlaçades per un imaginari collectiu fòrça potent.

En definitiva, m'agrade Aran per totes aqueres petites causes qu'un descorbís pendent eth dia a dia que lo hèn diferent de d'auti endrets. Mès tanben m'agrade per toti aqueri elements que

li dan un sentiment de comunitat e apertiença, aqueri elements qu'emocionen e apassionen ara gent, per tota aquera abstraccion que li da rason d'èster.

Aguest país possedís un terren fòrça fèrtil qu'autrege a Aran un gran potenciau, un gran poder de transformacion, a trauès deth quau pòt edificar un futur prometedor.

Aguestes son es mies rasons, es rasons pes que m'agrade Aran*.

Era naishença des grani perdons de Sant Bertrand de Comenges dera Santa Creu de Salardú: efèctes deth Gran Cisma sus era termièra des Pirenèus*

Serge Brunet

Professor d'Istòria Modèrna

Université Paul-Valéry – Montpellier III

Traduccion e adaptacion ar aranés: Elisa Ros Barbosa

(*) Article originariament presentat en Collòqui internacionau que tamb eth titol "En quête de l'au-delà. Le Grand Pardon de Chaumont et les Pardons dans la vie religieuse" auec lòc en Chaumont (França) es dies 24, 25 e 26 de mai de 2007, organizat pes universitats de Dijon, Nancy e Reims. Arregraisqui ath sòn autor, eth bon amic Serge Brunet auer-me deishat liéger aguest interessant estudi qu'apòrte un bèth pilèr de donades istoriques sus ua òbra tan venerada e artisticament subergessent coma ei era Santa Creu de Salardú. Ei pr'amor d'aquerò que considerè plan important dar-lo a conéisher as lectors aranesi. Arregraisqui donc tanben as organizadors deth mentat collòqui, e en especiau a Mr. Patrick Corbet dera Universitat de Nancy, auer-mos balhat era permission entà revirar-lo e publicar-lo ena revista *Terra Aranesa*.

Era diocèsi francesa de Comenges comprenie dus archiprestats en Espanha, que corresponien ara Val d'Aran, era nauta val dera Garona. Era creacion simultanèa de dus perdons, a un e aute cant dera termièra, atribusits ath papa Clement V (1305-1314), Bertrand de Got, eth quau, auie sigut bisbe de Comenges (1295-1299), presente fòrça interès. Aguesti perdons se desvolopèren ath torn de dues insignes reliquies: es despolhes mortaus deth sant bisbe Bertrand de L'Isla de Baish (en francés: L'Isle-Jourdain) (v. 1084-v. 1123) e un Crist crucificat miracolós.

En prumèr lòc mos ocuparam en determinar es dates probables d'aguestes fondacions e eth sòn contèxte istoric. Veiram atau çò qu'aguestes devocions mos mòstren ath madeish temps sus era natura des reliquies onorades e sus es jòcs de poder enes confins des reiaumes de França e d'Aragon.

Eth jubiléu de Sant Bertrand de Comenges

Ua antica devocion envèrs eth sant bisbe?

Bertrand de L'Isla de Baish ei eth gran bisbe que hec a resorgir des cendres era ciutat episcopau de Comenges. Era antica ciutat de *Lugdunum convenae*, segontes Gregòri de Tours, auie estat totaument des.hèta dempús dera captura laguens des sòns murs deth turbulent pretendent merovingian ath tron de França, Gondowald (585)¹. Dempús de sègles d'obscuritat, Bertrand renauís era sedença e bastis sus er *oppidum* ua naua catedral². Bertrand aplique en aguestes montanhes era reforma gregoriana, laguens

1. « Eri non deishèren mès que'era tèrra nuda, enquiàr extrèm que non demorèc arren de qui urine contra un mur » (*Histoire des Francs*, 38-7). Er autor, qu'emplegue era imatge biblica de 1 Samuel 25, 34, tendís probablament a exagerar era destruccion.

2. Patrick Mahot, *La cité de Saint-Bertrand de-Comminges au Moyen Âge. État de la question*, memòria de tesina d'istòria. Universitè de Tolosa-Le Mirail, 1993, 2 vol.

Izarn (1071-1105), qui l'auie admetut ath sen deth capitol dera catedral de Sant Estèu³. Era sua intervencion laguens dera tradicion agiografica deth sant locau dera val de Larbost, Aventin, tamb eth bastiment d'ua glèisa ad aguest dedicada, denòten un esfòrç probable d'evangelizacion des nautes vals de Comenges. Era Val d'Aran, qu'en un inici auie format part deth territòri dera antica *civitas* des Convènes, e posteriorament auie passat jos era autoritat deth bisbe de Ròda d'Isabena, ena Ribagòrça, retorne nauament tara orbita comengesa⁴.

Era catedral de St. Bertrand de Comenges: campanau romanic e nau gotica bastida per Bertrand de Got, dempús papa Clement V

Bertrand auec eth sòn agiograf: eth notari apostolic Vital qui, sus mandat der arquebisbe d'Aush, Guilhèm d'Endozille, redigís era *Vita Sancti Bertrandi* e eth *Liber miraculorum*, vers 1159-1170⁵. Se tractaue d'un primèr ensag, fracasad, de canonizacion. Eth 27 noveme 1218, Honorius III escriu ar arquebisbe d'Aush,

ath bisbe de Coseran e ar abat de Bonnefont entà encomanar a demana deth bisbe e diocèsi de Comenges, ua esquèsta sus es merits de Bertrand de L'Isle tamb er objectiu d'arténher era inscripcion en catalòg des sants. Era canonizacion fin finau deuèc èster pronónciada pòc dempús, pr'amor que des 1222, ei confirmat qu'era ciutat pòrte eth nòm deth sòn sant⁶.

Clement V e era elevacion des reliquies

Er episcopat comengés de Bertrand de Got ei fugaç, maugrat aquerò eth prelat gascon semble preocupar-se encara dera antica sedença de Comenges dempús dera sua partida⁷. A eth se deuen es òbres de rebastiment dera catedral.

Entad aquerò ordene quistes qu'arriben enquiath Rosselhon⁸. Era primèra pèira ei depaussada en 1304 e es trabalhs contunhen dempús dera sua mòrt⁹. Ei alavetz aguest papa qui eth 16 de gèr de 1309, procedís ara lheuada des reliquies de Bertrand de L'Isle-Jourdain¹⁰. Eth 10 de seteme de 1313 encara prescriu celebrar dauant deth mausolèu deth sant tres misses cada dia en sòn aunor e qu'un ciri crème sense interrupcion dauant des reliquies¹¹. S'a interpretat massa lèu era bulla de 1309 coma era deth jubiléu o gran perdon de Sant Bertrand de Comenges, pòc temps dempús

3. Devengut bisbe participe enes concilis reformadors de Bordèus (1093), de Clermont (1095) e de Peitieu (1100).

4. Era cronica d'Alaon testimonie aguesta extension dera diocèsi de Roda, pendent es ans 939-950. Era d'Urgel non arthenec pas mès en assurar ua autoritat sus era Val d'Aran (Juan Reglá, « El Valle de Arán y la expansión ultrapirenaica de la corona de Aragón », *Ilerda*, Instituto de Estudios Ilerdenses, num. X-XI, 1948, p. 33-48. Antonio Ubieto Arteta, *Historia de Aragón. La formacion territorial*, Zaragoza, Anubar Ediciones, 1989, p. 295-298. Serge Brunet, *Les prêtres des montagnes. Val d'Aran et diocèse de Comminges (vers 1550-vers 1750)*, tesi de doctorat ÉHÉSS, Paris, 1996, dactil., t. 1, p. 57-59).

5. *Acta Sanctorum*, mes d'octobre, t. 7, vol. 55, p. 1140-1184. Vital escriu qu'eth auie presentat era sua òbra ath papa Alexandre III (1159-1181), en palai de Latran, en preséncia des sòns cardinaus. Eth manuscrit actuauei ua còpia deth sègle XV (Jean Contrasty et Jean Lestrade, « Vie et miracles de saint Bertrand, évêque de Comminges », *Revue historique de Toulouse*, t. XXVIII, 1941, p. 171-243).

6. Aquerò s'aguest establir per Étienne Delaruelle e Charles Higounet, « Réforme prégrégorienne en Comminges et canonisation de saint Bertrand. Études critiques », *Annales du Midi*, t. LXI, 1948, p. 143-157.

7. Trobant-se dividit eth capitol de Comenges pr'amor dera eleccion deth bisbe, Bonifaci VIII dirimic er ahèr en tot impausar a Bertrand de Got, eth 28 de març de 1295. Des deth 23 de deseme de 1299, aguest accedís ar arquebisbat de Bordèu e, eth 5 de junh de 1305, eth conclau, amassat en Perosa, l'eligís papa.

8. Marcel Durliat, « Contribution roussillonnaise à la construction de la cathédrale de Saint-Bertrand-de-Comminges », *Revue de Comminges*, t. LXXXV, 1960, p. 169-174.

9. Ei eth canonge Adhémar de Saint-Pastou qui, jos er episcopat de Bosen de Salignac (1299-1315) dempús de Scot de Linières (1317-1325) dirigís es trabalhs enquiara sua mòrt, produsida en 1327, segontes era inscripcion dera sua pèira sepulcrau (Louis de Fiancette d'Agos, *Vie et miracles de saint Bertrand avec une notice historique sur la ville et les évêques de Comminges*, Saint-Gaudens, 1854, p. 232-233). Era reforma ei acabada jos er episcopat d'Hugues de Castillon (1336-1352).

10. Bulla *Celestis Ierusalem* (A.D. Haute-Garonne, 3 G 15, num. 2 et *Regestum papae Clementis V*, num. 3994). « In capsam transtulit pretiosam quam ad hoc idem papa Clemens prius fecerat suis sumptibus fabricari » (Alonso Chacon, dit Ciaconius, *Vitae et res gestae Pontificum Romanorum*, Rome, 1677, citat per Jean Lestrade, « Reliques et chasses de saint Bertrand », *Revue de Gascogne*, 1913, p. 241-261. Larcher, *Inventaire des titres du vénérable chapitre de l'Église de Comminges*, 1763 (còpia dactil., Bibliothèque universitaire de l'Arsenal, Tolosa de Lenguaodòc). Clement V atire, dera madeisha faison, era aumòina des fidèls entara catedral de Rodés, en tot concedir-les indulgències s'eri la visiten pendent es principaus hèstes der an e contribuissen ath sòn bastiment. (Jean-Louis Biget, « Recherches sur le financement des cathédrales du Midi au XIIIe siècle », *La naissance et l'essor du gothique méridional au XIIIe siècle*, Cahiers de Fanjeaux, n° 9, Toulouse, Privat, 1974, p. 127-164).

11. Es rendes deth priorat de Saint-Pé-Poutge, pròp d'Alan, que son per eth junhudes ara taula capitulara, an de contribusir tara despesa (A.D. Haute-Garonne, 3 G 19, num. 1 et 2).

dera instauracion deth jubilàu roman per Bonifaci VIII (1300). Malurosament, era bulla de 1309 non hè pas mencion a un jubilàu. Entà trobar quauque indici serà de besonh demorar eth *vidimus* der oficiau eclesiastic deth bisbe de Comenges, Manaud de Barbazan (1390-1421), deth 10 d'octobre de 1421¹². En efècte, eth jubilàu de sant Bertrand non a pas d'aute fondament qu'era pietat populara. Atau, eth jubilàu non a estat pas objècte d'ua bulla pontificau e ei sonque per ua extension excessiva que s'atribusís ara bulla de Clement V. Aguesta darrèra, tamb er objectiu d'amiar peregrins, es aumones des quaus, contribuirien a rebastir era catedrau, promet unicament indulgències ad aqueri que celèbren eth dia dera « naishença » en Cèu (16 d'octobre) de sant Bertrand, dera sua revelacion e dera sua translacion (16 de gèr) (*in natalis et revelationis et translationis ipsius sancti festivitibus*)¹³. Mès tard, eth tèrme « revelacion », que podie èster sonque qu'ua redondància, s'a interpretat coma ua referéncia ara hèsta deth 2 de mai, aniversari dera aparicion miraculosa deth sant ena prison de Montjuïc en Barcelona a on ère detengut Sancho Parra (30^{au} recit deth libre des miracles), e emplegat entath jubilàu. Era tradicion afirme autaplan qu'existie laguens des archius dera catedrau un document que se nomenaue era « bulla deth jubilàu » e qu'aguesta ère expausada sus er autar, pròp des reliquies, pendent es hèstes jubilaires. Qu'ère confiada ara guarda especiau de dus canonges. Aguesta bulla aurie misteriosament desapareishut e, eth 6 d'abriu de 1603, es canonges redactèren ua acta atestant era sua desaparicion¹⁴. Ua auta bulla – aguesta vertadèra – de Clement V, deth 20 de gèr de 1309, dirigida ar abat de Lézat, l'encoratge a instituir era percepcion de leudes e de peatges en pònt de Sant Just sus aqueri qu'anauen tàs hèires e tàs hèstes de Sant Bertrand. Eth document evòque era hèsta deth 2 de mai e aquera deth 16 d'octobre, data dera mòrt deth sant, totun que non nomena n'aquera deth 16 gèr, dia der aniversari dera translacion des reliquies, n'eth

jubilèu¹⁵. Permet sonque de corroborar eth desir deth papa de veir afluir es peregrins entara tomba deth sant.

Se es papes Joan XXII (1316), Benet XII (1340) e Leon X (1515) confirmèren es privilègis, libertats o immunitats dera Glèisa comengesa, eri non an jamès citat eth gran perdon des dies 2 e 3 de mai. Era estonanta desaparicion dera pretenuda « bulla deth jubilàu » poirie relacionar-se tamb era decision des pairs deth concili de Trento (1545-1563) d'eliminar es abusi en matèria d'indulgències (XXV^{au} session, 1563) e tamb era constitucion d'ua congregacion provisionau des indulgències, per Clement VIII, en 1602, entà assuar era aplicacion des dècrets conciliars. Ei autaplan eth moment en quau es canonges encomanen, entara sala capitulara, ua serie de pintures celebrant eth jubilàu ena quau i a un retrat de Clement V que ten enes mans era famosa bulla tamb era formula d'absolucion aplicada pes confessors pendent eth jubilàu.

Retrat de Clement V en tot tier era pseudo-bulla deth jubilàu de Comenges (s. XVII)

12. A.D. Haute-Garonne, 3 G 15, num. 5. Alphonse Couget, « Le jubilé de Saint-Bertrand-de-Comminges. Notice historique. Compte rendu », *Revue de Comminges*, t. X, 1895, p. 202-219 et 293-294.

13. *Regestum papae Clementis V*, num. 3994 (A.D. Haute-Garonne, 3 G 14-15).

14. Eth secretari deth bisbe, Raymond Pomian (*Le Comminges chrétien*, 1788, ms. tornat a copiar en 1932, dactil. Bibliothèque universitaire de l'Arsenal, Tolosa), acuse es canonges Manaud de Gestas e Raymond-Jean de Estivayré, es quaus èren responsables dera sua guarda.

15. A.D. Haute-Garonne, 3 G 47, num. 2.

Aguesta formula les atribusís eth poder d'absòlver es pecats, crims e delits de tota natura, entàs quaus era absolucion ei normaument reservada ath papa o as bisbes, de lheuar totes es censures, excomunicacions e autes penes eclesiastiques previstes cossent ath dret, o ben, pronunciades per quauques causes que sonque afecten ath intèrn, e tanben de cambiar e es vòts (exceptat d'aqueri de religion e de castetat perpetua) en d'autes bones òbres e . Era fórmula, que se referís donc ath papa Clement V, precise qu'aguesti poders sigueren concedits as « pendent eth cors der an deth » (Acertadament s'a reconeishut en aguesta formulacion un objectiu fraudulent. En efècte, era nocion d'indulgéncia arthenhuda pendent eth de Roma non apareish enes tèxti oficials dera Glèisa qu'a compdar de 1343 e era facultat de reparar es pecats tamb es consequentes penes non se trape ena sua formulacion mès extensa qu'enquiara fin deth pontificat de Joan XXII (1316-1334), a través des *litterae confessionales* concédides pera Penitenciera o era Cancelheria d'Avinhon¹⁶. Eth frau a donc consistit en emplegar ua antica formula d'indult autrejat as canonges de Sant Bertrand de Comenges en tot atribusir-la ara autoritat de Clement V.

Era pretenduda desaparicion dera bulla deth jubiléu

Era desaparicion dera bulla deth jubiléu aurie auut lòc pendent eth long episcopat d'Urbain de Saint-Gelais (1570-1613). Aguest bisbe *ligueur*¹⁷, ben pòc present ena ciutat de Comenges, non podec pas impedir eth sòn saquèg, n'era destruccion iconoclasta deth mausolèu n'eth panatòri des reliquies deth sant bisbe¹⁸. Totun, podec arténher era sua restitucion. Siguec aisit alavetz de híger as

destruccions era dera fausa bulla. Maugrat tot, aguest bisbe auie sigut tostemp prudent tanhent as manifestacions jubilaires. En sòn mandament de 1er de mars de 1591, en relacion ath gran perdon e a prepaus dera absolucion des pecats, auie sonque emplegat eth tèrme vague d'indult generau (*erit indultum generale*). Coma gessuda as conflictes religiosi, ath vielh prelat, en litigi tamb eth sòn capitol, se li retreiguec de demorar en sòn castèth episcopau d'Alan e d'auer negligit era sedença de Sant Bertrand a on, en 33 ans, non i auie viscut mès que cinc o sies mesi sense auer assistit jamès a cap des cinc jubiléus que s'i celebrèren¹⁹. A finaus deth sègle XVII, Claude Le Mazuyer, canonge e vicari generau de Comenges (candidat fracasat entara plaça de coadjutor), hill deth primèr president deth parlament de Tolosa, va tà Roma entà sajar de recercar enes archius vaticans era famosa bulla de Clement V mejançan era quau, aurie autrejat eth jubiléu. Non la trobèc pas, en tot descurbir sonque qu'ua *littera confessionalis* d'aguest madeish papa, pera quau concedís as canonges de Comenges era facultat de balhar a un confessor dera sua eleccion, eth poder d'absòlver en toti aqueri cassi consideradi reservadi. Totun, s'abstíe de hèr-la a copiar²⁰. En 1777, ei eth canonge de Binos de Sarp qui va tà Roma entà obtier ua ampliacion ena durada deth jubiléu e era permission entàs penitents de hèr era confession jubilar enes diuèrses glèises dera diocèsi. En efècte, de 15 a 20.000 fidèls i van alavetz damb era esperança de ganhar era indulgència e es 60 o 80 sacerdots confessors non abastauen en aguest prètzhèt. Pius VI (1775-1799) concedís eth primèr favor en tot alongar a sèt dies eth jubiléu mès refuse era dusau peticion, entà pr'amor de non cambiar eth caractèr deth jubiléu. Aguesta darrèra bulla revestís un major valor entàs comengèsi

16. Jean Rocacher, *op. cit.*, p. 126-127. Francis Rapp, « Des indulgences *ad instar* aux campagnes d'indulgences plénières », Bruno Maes, Daniel Moulinet et Catherine Vincent (éd.), *Jubilé et culte marial (Moyen Âge – Époque contemporaine)*, Actes du colloque du Puy-en-Velay, 8-10 juin 2005, Saint-Étienne, Publications de l'Université de Saint-Étienne, 2009, p. 185-197.

17. Membre dera *Sainte-Ligue* o *Ligue Catholique*.

18. Serge Brunet, *Les prêtres des montagnes. La vie, la mort, la foi dans les Pyrénées centrales sous l'Ancien Régime (Val d'Aran et diocèse de Comminges)*, Aspet, PyrèGraph, 2001 ; « L'évêque ligueur Urbain de Saint-Gelais (1570-1613). Du Comminges à Toulouse, ou la voie espagnole », Paul Mironneau et Isabelle Pébay-Clottes (éd.), *Paix des armes, paix des âmes*, Actes du colloque de Pau, Paris, Imp. nationale, 2000, p. 151-176 ; « De l'Espagnol dedans le ventre ! » *Les catholiques du Sud-Ouest de la France face à la Réforme (vers 1540-1589)*, Paris, Honoré Champion, 2007.

19. Aguesti retrets, en part infondadi, tendissent a descoesionar eth capitol deth bisbe en relacion ara responsabilitat sus eth trist estat materiau, mès autaplan morau, dera diocèsi, ara fin dera guèrra dera Liga. Eth parlament de Tolosa auie efectivament emprenut ua accion judiciau entà obligar-les a emprèner reparacions urgentes, especiaument ena catedrau e ena casa episcopau. Bisbe e capitol arriben a un acòrd eth 13 de març de 1605 (Serge Brunet, *Les prêtres des montagnes. La vie, la mort, la foi dans les Pyrénées centrales sous l'Ancien Régime (Val d'Aran et diocèse de Comminges)*, Aspet, PyrèGraph, 2001, p. 152).

20. Jean Lestrade, « Particularités curieuses du jubilé de Saint-Bertrand (1602-1680) », *Revue Historique de Toulouse*, t. XXI, 1934, p. 61-63.

que i veigueren –d’ua faïçon excessiva– ua confirmacion dera bulla perduda de Clement V.

Era victòria tardiua dera tradicion

Ei de besonh demorar ath 17 de seteme de 1839, quan eth titol episcopau de Comenges auie ja estat junhut ath de Tolosa, entà que, a demana der arquebisbe Paul Thérèse David d’Astros (1830–1851), un indult deth papa Gregòri XVI metec fin as dobtes qu’entornèjauen era grana indulgèncià de Sant Bertrand de Comenges²¹. Sense préner posicion sus eth problèma istoric, eth papa autrège es favors demanadi entà pr’amor deth fervor popular e deth ben espirituaü qu’ath long des sègles s’an produsit en celèbre jubiléu²². Dispense de con.heissar-se e de combregar laguens dera ciutat, e demane sonque que se visite era catedrau pendent eth jubiléu e que se i prègue tamb es intencions abituaus.

Eth jubiléu dera Santa Creu de Salardú

Era Val d’Aran: dus archiprestats contravertidi

Auem de hèr a notar que, laguens des nautes vals deth Comenges, maugrat es esfòrci deth sant bisbe, non ei qu’en cors deth sègle XIII qu’era reforma gregoriana se hec vertadèrament sentir pr’amor dera recuperacion de porcions des grani dèumes abans retengudes pes *boni homines* (vesins caps de cases fòrtes) e es òbrers des glèises. Cèrtament, era gran òbra dera catedrau i

contribuís hòrtament e aguesti dèumes permeten de constituir prebendes capitulars. Ei tanben en 1387, quan assistim ara constitucion des archidiaconats, que semblen voler arturar aguestes operacions de « restitucion » – mès, vertadèrament, de captacion – de dèumes en detriment des patrons e des decimataris autoctòns. Enquia aquiü, nombroses comunautats d’abitants deth naut país gaudiren deth patronatge actiu e passiu des caperans²³ – e dispausauen des collèctes deth dèume, versemblablement justificadi peth dret de fondacion iniciäu des glèises per vesins. Ei pr’amor d’aquera menaçà qu’es vesins deth naut e deth miei Aran causiren de deishar es dèumes non pas ara Glèsià de Comenges senon as parròquies dera Val, meitat entara comunautat (*taula o mesau*) de caperans de cada lòc –aperats d’ara ençà *porcionaris* (de dèumes)– e meitat ara òbra de cada glèisià²⁴.

Ei probablament aguest contèxte plen de tensions çò que permet de comprèner era expedicion punitiva qu’es aranesi amièren a tèrme contra era ciutat episcopau, en 1282. E coma respòsta ad aguesta agresion en nom deth rei de França, eth senescau de Tolosa, eth comde e eth bisbe de Comenges intervien militarment ena val, la ocupen e i bastissen un castèth. S’encète aci un long procès, entre eth rei d’Aragon, Pèir eth Gran e eth de França, Felip eth Bèth, entà determinar a quina corona apartierà era Val d’Aran, depausada de mentre en sequèstre ath rei de Malhòrca. Fin finau, en 1313, eth papa decidirà qu’era val demorarà sus era autoritat dera corona d’Aragon, mès en tot demorar laguens deth bisbat francés de Comenges²⁵.

Londeman madeish der acte de 1313, es tensions ena frontèra s’exacerben; era Val d’Aran, plaçada en versant nòrd des Pirenèus,

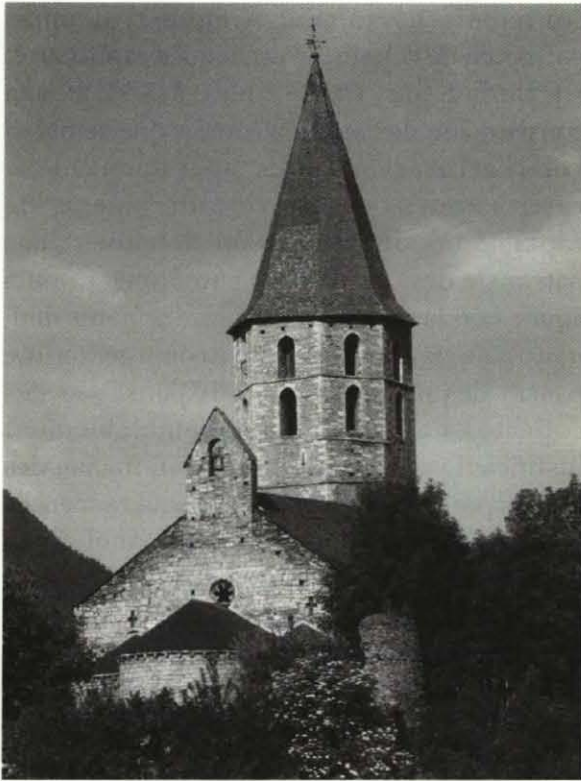
21. Monsenhor d’Astros, desirós d’arténher ua intensa religiositat populara, afavorís es granes manifestacions collectives donc eth jubiléu de Sant Bertrand de Comenges. En 1850, sòn coadjutor monsenhor Mioland, escriu a un amic « Je suis ici en plein Moyen Âge, toutes les routes sont encombrées de pèlerins... À Saint-Bertrand seul, il y a eu 10 à 15000 communions et 5 à 6000 dans chacune des dix ou douze églises voisines » (Citat per Monsenhor Chanson et Guy Sempéré, en : Philippe Wolff (dir.), *Histoire du diocèse de Toulouse*, Paris, Beauchesne, 1983, p. 219–220).

22. Paul-Thérèse-David, cardinal d’Astros, *Notice sur le jubilé de saint Bertrand, diocèse de Toulouse*, Toulouse, 1895. En 1805, 1816 e 1822, Es arquebisbes de Tolosa auien reanimat eth jubiléu, non sense èxit.

23. Aguesti, qu’auien d’èster hilhs deth parçan, èren alistats per votacion des vesins e caperans ena crasta dera vila. Era prepausa d’alistats de cada pòble se l’heuaue ath bisbe de Comenges, qu’ère qui ac confirmau.

24. Serge Brunet, *Une Église montagnarde. Le diocèse de Comminges du XIe au XIe siècle* (pendent de publicacion).

25. Juan Reglá, *Francia, la Corona de Aragón y la frontera pirenaica*, Madrid, CSIC, 1951, 2 vol. Joan Eusebi García Biosca i Anna Rich Abad, « En els marges de la corona. Canvi històric i conflictes socials a la Vall d’Aràn a finals del segle XIII i principis del XIV », *Congrès internacional. Histoire des Pyrénées*, Cervera, novembre 1988, Madrid, UNED, 1991, p. 157–176.

Era glèisa-castèth de Salardú (s. XII-XV)

en tot èster obligada a provedir-se ua grana part der an en costat francés. Ua guèrra economica seguís ar enfrontament e ocupacion militars. Argumentant era proteccion deth sòn sobeiran e des sòns privilèges, es aranesi s'opausen alavetz a tota naua restitution des dèumes en benefici dera sedença de Comenges²⁶. Semblarie maugrat aquerò que, enes ans immediats ath restacament dera Val ara corona d'Aragon, es perseguits pera justícia aurièn cercat en prumèr lòc era proteccion des oficials diocesans entà escapar dera justícia reiau d'alavetz ençà omnipresenta²⁷. Totun, ath cap de pòc temps, en tot allegar eth privilègi de non poder èster pas jutjadi dehòra dera sua val, refusen de presentar-se dauant der oficial de Comenges. Pensant paliar aguest defècte, eth bisbe nomete, er an 1325, un oficial

eclesiastic ena val. Coma qu'eth titular deth cargue non pòt pas èster escuelhut que laguens dera Val d'Aran, ben lèu era institucion, luenh d'assolidar es dreus der ordinari, accentue per contra er autonomisme aranés. Se produsís alavetz donc ena Val d'Aran ua naua fèbla pèrta ena recollècta des dèumes entath capitol de Comenges.

Era grana depression dera dusau meitat deth sègle XIV

Ath delà dera terribla pèsta nera des ans 1348-1349, es guèrras apòrten un bèth pialèr de des-hètes, enquiath huec dera catedrau, er an 1387. Era *Censuale* redactada er an següent permet de mesurar era amplitud dera depression²⁸. Ua grana quantitat de pòbles, particularament ath long des vies de passatge des tropes demorèren totaument despobladi. Es tensions entre es dus archiprèstes aranesi e eth sèti episcopau devien mès hòrtes, en matèria de recaptacion mès tanben de justícia, tot refusar es aranesi quinsevolh extradicion, en tot placar-se jos era empara deth rei d'Aragon²⁹. Un concordat (Acordats) ei alavetz signat entre era reina Eleonor d'Aragon e eth bisbe de Comenges Guilhèm d'Espanha-Montespan, eth 10 de junh de 1372. Preten méter fin as freqüents contestacions que s'elevèn entre eth tribunau de justícia dera Val d'Aran e eth der oficial de Comenges. Reconeish sustot eth dret de patronatge qu'an es abitants de cada lòc (exceptat de Bossòst), atau coma eth privilègi que gaudissen es clèrgues nadius a èster caussidi tamb preferéncia entà ocupar es «porcions», corresponentes as lòcs e ingressi des sacerdots en cada parròquia. A manca d'un sacerdot nadiu deth pòble, ei possible d'escuelher-ne un d'ua auta parròquia d'Aran mès en cap cas

26. Orde de Jaume II a Guilhèm de Castelnou, governador dera Val d'Aran, de oposar-se per toti es mieis de besonh a tota pretension des canonges de Comenges a percèber tributs des Aranesi e a vexar-les injustament (Lhèida, 28 seteme 1314, Archiu dera Corona d'Aragon (A.C.A.), Reg. 155, f° 83). Carta de Jaume II as canonges de Comenges, datada en madeish dia, invitant-les a respectar era costum en çò que concernís ara percepcion de tributs exigits a quauques glèises dera val (*Idem*, f° 82 v°-83 r°).

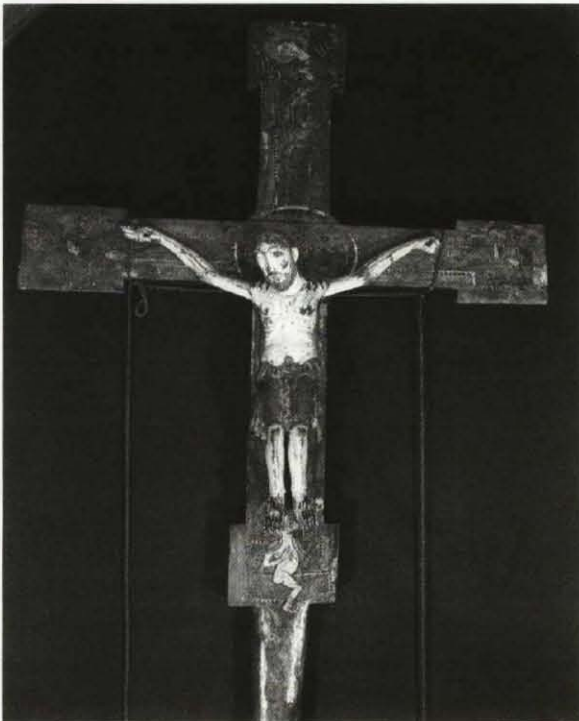
27. Un document datat eth 14 de març de 1353 permet conèisher era autoritat eclesiastica deth bisbe de Comenges ena val: sense qu'es oficials deth rei d'Aragon i poguen interferir, eth bisbe dispause letres monitòries, citations e excomunicacions contra es eclesiastics dera Val; a era competéncia exclusiva sus es sacerdots e clèrgues que delinquissen e fin finau, es eclesiastics son obligadi a assistir ath «*forum ecclesiasticum*» e ath «*sinodum*», sense cap d'empediment per part des autoritats aragoneses.

28. Raymond Corraze, « Un pouillé commingeois du XIVe siècle » *Bulletin philologique et historique*, 1936-1937, 127p.

29. En 1338, Père eth Cerimoniós, a peticion des eclesiastics dera Val, ordène as sòns oficials non tolerar jos cap pretècte, qu'aguesti percebisquen arren mès que «*consuetum fuit temporibus retroactis*». En 1375, eth bisbe de Comenges excomulgue as Aranesi e, ar an següent, un des sòns oficials prepausa de retirar era senténcia contra remuneracion. Père IV d'Aragon ordène ath sòn castlan d'Aran que s'opòse fermament ad aguest nau tribut. Es relacions s'empodoèn de nau pòc temps dempús (Juan Regla i Campistol, « El Valle de Arán en la Edad Media. Contribución al estudio de su organización eclesiástica », *Analecta Sacra Tarraconensia*, t. XXI, 1948, p. 35-51. Enric Moliné, « Organitzacions eclesiastiques autònomes al Pirineu durant l'Antic Règim: les valls d'Àneu, de Boí i d'Aran », *Urgellia*, num. 5, 1984, p. 331-452).

un clèrgue foran ara Val. Un an dempús, es caperans dera vesia val d'Aneu, eri tanben en revòlta, arriben a un acòrd parion tamb eth bisbe d'Urgell. Aguest acte de 1372 ei renovat er an 1384, en moment dera elevacion deth successor de Guilhèm, Amaury de Lautrec en sèti episcopau. D'ací ençà, tot nau bisbe de Comenges auec de prestar jurament de respectar aquesti *Acòrdats*.

Fin finau, es besonhs financèrs deth rei d'Aragon lo amien a concedir en 1386³⁰ eth senhoratge dirècte dera Val d'Aran ath comde de Palhars, tamb clausula de retroventa o recuperacion d'aguesta. Aguest darrèr arribat ena Val d'Aran entà préner possession, chòquec

Era Santa Creu de Salardú tamb eth Crist crucificat, andues òbres deth sègle XII d'estil romanic

tamb era dura resisténcia des aranesi. Salardú, enes pòrtes deth Palhars entestant era resisténcia, supòrte eroicament un sètge, qu'obligue ath comde Ug e as sues tropes a retirar-se. Entà méter limit as pretensions deth comde de Palhars, es aranesi decidissen pagar e arthenen a amassar era soma de 2.000 florins, prètz fixat peth comde Ug, qu'eri auferíssen ath rei, en tot méter atau fin ara situacion. Pendent eth sètge, eth 28 seteme de 1386, eth Crist dera Santa Creu de Salardú, preciosament sauvat laguens dera glèisa-

castèth deth pòble, a miraculosament sagnat. Eth 22 de hereuèr de 1387, es comissaris, Beranguer Guillot e Joan de Belloc, son en Bossòst e, dus dies mès tard, en Gessa. Son es encargadi de constatar er ensems des rendes des parròquies des dus archiprestats d'Aran. En 1372, Gregòri XI auie ordenat era imposicion d'ua taxa, e auie sollicitat entà d'aquerò, ua inspeccion detalhada des ingressi de cada diocèsi.

Aguesta taxa auie estat fixada pera administracion d'Avinhon e iniciaument destinada a atier as despenes de besonh, en cada diocèsi, entà assegurar es visites episcopaus. Joan de Belloc, vicari generau e oficiu de Comenges, entà realizar ena investigacion prealabla, auie convocat en Sant Bertrand toti es beneficiadi obligadi a pagar aguesta taxa (carta deth 2 de mai de 1373). Ei en aguest contèxte que cau plaçar era signatura des *Acordats*. Dauant des dilacions deth clergat de Comenges, eth papa a rapidament moderat es taxes e, en 1374, liberat ath clergat dera meitat des decimes³¹.

Ua trentia de caperans aranesi van a testimoniar dauant des comissaris. Mens d'ua setmana dempús dera sua marcha, Joan I d'Aragon, qu'acabaue de succedir ath sòn pair, confirme eth sòn interès pera sòrt des aranesi, en tot adressar-les quate cartes. Era prumèra confirmant-les eth privilègi que les auie concedit Pèir IV, en 1381, de jamès desseparar era Val d'Aran dera corona d'Aragon, principat de Catalonha e comdat de Barcelona. Eth madeish dia eth rei liberèc as aranesi de toti es peatges, leudes, taxes sus pesi e mesures, carnatges e de tota auta taxa, en toti es sòns dominis. Les concedís tanben eth privilègi de poder celebrar ua hèira de ueit dies en Vielha, e establís diuèrsi reglaments entath comportament des notaris e oficiaus publics dera Val³². Fin finau, en un aute document eth rei d'Aragon declare que totes es glèises dera Val d'Aran, qu'an patit es guèrres, son per dejós deth limit imposable mercat peth soberan pontifici entath pagament dera taxa, e eth madeish anòncie ath papa qu'es glèises araneses son donc totaument exemptes deth tribut³³. En 1390, eth comde d'Armagnac envadís era

30. Ferran Valls Taberner, *Privilegis i ordinacions de la Vall d'Aran*, 1915-1920, reed., P.P.U., Barcelona, 1987, p. XXI.

31. Bulla datada de junh de 1374 (A.D. Haute-Garonne, 3 G 44).

32. Ferran Valls Taberner, *op. cit.*, p. 106 à 127.

33. A.C.A., Reg. 1879, f° 162r^o-v^o.

Val e ei refusat pes tropes catalanes comandades per Arnau de Cervelló e Ramon de Bages, tamb supòrt des aranesi. Aguesti hèn a retrocedir es invasors enquiath Comenges. Era patz retorne en 1392, segerada peth maridatge dera hilha de Joan I d'Armagnac tamb Matèu, comde de Foish, vescomde de Castellbó, e aliat deth rei de França Carles VI³⁴.

Dempús de 1379, es aranesi envien ua delegacion tà Avinhon e, en 1392, argumentant era sua praubesa, obtien deth Papat de sonque pagar era taxa cada sèt ans³⁵. Quan aguesta delegacion retorne ara diocèsi de Comenges, es aranesi declaren que, ja que non la pagaràn que cada sèt ans, serà sonque tamb aguesta periodicitat que se s'auràn de produsir es visites episcopaus, çò que soent vò díder sonque un còp per episcopat!³⁶

Es miracles dera Santa Creu

Segontes era legenda, er ornament mès predat dera glèisa de Sant Andrèu de Salardú ei un Crist – qu'es istoriaires der art daten en sègle XII – qu'auie miraculosament remuntat eth cors dera Garona enquia Salardú. Arremassat e plaçat ena glèisa deth lòc, un misteriós peregrin – ua sòrta d'ange – vinguec tà embarrar-se ena tor de campanau eth temps de besonh entà esculpir e decorar era creu que li mancaue ara imatge, en tot desaparèisher dempús d'ua faïçon tan misteriosa coma auie apareishut. Era reliquia estèc tostemp presta tà defèner es aranesi contra tot invasor. Era sua intervencion protectora se manifestèc peth miracle d'un Crist que «ploraue sang e aigua». Un recuelh de *miraculæ* se trobèc en santuari.

Detalh der ange que simbolize er evangelista St. Matèu, en Tetramòrt representat en revèrs dera Santa Creu

Era sua prumèra redaccion a de respòner ara demana de Pèir IV d'Aragon, eth 13 de març de 1356, de registrar es nombrosi miracles concedidi peth crucifix pendent era epidèmia de pèste. Eth sobeiran a qui suplicauen d'adressar-se a Innocent VI (1352-1362), desiraue auer donades mès amplies abantes d'informar ath papa sus aguesti miracles³⁷. Eth recuelh pòrte coma principau referéncia er an 1348, en tot plaçar diuèrsi miracles abans o dempús dera grana pèsta. Dempús son miracles de proteccion contra es invasors, coma eth comde de Palhars, en 1386, contra un cèrt vescomde de Taurignac dempús e, en

34. Juli Soler, *La Vall d'Aran. Guia Monografica*, Barcelona, 1906, p. 69. Ara mòrt de Joan I, en 1396, Matèu I de Foish, eth sòn gendre, s'esfòrce a hèr a valer es sòns drèts sus era corona d'Aragon, mès, aguest còp tanben, es soldats francesi son arturadi en Aran, e forçadi a recular tara frontèra (Dom Devic et Dom Vaissète, *Histoire générale de Languedoc*, 1745, Toulouse, reed., Privat, 1872-1905, t. 9, p. 976). Charles Higounet non evòque pas aguest episòdi (Charles Higounet, *Le comté de Comminges, de ses origines à son annexion à la couronne*, Paris, Privat, 1949 reed., Saint-Gaudens, L'Adret, 1984, p. 560-562).

35. Bulla de Clement VII as caperans porcionèrs e as obrèrs des glèises d'Aran, datada en Avinhon, eth 8 de junh de 1392 e registrada per Joan de Belloc (Transcripcion a compdar der originau sauvat en Salardú, per Sanç Raimond, caperan, notari apostolic e notari public d'Arties, (Archiu Generau d'Aran). França auie estat dividida en 15 demarcacions recollectores e Comenges formaue part der 10^{au}. En 1369, s'elabore un registre des beneficiadi.

36. Sentència datada en Avinhon, eth 8 de junh de 1392, redigida per Joan de Belloc (Archiu Generau d'Aran). Eth 29 de junhsèga de 1392, eth capitòl de Comenges a podut tanben pronunciar-se sus es parts des dèumes pagadi pes sagristans de Benós e de Begós, en tèrc inferior dera Val d'Aran (A.D. Haute-Garonne, 3 G 29, num. 6).

37. « *Cum pro parte quarumdam fuerit nobis humiliter supplicatum ut pro quibusdam miraculis que dominus Noster Ihesuschristus in ecclesia loci de Salarduno, dicte vallis, in quadam fidelicet cruce dicte ecclesie in que ymago crucifixi est ofisa, tempore mortalitatis fuit miraculose, et asseritur, aperatus Domino Summo Pontifici scribere supersedimus donec de eiusdem per vos essemus latius, per instrumenta publica et alia documenta legitima informati. Quocirca nobis dicimus et mandamus quatenus informationes vestras de predictis miraculis recipiat, qua recepta, ipsam ad nos transmittatis sub scriptura publica, cui possit fides plenaria adhiberi, ut dicto Domine Pontifici certificati de permissis scribere certius valeamus* » (Pèr IV entar archiprèst e tath clergat dera Val d'Aran, des de Lhèida, A.C.A., Reg. 1154, f° 14 v°, Amada López de Meneses, « Documentos acerca de la Pesta Negra en los dominios de la Corona de Aragon », *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragon*, vol. VI, Zaragoza, CSIC, 1956, p. 423).

1597, contra es tropes deth vescomde de Sant Guironç, alavetz dera guèrra franco-espanhòla tamb era quau concludís era darrèra guèrra de Religion (1595-1598)³⁸. Tanben contra era possession diabolica, entara ploja e contra es tormentes qu'era Sante Creu ei invocada, encara en 1787. Auem de remarcar qu'ath delà de Salardú, tanben tota era val recorrís ara proteccion deth Crist e qu'aguesta revestís un caractèr defensiu e donc militar ben particular³⁹. Era devocion ara Santa Creu ei era ocasion entà que tota era val, cada 3 de mai, dia dera Invencion dera Santa Creu, de dirigir-se en procession entara glèisa de Sant Andrèu de Salardú.

Delà tanben, era tradicion parle d'un jubiléu e d'indulgéncias qu'auien estat concedides per Clement V, en 1316. Curiosament, es festivitats se celèbren de manèra simultanèa qu'es tres dies de hèsta deth jubiléu de Sant Bertrand de Comenges. Agust darrèr vie ath delà determinat pera coincidéncia dera hèsta dera Santa Creu tamb un diuendres. Era hèsta començaue alavetz eth ser deth 1er de mai e s'acabaue era vrespada deth 3 de mai. Se i guanhaue era indulgècia plenaria a condicion de coheissar-se e préner era comunion en Sant Bertrand de Comenges. I auie competéncia entre aguesti dus grani perdons? Era question ei tanplan mès perilhosa ja qu'es *miraculæ* deth Sant Crist de Salardú sigueren redigits (e dilhèu sonque transcrits de nau e completadi), a compdar de 1403, per Odon de Saint-Jean, canonge et oficiau eclesiatic de Comenges! Qué mos indiquen es auti tèxtes? Mos confirmen ua grana devocion entara Santa Creu, fôrça mès miracolosa qu'es reliquies de sant Bertrand. Era devocion ara reliquia apòrtaue en aqueth moment 12 florins d'aur annuaus ath santuari. Auem vist coma es tensions tamb era sedença episcopau èren fôrtes. Atau, en octobre de 1400, eth rector de Salardú acabaue de morir e cossent tamb era costum, eth conselh dera glèisa -que reunie es

caps de casa e caperans nadius- escuelhec a Bernard de Bernadario, caperan porcionèr deth lòc, entà succedir-lo, e lo presente ath bisbe, Manaud de Barbazan. Mès aguest darrèr refuse era nominacion e designe en sòn lòc a Ramon Trapa, que non ei pas hill de Salardú. S'encète alavetz un litigi tamb eth bisbe per non auer respectat pas era costum. En 1403, ei er oficiau de Comenges en persona qui vie a transcrúer es miracles. Totun, eth 30 de març de 1404, Martin er Uman, immediatament dempús d'ua demana dera Val, pregue ath bisbe de Comenges de regir-se pes costums dera Val⁴⁰. Coma qu'aguest advertiment non auè cap efècte, en 1408 eth rei ordène ath castelhan d'Aran de protegir aranesi contra tota innovacion que pretenguessen impausar es oficiaus deth bisbe de Comenges⁴¹.

Ar an que seguís, eth bisbe d'Urgell, Galceran de Vilanova (1388-1415), autrège ua carta ath rector, caperans e sacristans que presten es sòns servicis en santuari. En aguesta constate enquia quin punt «ua plan grana multitud se i reunís de desparières regions» entà aunorar era miraculosa creu, çò qu'a obligat a destinar sòs entà dispausar era creu avientament entara adoracion des fidèls e que s'an aquerit libres, ornamentals e luminaries⁴². Maugrat tot es ingressi deth rector e dera glèisa non èren suficients entà acabar aquera «òbra dejà empenuda que requerie ua notabla despena, e ath delà, entà crompar libres, luminaries e ornamentals». Eth bisbe d'Urgell autorize alavetz as caperans nadius e sacristans dera Santa Creu de Salardú, de presentar-se portant aqueth escrit dauant des rectors, vicaris perpetuaus e autes caperans e rectors de tota era sua diocèsi entà pr'amor d'arremassar era aumònia des fidèls pendent aquera annada e pendent es següentes. Ordène tanben qu'aquera carta e es indulgèncias concedides ath santuari siguen expausades laguens e dehòra des glèises a on eth pòble s'amassarà ath son des campanes.

38. Es principaus miracles son relatadi peth teològue Frair Roque Alberto, *Sanctuarios singulares de Christo nuestro señor crucificado y de su santissima Madre y nuestro, venerados en el antiguo y noble valle de Aran*, Saragosse, Joseph Fort, 1752, p. 3-17.

39. Cada an, ena vigilha dera Santa Creu, es milicies araneses plaçauen es sues armes jos era proteccion dera Creu miracuosa abans de s'exercitar en tir («*De la devocion de la Santa Cruz, y del exercicio de las armas en su dia*», Juan Francisco de Gracia, *Ordinaciones pragmatica, y edictos reales del Valle de Arán; hechos en el año de mil seiscientos diez y seis*, Barcelona, Francisco Suriá, 1752, p. 169-170).

40. A.C.A., Reg. 2177, f° 67 v°.

41. A.C.A., Reg. 2186, f° 104 v°-105 r°.

42. Acta de 15 junhsèga de 1409. Arregraïsqi Paul Fave pera sua revirada des actes de 1409 e de 1413. Eth 6 de hereuèr de 1357, Pèir d'Aragon auie concedit a Salardú dues hèires annuaus, de dètz dies cadua, ua peth 11 junh, hèsta de sant Barnabé apostòl, e peth 14 de seteme, hèsta dera Santa Creu (Còpia modèrna, Archiu Generau d'Aran).

Toti aqueri que, prealablement arrependidi e confessadi, collabòren en finançament des libres, des luminaries, des ornamentals o ben, participen tamb es sues mans enes òbres se veirà concèdits quaranta dies mès d'indulgéncias. Eth bisbe semble concedir delà ua remision de penitèncià, ena tèrra, e non pas ua reduccion deth temps de purgatori. En madeish document, eth prelat aclarís qu'eth papa a dejà autrejat ara Santa Creu de Salardú indulgèncias. Se referís autaplan ara redaccion, en Sant Bertrand de Comenges, jos ua «forma publica» des «multiples e innombrables miracles», per part der oficiu de Comenges, tamb data de 3 d'agost de 1403.

Se pòt dedusir d'aguesta intervencion era cobejança dera mitra d'Urgell? Ei possible pensar tanben que, en tot profiter eth renòm des miracles dera Santa Creu, eth bisbe de Comenges e es sòns oficiaus agen sajat, peth sòn costat, de controlar eth santuari e, compartir-lo, tamb era rebèlla Val d'Aran?

Er afebliment momentanèu des aragonesi

En 1396, Galceran de Vilanova s'auie resistit ara annexion d'Andorra, d'a on eth ère copríncep, ath reiaume d'Aragon. En 1410, Martin er Uman, ardent defensor de Pedro de Luna, darrèr papa d'Avinhon jos eth nòm de Benet XIII (1394-1423), morís sense descendéncia, en tot daurir-se un complicat periòde sucesòri plen de competidors entà arténher eth tron d'Aragon. Ei en aguest contèxte d'intèrregne, e versemblablement tamb eth pretèxte de dar supòrt as reivindicacions deth hillh deth sòn cosin germà, Jaume d'Aragon, qu'era darrèra comdesa Margarida de Comenges, saje d'aucupar pera fòrça armada era Val d'Aran, pendent er iuèrn de 1410. Era ofensiva s'estié enquia gèr de 1412 e era Val d'Aran, a on sonque era part

nauta dera val (Salardú) demoren exemptes de destruccions, se tròbe en ua situacion critica. Per tota ajuda militar, es aranesi non obtien mès que 1500 florins deth parlament de Barcelona. Serà era situacion deth costat francés, mès que non pas er accès de Ferran d'Antequera ath tron d'Aragon (28 de junh de 1412), qui sauve era val⁴³.

Er an següent, eth bisbe Manaud de Barbazan autorize ath rector de Salardú a demanar aumònia as fidèls dera diocèsi de Comenges, en profit deth santuari⁴⁴. En aguest acte, eth bisbe hè referéncia a «es indulgèncias e privilègis concèdits pes pontifex romans e per d'auti prelats dera nòsta Santa Mair Glèisa [...] dejós de segèths autèntics», que deuen èster expausadi as fidèls. Monsenhor de Barbazan parle tanben dera ocasion deth pròplèu sinòde e d'aqueri que le seguiràn. Eth prelat semble donc profita'c entà amiar eth clergat aranés a sosmeter-se ara sua autoritat. Un an mès tard, ei eth nau rei d'Aragon, Ferran, qui demane ath papa d'autrejar nauèras indulgèncias ath santuari dera Santa Creu de Salardú⁴⁵. Aguesta gestion resulte estonanta se, coma auem vist, es vicaris deth santuari èren segurs d'auer ua bulla d'indulgèncias. Fin finau, en octobre de 1418, jos era autoritat deth nau papa Martin V, e per delegacion deth cardinau Alamano, er abat de Sant Pere d'Ager pronóncie ua senténcia en favor de Bernardus de Bernardino, en tot reconeisher-le ara fin – era rectoria de Salardú, contra era voluntat deth son bisbe⁴⁶.

Dera Santa Creu tara Vera Creu

Non pas mès qu'entà Sant Bertrand de Comenges, Clement V ei donc ar origen deth perdon dera Santa Creu de Salardú, sustot se non sabem pas quin pontifex aurie podut concedir es indulgèncias abans de Martin V.

43. Charles Higounet, *op. cit.*, p. 572-575. Ferran auie sigut elegit gràcies ara actuacion de Benet XIII, que demoraue atau mantier era obediéncia d'Aragon, de Catalonha e de Castelha (Joan Bada, *Història del cristianisme a Catalunya*, Lleida, Eumo Editorial i Pagès Editors, 2003, p. 65).

44. Aguesta acta, sauvada ena Val d'Aran, ei un des estranhs documents conservadi dera administracion de Manaud de Barbazan e deth sòn oficiu, Pèir Paratoris, clunicien, prior de Touget ena diocèsi de Lombez. Er especialista en drèt feudau Larcher, enes sòns *Glanages*, a remercat aguest vuet. Eth libre des miracles se sauvaue encara ena glèisa de Salardú en 1789 (*Noticias que se desean adquirir para la Historia de los pueblos de Cataluña. Interrogatorios*, par Francisco de Zamora (Biblioteca del Palacio Nacional, Madrid, ms. 2435).

45. «*a crucifigi imagine in ipsa sistente ecclesia et a stigmatibus seu plagis in eadem impressis imagine plures pluribus vicibus temporibusque diversis plures atque diverse gule veri et puri sanguinis effluerunt, uno, videlicet, semel anno quo computabatur Domini M CCC XL VIII, ut hec per legitima obtulerunt documenta.*» (Zaragoza, 1er de mai de 1414, A.C.A., Reg. 2397, f° 141 v°).

46. Còpia autèntica dera senténcia hèta per peticion de Bernardus de Bernada, eth 10 gèr de 1420 (Archius dera rectoria de Vielha, Val d'Aran).

D'aute biais, s'era imatge deth Crist a reputacion de miraculosa, non se tracte pas, parlant tamb propietat, d'una vertadèra reliquia. Mès tard, se nomena ara imatge coma «era Vera Creu» e mès soent simplament «era Santa Creu». Efectivament, en 1610, un franciscan originari dera Val, qu'auie arrenhutat un bocin dera Vera Creu, extrèit d'aqueth que possedie Marguerita d'Austria, ne hèn donacion ath santuari⁴⁷. Aguest bocin ei montat sus era imatge qu'atau devié cèrtament «era Vera Creu». Aguest testimòni, tostemps conservat laguens des archius deth santuari, ei totun un shinhau negligit, pr'amor qu'es turiferaris posteriors atribuïssen tar ange-peregrin originau er encastrament des santes reliquies laguens dera creu de husta qu'auie esculpit.

Coma se pòt sajar d'explicar era ajuda qu'eth capitol de Comenges aportèc ara reconeishença papau deth rendòm d'un santuari, plaçat en ua val que s'opòsaue ad aguest e ath sòn contraròtle, en madeish moment en quau promoiguie eth jubilàu dera sedença episcopau⁴⁸. Se tracte, en un moment en quau es rendes deth capitol de Comenges son es mès baishes, d'ua tentativa entà acaparar, un còp mès, es rendes d'Aran?

Gran Cisma e ahèrs menors Des sostraccions d'obediència

Pedro de Luna, en temps qu'auie estat legat de Clement VII (1379-1390), auie repartit es sòns favors en tot que tractaue de hèr a reconeisher eth nau papa d'Avinhon. França siguec era prumèra en acceptar era eleccion, talaments coma eth bisbe de Comenges, Manaud de Barbazan. En aute costat des

Pirenèus, Castelha prumèr (1381) e Portugau (1382) dempús hèren çò de madeish. Totun, Pèir IV, rei d'Aragon demoraue en ua prudenta expectativa en tot ordenar as sòns oficials d'empedir quinsevolha obediència as decisions qu'emanèssen de Clement VII (1381)⁴⁹. Era posicion des aranesi devenguec donc delicada. En 1375-1376, eth bisbe de Comenges les auie excomunicat, mès gràcies ara sua delegacion en Avinhon, en 1382, obtingueren ua senténcia favorable en sòn procès contra eth capitol de Comenges, en tot conservar eth benefici des sòns substanciosi dèumes. Auem ja vist tanben que, dètz ans mès tard, arrenhèren d'Avinhon ua substanciau reduccion dera taxa dera procuracion.

En 1387, Joan d'Aragon succedís a Pèir IV e, eth 24 de hereuèr de 1388, s'encline peth partit avinhonés de Clement VII, refortilhant era sua autoritat sus es glèises deth sòn reiaume en detriment des manaments dera curia romana⁵⁰. Es aranesi auien donc optat – en secret – en sentit convenient. Er an següent, Bonifaci IX (1389-1404) ei elegit papa en Roma, mès er aragonés Benet XIII n'ei, ath sòn torn ena sedença d'Avinhon er an 1394. En 1398, e en 1403, França dempús d'Anglatèrra abandonen ad aguest darrèr, qui se ve obligat a hùger d'Avinhon. Mès Manaud de Barbazan, qu'a projèctes sus Salardú e sus era Val d'Aran, li demore fidèl.

Eth poderós cardenau de Fòish

Ei er episcopat de Pèir de Fòish (1422-1451), bisbe de Comenges entre d'auti nombrosi beneficis, aquerò qu'ei precis d'examinar tamb suenh⁵¹. Format enes «cordeliers» -nom tamb

47. Frair Pedro Urban ère naturau de Vielha. Auie obtengut era reliquia per mediacion deth franciscan Luis Carrafa, que l'auie vist desseparada dera reliquia inicial, era quau dispausaue d'ua bulla que l'acreditaue coma autentica (*Aucto publico de la relation de las Reliquias y lignum Crucis*, Archiu Generau d'Aran).

48. Entre es diuèrsi miracles deth Sant Crist, Odon de Saint-Jean relate era tentatiua de panatòri per part des abitants de Valcabrèra. Aguest pòble, as pòrtes dera ciutat de Comenges, ei en luta pluriseculara tamb aguesta darrèra e aguest estonant incís laguens des *miraculae* demòstre coma era sua redaccion ei òbra d'ua man comengesa e non pas aranesa

49. Zaragoza, 17 d'abriu de 1381 (A.C.A., Reg. 1269, f° 25 v°).

50. Eth bisbe d'Urgell, Berenguer d'Erill, declare qu'aubedirà publicament ath sòn rei, mès qu'en sòn interior eth se sentie vinculat a Roma (Joan Bada, *op. cit.*, p. 63-64).

51. Hilh d'Archambault de Grailly, captal de Buch, e d'Isabel de Fòish, erete toti es bens dera casa de Fòish e de Bigòrra ara mòrt deth sòn frair major Matèu, comde de Fòish. Bisbe de Lescar (1408) tamb dispensa d'edat (1409-1422) er antipapa Benet XIII lo hè cardinau de Saint-Étienne du Mont Coelius, entà atirar ath sòn costat es comdes de Fòish (1409). Administrador perpetuau de Comenges, e tanben de Lombez (1424-1425), abad de St-Pierre de Larreule (1424-1427), de St-Vincent du Lucq (1427-1432, e dempús de 1441-1455), de St-Savin de Lavedan (1441-1455), arquebisbe d'Arles (1451-1464), administrador de Dax (1451-1459), cardinau-bisbe d'Albano (vers 1455), administrador de Tarbes (1463), arquebisbe d'Aush, e pendent pòc temps, abad de Mas d'Azil, ena diocèsi de Rieux, legat d'Avinhon e governador deth Comtat-Venaissin. Ath delà d'aquerò, Pèir de Fòish detente encara d'auti beneficis en estrangèr e, quan n'abandone era administracion de bèth un d'eri, sistematicament se resèrve ua porcion der usdefrut.

que se coneishie as franciscans- de Morlaas e bisbe de Lescar, en un inici balhe supòrt ar antipapa Benet XIII, que gaudís tanben dera empara deth rei d'Aragon. En moment en qu'aqueth ges d'Avinhon entath sòn exil de Peniscola, eth papa l'eleve ath cardinalat (1409). Maugrat aquerò, Pèir de Fòish abandone era causa de Benet XIII, entà contribusir ara eleccion de Martin V (noveme 1417), eth quau le mantié en cardinalat e ath delà le concedís, eth bisbat de Comenges, anullant era eleccion hèta peth capitol.

Aguest benefici consacre era dominacion dera casa de Fòish enes Pirenèus centraus en detriment dera sua adversaria, era casa d'Armanhac, que demore fidèl a Benet XII⁵². -Certament, tres hilhs deth poderós Archambaud de Grailly, captal de Buch, e d'Isabel de Fòish, compartirà aguesta egemonia. Joan I ei vescomde de Nebozan, Matèu, comde de Comenges pr'amor deth sòn maridatge tamb era eretièra Marguerita de Comenges (1419), qu'eth se pressèc a segrestar, e fin finau Pèir qu'accedís ath bisbat de Comenges. Es frairs de Fòish-Grailly passen alavetz de manèra decidida a formar part deth partit des Valois, en perjudici des Anglo-Borguinjons, e encara n'artenhen quauques gratificacions⁵³. Non cau pas negligir eth hèt que, en aguest moment, es possessions dera casa de Fòish s'estien ampliament peth sud des Pirenèus, en Catalonha. Delà, Martin er Uman auie restituit ad aguesta familha, en 1400 e 1401, eth vescomdat de Castellbò, era baronia de Castellví de La Marca, era partida de Moncada de Vic e es sues possessions ena Cerdanya⁵⁴. Mès Joan I, loctinent generau deth Lenguadòc e detentor deth comdat de Fòish e de Bearn, qu'auie aquerit en parçan

de Tolosa eth vescomdat de Villamur (1422), eth d'Auteriva e obtengut era restitucion deth vescomdat de Lautrec (1425), auie encara estenut mès es sòns domenis en Catalonha. En 1415, auie crompat per 34.000 florins d'aur Castelló de Farfanya, apròp de Lhèida. En 1434, podec encara negociar eth maridatge deth sòn eretèr, Gaston, tamb Éleonora, tresau hilha dera reina Blanca de Navarra e der enfant Joan d'Aragon⁵⁵.

Dempús d'aquerò, èm capables de comprèner mielhor en quines condicions tan favorables, eth cardinau de Fòish podec èster enviat peth papa en 1429, tamb era fin d'extirpar es rèstes deth cisma. E artenhac en un concili celebrat en Tortosa, era dimision de Gil Sanchez Muñoz, antipapa jos eth nòm de Clement VIII. Ei laguens d'aguest contèxte de dominacion, mès tanben de pacificacion, que cau plaçar er acòrd qu'en tot èster bisbe de Comenges, s'artenhec en 1429, entre es aranesi e er oficiau de Comenges, eth quau metec fin as reivindicacions des canonges sus er important dèume, deishant-les sonque ua amendrida renda en numerari⁵⁶. Ei confirmada era preséncia de Pèir de Fòish en Comenges, en 1431, abans que non vage a residir definitivament en Avinhon, a on meterà eth sòn cargue a disposicion dera autoritat deth papa Eugeni IV (1431-1447).

En aguest temps hè tanben un esfòrc particular entà augmentar es ingressi deth capitol dera catedral de Comenges que, en 1438, suplique a Eugeni IV d'atier era sua grana praubesa⁵⁷. Per ua bulla de Martin V, Pèir de Fòish artenh a incorporar as ingressi deth capitol es priorats de Sant Martory e de Laroque autaplan que nombroses escolanias comengeses⁵⁸.

52. Matthieu Dessachy, « La damnable schisme ore apaiséz ». La fin du Schisme dans le Midi toulousain (1409-1430) », *Le Midi et le Grand Schisme d'Occident. Cahiers de Fanjeaux*, n° 39, Toulouse, Privat, 2004, p. 353-393.

53. Charles Higounet, *op. cit.*, p. 585-587.

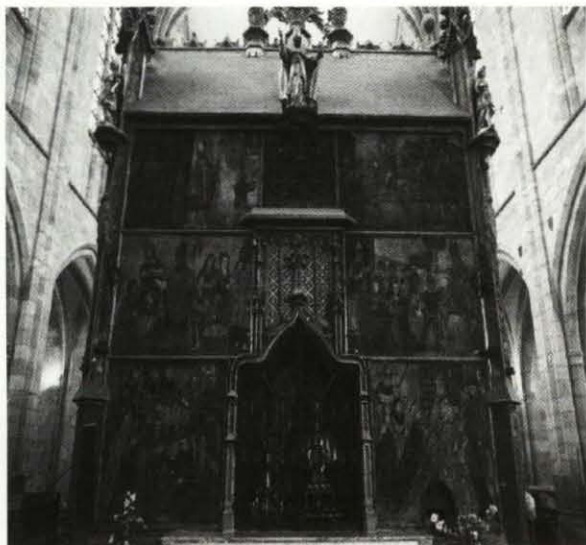
54. Sonque es baronies de Martorell e de Castellví de Rosanes, pròpèu de Barcelona, e es lòcs d'Aramunt, en Pallars, e de Bar, en Urgellet, non les sigueren restituïdes.

55. Christian Bourret, *Les Pyrénées centrales du IXe au XIXe siècle. La formation progressive d'une frontière*, Aspet, PyrèGraph, 1995, p. 77-78.

56. En 1429, s'arriba a un acòrd entre eth capitol de Comenges e es caperans deth terçon de Pujòl en Naut Aran. Aguesti darrèrs son autorizadi a conservar es *quarts* (quart deth producte deth dèume de horment) contra eth pagament d'ua pension annuau, ena quau, eth valor, en moneda, ei invariament, de dus *escuts*. Es parròquies d'Arròs e de Vilamòs, cumplissen tamb era pension des *quartets* que, dera madeisha manèra, representen tostemps ueit escuts. Pagades de faïçon irregulara, aguestes pensions de valor relatiu que rapidament decréishen, son es unics productes deth dèume d'Aran qu'eth capitol de Comenges arribe a recaudar (A.D. Haute-Garonne, 3 G 65, num. 80 et 83).

57. Heinrich Denifle, *La désolation des églises, monastères et hôpitaux en France pendant la guerre de Cent Ans*, Paris, Picard, 1897-1899, t. 1, p. 481.

58. Aquesta institucion, especifica des diocèsis de Comenges e de Coserans atribufis ua part des ingressi, essenciaument es dèumes, de quauques parròquies, ath mantenement d'un *scolaris* o escolan. Quauqu'un pensen que se tractaue d'un benefici destinat a afavorir era instruccion der escolan, totun, en quauqui cassi, ei demostrada era existéncia d'ua vertadera escola parroquiau.

Eth mausolèu de St. Bertrand (s. XV) recubèrt en s. XVII de pintures tanc scènas des miracles entà amagar es destructions iconoclastes

Eth ric Pèir de Fòish siguec plan reputat peth sòn mecenatge, particularament, en Tolosa tanc eth bastiment deth convent des franciscans, deth collègi de Fòish, mès tanben en Mas d'Azil e en Comenges, pr'amor deth rebastiment deth castèth episcopau d'Alan. A eth ei degut era edificacion d'ua tomba relicari entà sant Bertrand. Era localizacion precisa des reliquies de sant Bertrand abans demoraue desconeishuda. Sabem sonque qu'era capèla deth sant non ère pas acabada en 1371, data ena quau, Bertrand de Cosnac, cardinau de Sant Marcel e administrador perpetuau deth bisbat de Comenges, dèishe un legat testamentari «tar acabament dera capèla de Sant Bertrand, fondada laguens dera glèisa de Comenges»⁵⁹. En 1373, un testament nomete ua «naua capèla de Sant Bertrand»⁶⁰. En 1377, un canonge auferís diuèrses reliquies ara catedral⁶¹. Es trabalhs ordenadi per Bertrand

de Cosnac auien reuauement contunhat? Totun Pèir de Fòish jutge indigna era faïçon ena quau es reliquies de sant Bertrand son conservades⁶². E entà pr'amor d'aquerò hè a plaçar un magnific autar relicari gotic, decorat tanc es dotze apostòls, que contié ua caisha d'eban recobèrta d'argent entath sant bisbe e dues capsas, mès petites, entàs reliquies d'auisants. Ei en aguest moment quan era devocion a sant Bertrand s'estien ath long deth camin de Sant Jaime.

Ues reliquies deth sant bisbe moderadament venerades?

Cau reconéisher maugrat tot qu'es reliquies deth sant bisbe non arthenheren jamès era popularitat qu'es sòns successors ena sede episcopau aurien desitjat. Ei de besonh demorar tath 1er de mai de 1531 entà qu'ua cofradia de Sant Bertrand sigue fondada (o refundada) per Jean de Mauléon, eth promotor deth magnific cadiratge deth còro que permet d'isolar er espaci des canonges d'aqueth aute destinat as peregrins, maugrat que relègue eth mausolèu a un lòc pòc vedible⁶³. En moment deth jubiléu de 1557, es ofrenes pugèren a 66 liures e 8 sòus, mentre qu'es despenses entà pagar es guardies dera senhoria de Sant Pè d'Ardet, es musics d'Alan, es guardians des reliquies e auis cargues, auien estat de 35 liures e 3 sòus⁶⁴. Pendent era guèrra dera Liga, era sedença episcopau ei ocupada e saquejada dus viatges, en 1586 e en 1593. Eth mausolèu deth sant ei des-hèt, es reliquies e es archius capitulars son panadi, Mès ei sustot era còrna deth unicòrni⁶⁵, tanc

59. A.D. Haute-Garonne, 3 G 15, num. 3. Era succession de Bertrand de Cosnac auie comportat enquia aguest punt dificultats qu'en 1392 eth bisbe de Tulle, eth sòn executor testamentari, ei obligat a nomenar apoderadi tanc er encargue de reclamar es dèutes dera succession, e es senténcias d'excomunicacion contra es deutors contunharàn long temps encara (*Idem*, num. 4 et 6).

60. Testament de Bernard de Quercu (Ducassé) eth quau, dempús d'auer peregrinat tà Sant Jaime de Compostèla, hèc diuèrsi legadi obituariis (entà perpetuar era memòria): 100 francs d'aur entà crompar paraments d'autar e entà bastir eth portic deth claustre dera glèisa, 50 florins d'aur e ua lampa perpetua d'un pes de tres marcs, entara «naua capèla de sant Bertrand», ua lampa ena capèla de Sant Jaime, 10 florins entà bastir un autar dedicat ath benaurat papa Urban e, en cas qu'aguest siguesse canonizat, ua mòla ath caperan dera capèla de Sant Pèir, fin finau, un lhèt tanc eth sòn garniment en espitau de Sant Jaime de Sant Bertrand (A.D. Haute-Garonne, 3 G 37, num. 21). Aguest peregrin ei eth nebot d'un bachillèr en leis de Sant Bertrand de Comenges, que pòrte eth sòn madeish nòm, e deth quau, eth madeish pergamin pòrte un extracte deth testament, tanc legats entath capitol catedralic en memòria sua (fondacion d'òbit)

61. Eth dia 6 junhsèga de 1377, tanc motiu d'ua fondacion d'òbit per part deth canonge Arnau de Morières, aguest hè donacion ath capitol d'un relicari d'argent que contié reliquies, etiquetades en pergamin «*de Camina Beati Marie Virginis, sanctorum Martialis, Christo, ephori, Sanctarum Anne Catherine, et Marie Magdalène*» (A.D. 3 G 37, num. 3).

62. Jean Rocacher, *Saint-Bertrand de Comenges. Saint-Just de Valcabrère*, Toulouse, Privat, 1987, p. 117-118. Eth testament ei datat eth 16 de junh de 1371.

63. A.D. Haute-Garonne, 3 G 15 num. 8. Paul-Thérèse-David, cardinau d'Astros, *op. cit.* Louis de Fiancette d'Agos, *op. cit.*, p. 205-207. Era Societat des Bollandistes, especiaument dedicada ar estudi deth culte as sants cristians, informe sense pròves qu'era cofradia existie ja en temps de Clement V e que siguec confirmada per Benet XIV.

64. Louis de Fiancette d'Agos, *op. cit.*, p. 197.

65. En realitat ua dent de narval

reputacion d'èster eth bacul deth sant bisbe, çò qu'atire totes es cobejances. Panada en 1586, ei restituïda en 1591 e, nauament, panada en 1593, tà non èster retornada qu'en 1601. Valorada en 80 000 escuts, monsenhor de Saint-Gelais ère convençut qu'ère justament aquerò que determinèc er atac de 1586. Tanben Caterina de Medicis, consideraue qu'ua pèça atau, lèu comparabla ar unicòrni de Sant Denis⁶⁶, non pòdie mès qu'èster sauvada en tresaur reiau. Per contra, eth cap deth sant e es sues autes reliquies, amagades ath hons d'un potz pròp de Lectoure, sigueren recrompades en 1591 per sonque 60 miserables liures. Visiblement, es vertuts curatives associades ara còrna der unicòrni contra es epizoóties⁶⁷, es empodoaments e es pèstes, hèren que desbanquèsse as santes reliquies⁶⁸. Ath delà, non i a constància de parròquies o de fidèls que ne solliciten fragments, se non ei que plan tardivament e en condicions ben especificques⁶⁹. En sègle XVII, s'interèssen en particular per un cocodrill dissecat, que serie era despolha deth monstre antropofag pacificat peth sant, tamb era punta deth sòn bacul, miracle absent deth libre de Vital⁷⁰. D'aguest moment ençà, un simple bust-relicari de husta consèrve eth crani deth sant, en tot qu'es auti uassi se placen laguens d'un còfre parionament de husta recobèrt de lames de coeire dorat e esmaltat.

En moment dera sua visita, en 1627, eth bisbe Barthélemy de Donadieu de Griet ordène de hèr un relicari digne deth sant⁷¹. Maugrat tot serà de besonh demorar enquia 1660 entà qu'es damnatges des guèrres de Religion siguen fin finau reparades e qu'eth crani deth sant dèishe d'èster conservat laguens de vulgar husta. En aguesta data, monsenhor Gilbert de Choiseul du Plessis-Praslin acomplisc finaument eth traslat deth crani tà un bust-relicari d'argent obrat en Tolosa, segontes modèl balhat peth capitol «de plaques d'argent sense husta»!⁷² Es uassi totun demoraràn laguens d'un còfre de hèr, dejós der autar deth sant enquiath 1er de mai de 1748, an jubilar, quan era caisha d'argent se poguec bastir gràcies a un legat testametary de Claude Le Mazuyer (mòrt en 1739)⁷³. Se es reliquies sigueren amagades e donc sauvades dera tempèsta revolucionaria eth bust relicari e era caisha sigueren panadi eth 30 de noveme de 1793. Retornades laguens de husta, es reliquies de sant Bertrand auràn d'atier eth 1912 entà un nau traslat laguens d'un relicari digne⁷⁴.

Qué podem donc concludir? En prumèr lòc qu'aguesti dus grans perdons non sigueren pas concedits per Clement V. De contunh, qu'era sua aparicion simultanèa ven condicionada pera grana depression dera dusau

66. Importanta abadia plan apròp de Paris, panteon des reis de França.

67. Deth grèc, ζῆο, dessús e ζῆο, animau Mot emplegat en veterinària coma sinònim d'epidèmia.

68. Serge Brunet, op. cit., p. 720-729 (entath sètge de 1586); Les prêtres des montagnes. Val d'Aran et diocèse de Comminges (vers 1550-vers 1750), tèsi de doctorat, ÉHÈSS, Paris, 1996, dactyl., t. 1, p. 261-262 (entath sètge de 1593). Se es titols deth capitol son balhadi dempús deth sètge de 1586, en ua grana part son irremediabament perdudi en 1593. Jean-Baptiste Larcher mos assegure que, per cartes registrades de 1651, eth capitol de Comenges ei liure dera obligacion de presentar nauament es sòns titols en tot admèter coma unica pròva era noticia dera sua possession immemorial. Setze ans mès tard, Louis de Froidour, naut responsable d' «Eaux et Forêts» (Aigües e Bòsqü), se planh dera negligència des archius, ena sua major part corrompudi pera umiditat. Era aigua des-hèc alavetz çò qu'eth huec auie respectat, en tot devier ben dificila era istòria medievau deth jubileu.

69. En 1686, ua costelha deth sant ei concedida as abitants dera val d'Azun, en Lavedan, diocèsi de Tarbes, junhudi per fòrts ligams ara agiografia de Bertrand. En aguesta ocasion, monsenhor de Guron retire quauqui petits uassi entà un relicari d'argent d'usatge pròpri. En 1733, eth capitol dera collegiata de L'Isle de Baish (L'Isle-Jourdain en francés), d'a on ère originari eth sant, obtié ua costelha e un ua vertebra dorsau. Eth capitol de Sant Gaudenç pretenie possedir era tresau part deth cap deth sant, aquera de Barcelona (Catalonha) e era glèisa de Sainte-Geneviève de Paris quauques autes reliquies, mès sense pròves evidentes. En sègle XIX ei eth santuari de Nòsta Senhora de Lòrda e eth de Sant Sernin de Tolosa es qu'obtien quauques reliquies (Jean Lestrade, Relation de la translation d'une relique de Saint Bertrand de Comminges, faite à L'Isle-Jourdain, le 6 septembre 1733, Toulouse, 1734, 119 pp., 2^{au} ed., revisada, corregida e augmentada, Toulouse, Pierre Robert, 1742, 180 p. Jean Lestrade, «Fouilles opérées sous la chasse de saint Bertrand en 1788», Revue de Comminges, t. XXI, 1906, p. 209-233; «Translation d'une relique de saint Bertrand à L'Isle-Jourdain», Revue de Gascogne, 1913, p. 354-373). Eth sant Bertrand venerat en Montjuïc ath cant de Barcelona, es tractarie mès deth bisbe de Mans que deth de Comenges (Francesc Carrera i Candi, Geografia general de Catalunya, Barcelona, 1916, t. 3, p. 486-487 et 951).

70. Jean Lestrade, «La légende du «Crocodile» de Saint-Bertrand-de-Comminges», Revue de Gascogne, t. XXXVIII, 1897, p. 137-145; «À propos du crocodile de Saint-Bertrand», Revue de Gascogne, nv. série, t. XVI, 1921, p. 231-232.

71. Marc de Lassus, «Barthélemy de Donadieu de Griet, évêque de Comminges (1625-1637). Verbal de la visite de la cathédrale de Saint-Bertrand-de-Comminges, l'an 1627», Revue de Comminges, t. VII, 1891, p. 229-309.

72. En gèr de 1658, eth capitol demane prestades 400 liures entara obra dera «capsa» que serà realizada per Bertrand Lassère (o Lacère). Eth mandat de traslat ei datat eth 24 de seteme de 1660 (A.D. Haute-Garonne, 3 G 15, num 11 ath 13).

73. Vérification des reliques et dépôt dans une chasse d'argent par Mgr de Lastic, 1er mai 1748 (A.D. Haute-Garonne, 3 G 15, num. 14). Larcher escriu qu'es pannèus que recobrissen eth mausolèu de sant Bertrand son un present deth madeish canonge, çò que semble pòc versemblable. Ua part dera ossamenta deth sant ei laguens d'un bras relicari, deth quau monsenhor Louis de Rechinevoisin de Guron testimonie qu'un uas siguec plaçat laguens der aigua senhada. (Jean Lestrade, «Un curieux groupe d'évêques commingeois (1294-1780)», Revue de Comminges, t. XXVIII, 1913, p. 226).

74. Un cofret auie estat ofert peth baron de Lassus, en 1905. Eth 15 e eth 16 d'octobre de 1912, se hèc eth traslat jos era presidència de monsenhor Germain, arquebisbe de Tolosa, e deth cardinau de Cabrières, bisbe de Montpelhièr.

meitat deth sègle XIV, eth besonh de rebastir era catedral de Comenges, un jòc d'interèssi e obediéncias en moment deth Gran Cisma e es dissensions ath torn deth contròtle politic, religiós e economic dera nauta val dera Garona. En un prumèr moment eth capitol de Comenges aurie sajat de controlar eth santuari dera Santa Creu de Salardú, famosa pes sòns miracles, pensant atau assurar era sua autoritat –e es dèumes- sus es dus archiprestats aranesi. Mès en fracassar era operacion, ei quan eth poderós cardinau Pèir de Fòish, promoigüec eth jubiléu de Sant Bertrand de Comenges, en

competéncia tamb aqueth de Salardú. Ei alavetz quan vertadèrament nèish eth jubiléu de Comenges, en prumèr tèrç deth sègle XV. Es pògui testaments conservadi d'aguesta epòca mòstren per auta part qu'es aranesi, que hègen encara legats pietosi a Sant Bertrand de Comenges, especiaument as quate ordes mendicantes dera ciutat, abandonen aguesta practica repentinament, çò que testimonie un distanciament definitiu dera sua devocion pera sedença episcopau, perilhosa recaptadora des rendes d'obits e de dèumes.

Pèires que parlen

Carlos Fañanás Aguilera

Qué díden? Com s'expressen? Qué representen?

Escrits en pèira, letres gravades,
manifèsten era sua voluntat de transcendéncia.
Dates de referéncia,
commemoracions d'un passat reiau, discutible,
volontat de persisténcia,
en un mon fòrça cambiant.

Pèires estacades o plaçades,
moigudes, transportades o encastrades.
Tostemp pesantes,
tostemp resistentes.

Evocatz es autors d'aqueri vèrbs,
òmes anonims,
que per iniciativa o per encargue,
modelèren eth paisatge.

Era Natura,
artista etèrna e avantatjada,
dèishe enes pèires era sua esséncia.

Eth messatge, en sòn contèxte.
En sòn moment, en sòn cornèr Aranés.
Perqué son aciu, encara.
Escotatz-les,... Entenez-les.

Sort, 30 d'Abriu de 2011.

Comunautat de regants de Marcatosa Betlan-Vielha –Mijaran

Lourdes Santacruz

60 ans d'istòria

Luta pes drets seculars sus es aigües entà
adaiguar es camps e tèrres confirmadi ena
Querimònia en 1313.

Istòria de persones restacades ara tèrra e
eth triomf dera rason

INTRODUCCION

Laguens des usatges e costums des persones
enes territòris es pagesi aranesi, com tot aguest
collectiu ath long dera istòria de toti es pòbles,
an estat es conservadors deth miei naturau.
Era sua vinculacion intima ara tèrra les permet
era capacitat de guardar eth miei fisic com un
gran paisatge que cau conservar e ath madeish
temps desvolopar ua activitat estretament
estacada ara natura. Es pagesi aci e delà an
conservat tostemp un gran respècte peth sòn
miei de vida e ath madeish temps eth
manteniment des tradicions e era istòria. Es
pagesi son era votz dera consciència des parçans
d'ua societat qu'atire per un aute
desvolopament.

En aguest recuelh dataram era luta des pagesi
d'un parçan d'Aran, concrètamente eth terçon
de Marcatosa, entà non pèrder er usatge e eth
dret d'un ben impresincible entara economia
deth parçan, es aigües des sòns arrius, barrancs
e gotilhs.

ERA AIGUA EN ARAN: RIQUESA SECULARA E INTRINSECA

En ua entrevista realizada a Daniel
Castet, alavetz president dera Comunautat de
Regants de Marcatosa, en 2003 se pòt trèir
eth hilat des malaisides relacions entre es

pagesi d'aguest parçan aranes e era PFM, ua
luta entre un gigant Goliat e un petit David.

..... “ En 1952 se met en marcha era
centrau idroelectrica de Benós. Aguesta òbra
supausèc un escambi radicauc ena vida des pagesi
d'Aran.

Enquiar alavetz èren fòrça es
qu'adaiguauen e trabalhauen es tèrres. Podien
usar dirèctaments dera aigua toti ath madeish còp.
Tamb eth bastiment deth canau dera centrau, er
arriu Garona baishèc eth dèbit e non se podie
adaiguar. PFM bastic un canau des deth pònt de
Vilac enquiath Pònt d'Arròs. Ath començament
anaue pro ben, mès en arribar ath finau, a 9 o 10
km, eth dèbit se quedaue sec. Mès tard aumentèren
es preses. Entre es ans 52 e 60 s'arribèren a bastir
un pialèr de canalets. Mès non anaue: es materiaus
èren de baisha qualitat e era aigua se colaue per
toti es costats. Se pòt assegurar que lèu toti
adaiguauen de nets, e que non, qu'era aigua non
arruibaue. Se sagèc de cambiar es abits des torns
d'adaiguar, mos dèren un gessent der arriu e tamb
era aigua que sobraue s'adaiguauen d'audi parçans.
Arren, era aigua non arribaue... Deuant d'aguesta
terribla situacion es pagesi decediren que bèra causa
calie amiar. E anèren a parlar tamb era
Confederacion Hidrografica der Ebre-CHE-,
administracion oficiau der arriu Garona.

E atau comencèc era paperassa entà poder
formar era Comunautat de Regants que non
s'artenhèc enquia 1968: estatuts, ordenances, e
sustot era documentacion a on constatèsse que s'aiue
dret ara aigua. Per sòrt en 1952 un notari dèc fè
de totes es preses que gessien des arrius Varradòs
e Garona e tanben des finques de Vielha enquia Es
Bòrdes. Atau se confirmèren es drets seculars
d'adaiguar e usatge des aigües.

Mès es drets istorics non sigueren sufisents e calèc temps e ajuda de bèth politic, en concrèt Serrano Montalvo, governador civiu de Lheida, entà tirar endeuant era formacion dera constitucion dera Comunautat que semblaue èster que serie era salvacion des nòsti problèms.”

ES PASSI D’UA LUTA ENTARA RECONESHENÇA DES DRETS SECULARS des de 1952 enquia 1995

· Eth 24 de hereuèr de 1943 se concedic er aprofitament idroelectric deth Naut Aran, constituït pes sauts d’Arties, Vielha e Benós, ara Sociedad Productora de Fuerzas Motrices S.A.- PFM-

· Eth 9 de mai de 1947 s’apròve eth projècte deth Saut de Varradòs en tot presentar era servitud d’adaiguatge d’aguest saut entre es pòbles d’Arròs, Vila e Es Bòrdes. Era PFM manifestè qu’es aigüeres èren preocupacion des proprietaris regants.

· Eth 25 de noveme de 1950 PFM presente eth projècte de servituds d’adaiguatge deth Saut de Benós, òbra que bastic en 1953.

· Eth 21 d’octobre de 1951 eth secretari Jaume Sala Portolà certifique que Dionisio Guerrero Monge ei nomenat president dera Comunautat de Regants d’Arròs e Betlan e en acta notariu de 3 de noveme de 1951 s’expliciten aigüeres, litres per segon e distància ath pòble des arrius Garona, Varradòs e deth gotilh des Gotaus. Eth valor des aprofitaments ère d’ues 10.000 pessetes. Eth notari da fe des donades declarades peth president quan compròve in situ eth 4 de deseme de 1951 qu’enes arrius i a ues preses que deriven era aigua per miei de branques e pèires. Li ei impossible ath notari da fe deth volum des aigües.

· Eth 16 deseme de 1951 PFM reclame qu’era Comunautat de Regants justifique que possedissen es drets der aprofitament des aigües des d’abantes deth 24 de hereuèr de 1943, quan li siguec concesionat eth saut de Benós, un des aprofitaments der arriu Garona e en tot rebrembar qu’aguestes aigües non son inscrites en Registre des aprofitaments d’Aigües Publiques segontes eth reiau dècret

de 12 abriu de 1901 e de 1927 que declare era obligatòria inscripcion.

· En 1952 comence eth bastiment dera centrau de Benós e en consequéncia s’amendrís eth dèbit der arriu, causa qu’impedís adaiguar, talaments com explicaue Daniel Castet ena sua entrevista.

· Eth 5 de hereuèr de 1952 eth notari hè publica era relacion d’aigüeres e preses que corresponen ara Comunautat de Regants es mètres qu’afecten e que gessien des arrius Varradòs e Garona.

· Entre 1953 e 1962 se multipliquen es problèms: hujudes d’aigua, torns nocturns...

· Eth 7 de seteme de 1968 se publique en BOE Lleida era convocatòria dera constitucion dera Comunautat de Regants. Aprobacion per part dera Confederacion der Ebre seguida dera deth Ministèri d’Agricultura.

· Enquia alavetz, Dionisio Guerrero auie estat eth president oficiós e eth secretari Jaume Sala Portolà, secretari de Vielha e dipositari de tota era documentacion.

· Formacion dera prumèra Junta Directiva:

Vocaus: Dionisio Guerrero, Francisco Monge Guerrero, Francisco Nart e Francisco Sanjuan.

Secretari: José Aran, secretari de Marcatoza

President: Daniel Castet

· Ena tardor de 1968 eth baile deth municipi de Betlan, Jose Condò Usié, convòque en Aubèrt as 25 usuaris d’adaiguatge- un d’eri decline eth sòn interès pr’amor que demore en Bossòst- des arrius Garona e Salient ara Assemblada Generau de Regants entà nomenar era comission responsabla de redactar es ordenances d’adaiguatge.

· Ara seguida diuèrsi proprietaris declaren per escrit es jornaus des superfícies adaiguades.

· Eth 20 deth madeish mes se convòque as interessadi a aprofitar es des arrius Garona e Varradòs tamb era finalitat d’aprovar es ordenances e reglaments deth Sindicat e Jurat de Regs.

· Enquia 1970 ei un anar e tornar de reclamacions mutues entre era Comunautat e era empresa PFM: que se demòstre eth dret,

que se a era concesion, que s'es pagesi pòrten 18 ans sense poder adaiguar...

· En aguest madeish an son aprovades es ordenances e reglaments dera Comunautat pera CHE mens es articles 3 e 4. Tanben se demane era inscripcion enes Libres de Registre d'aprofitament d'Aigües Publiques des arrius Garona e Varradòs e des gotilhs de Gotaus.

· Eth 25 agost de 1970 era "Comisaria de aguas del Ebro" en Saragossa informe ath president dera Comunautat de Regants de Marcatoza era aprobacion deth Ministèri d'òbres publiques dera constitucion dera comunautat e des estatuts entara aprofitament des aigües publiques des arrius Varradòs e Garona.

· Enquia 1977 seguissen es enfrontaments. era comunautat reclame qu'es òbres d'acondicionament des aigüères an estat plies de desidia, incomplètes e mau hètes per part deth compromís de PFM que bastic un canau des der arriu Salient e qu'era comunautat non admet e vò recuperar es preses deth Garona. Era Comunautat presente denòncia en jutjat.

· En document de 1 de junhsèga de 1981 eth perit Joan Brocal, enginhere de Montes valore es damnatges enes tèrres qu'auien estat d'adaiguar e que s'an desprofitat pes òbres hidroelectricas. Era pericitacion puge a 37.648.800 pessetes.

· Era Comunautat reclame es òbres maumetudes e es indemnizacions economicas ara CHE.

· Era CHE accèpte es reclamacions des regants e se presente eth delegat deth comisari entà inspeccionar es òbres que se reclamen a PFM. S'arribe a un acòrd entre es parts per çò que hè as òbres mès non ara part economica.

· Deuant dera mancaça de sòs ère plan difficil litigar tamb ua empresa coma PFM mès tamb era ajuda inestimable e gratuita der advocat aranés Ramon Vidal era denòncia arribèc en Tribunal Suprem. Eth judici en 1981 siguec rocambolesc, eth president Daniel Castet solet representèc era Comunautat en Madrid deuant es fòrces de PFM qu'aludie auer dret as aigües des de 1816. Sòrt des drets seculars enregistradis en 1952.

· Arribèren a acòrds e mès acòrds: era comunautat lutaue per arténher tot çò de perdut e es sòs des pleits. Dempús de tres dies embarradi tamb es caps dera empresa arribèren a un acòrd: pagar 8 milions de pessetes d'indemnizacion mès 12 milions en òbres acabades e ben hètes. E era concesion deth Salient.

· Mès endeuant quan comencèren es òbres dera N 230 se presentèren nauis problèms que calèc dirimir tamb eth Ministèri de Foment. Bèri proprietaris sigueren indemnizadi ja qu'ère impossible préner er aigua per a on passaue abantes.

· Aquesta estapa dera comunautat, era que complie er objectiu d'adaiguar com hònt de riquesa entara produccion, s'acabèc quan era gent joena virèc es uelhs enquia d'auetes hònts economicas que neshien en Aran. En tot caminar peth Camin Reiau es paishères, plies de huelhes e huelhes s'anèren corbint enquia arribar lèu e èster invisibles tà d'aqueri que non coneishien era sua preséncia, era sua istòria e eth sòn usatge.

· En 1995 se hèc er informe deth registre dera propietat de Tortosa der aprofitament d'aigües publiques a favor dera Comunautat de Regants de Marcatoza.

· I a ues 84 actuacions dera comunautat documentades e sauvades ena Memòria corresponenta archivada en burèu der advocat J.Ramon Vidal.

ORDENANCES DERA COMUNAUTAT DE REGANTS DE MARCATOSA

Document que cònste de X capitols despartidi en 27 Articles e Disposicions transitòries entara constitucion dera Comunautat de proprietaris regants qu'an dret ar aprofitament des aigües des arrius Garona e Varradòs. en tot basar-se en article 228 dera Lei d'Aigües de junh de 1879.

· En article 3 se nomenten es aigüères e eth sòn aprofitament. Bères ues son:

AIGÜÈRES DES MARGES DER ARRIU VARRADÒS

quèrre	aprofitament litres /segon	dret	aprofitament litres/segon
Portogala	50	Dessús San Joan	45
Lusera	35	Maupàs	55
Ièrta Carpèla	45	Sobernado,	110
Lusera	110	Viro,	150
Resec Vielh	55	Prat dera Mòla, Espuga,	180
Ièrtes Palanca	100	Batan,	75
Resec	30	Pradet Marquet, Prat Bòrda,	25
Prado long	250	Batan e Virgo.	40

DER ARRIU GARONA en BETLAN

dreta	aprofitament litres/segon	quèrra	aprofitament litres/segon
Sant Julian naut	70	Sacastièro	75
Sant Julian baish	180	Samòla	50
Pradalla	165	Samela	50
Prat de Mont	120	Prat deth Garona	85
Pradas Barrau	270		
Esplau	260		
Beusa	260		

GARONA en ARRÒS

dreta	aprofitament	quèrra	aprofitament
Sartiga	180	Artigané	260
Sartiga	160	Verneda	180
		Boishetas	75

GOTAUS: GOTILH

Verneda 30 l/s			
----------------	--	--	--

TOTAU 3.815 LITRES/SEGON QU'ERA COMUNAUTAT PÒT DISPAUSAR ENTATH SÒN APROFITAMENT.

Ara seguida descriu eth plaçament des finques adaiguades en arèes e centiaarèes e era sua equivaléncia en jornaus.

A destacar es 18'5 jornaus dera tèrra de Sanjoan de naut en baish, es 19 jornaus de

Pradalha e Prat de Mont e es 2,5 jornaus d'ua des mès petites com Lusera.

Seguit d'ordenances d'interès:

· Destaque qu'es aigües non auràn aprofitament dera sua fôrça motritz...cap ne ua, remèrque.

· S'especificque er objectiu d'esvitar litigis entre es usuaris en tot someter-se

voluntariament ad aquestes ordenances e reglamets.

- Cap regant poirà desseparar-se dera comunautat senon ei deuant dera Comisaria d'aigües der Ebre.

- Entà ahiger-se ara comunautat autant coma regant o parçan cau er acòrd totau dera comunautat.

- Era comunautat ei obligada a bastir, reparar e conservar es aigüèras e servicis

- Es regants e d'auti usuaris que consumisquen aigua abonaràn es despenes ara comunautat proporcionau ara extension a qu'agen dret a adaiguar.

- Es mòles e d'auti elements qu'aprofiten era fòrça motritz dera aigua se determinarà entre era comunautat e es proprietaris des utisi.

- Eth que non pague serà sancionat tamb un 10 per cent, senon non poirà adaiguar.

- Era Comunautat ei formada per:

1. Junta generau qu'escuelh eth president e eth secretari

2. Sindicat format pes vocaus

3. Jurat de Regs.

- Son elegibles entara presidéncia de dus ans es proprietaris regants que possedissen era extension de 2 jornaus. Eth cargue ei onorific, gratuit e obligatòri. Eth secretari a d'èster major d'edat e saber liéger e escriuer.

- Son detalhades es preses de presa d'aigua, era nautada dera sua coronacion, dimensions, classa de bastida, naturalesa dera presa, eth canau o canaus, aigüèras que se deriven des canaus es sòns braçals, inclinacion des taluds, amplada des marges....

- Ath sindicat li correspon era aprobacion des projèctes de reparacion e conservacion des òbres. Tanben er estudi d'òbra naua.

- Era neteja qu'acòrde era Junta Generau s'amiaràn per miei de prestacions personaus obligatòries per torns: ua prestacion per quate jornaus. Eth sindicat dirigirà aquesti trabalhs.

- Er ordre der usatge des aigües serà successiu a compdar dera presa deth canau e proporcionau ara extension dera tèrra.

- Es torns non se pòden cambiar. Era distribucion dera aigua s'efectuarà tostemp sus era direccion deth responsable des paishèras

qu'a en sòn poder es claus de distribucion.

- Entath despartiment des derrames e aprofitament dera aigua se seguirà un padron qu'especifica es tèrres, eth sòn nòm, extension, termières, distrite rurau, nòm deth propietari, volum d'aigua que pertòque e despenes ara comunautat.

- Respècte as mòles e d'auti utisi, çò de madeish

- Detalhen eth valor des multes per fautes coma péisher bestiar en lòcs de paishèras, méter comades, que non se respècte eth torn, ...multes des 50 pessetes enquia 350 pessetes,

- Sonque en cas de huec se pòt préner aigües dera comunautat, usuaris o d'outes persones.

- Aquest Reglament descriu eth foncionament deth Jurat de Regs, deth secretari, deth tresorèr- compdaire e deth presidente deth sindicat

REGLAMENT ENTATH JURAT DE REGS dera Comunautat de Regants de Marcatosa

Cònste de 16 articles e en escritura publica 3 noveme de 1.951.

Podem remercar aspèctes d'aquest Reglament coma que;

- Ei elegit pera Comunautat en Junta Generau.

- S'amassarà quan se presente quinsevolh quéisha, denóncia o s'ac demanen es vocaus.

- Eth president deth Jurat a dret a veto.

- A de celebrar es judicis e dicte es veredictes que procedisquen.

- Es sessions son publiques .Es interessadi poirà defener-se.

- Pòt impausar multes as infractors.

ACTUALITAT

En tot caminar perth Camin Reiau un dia quinsevolh d'ara madeish, en an 2011, des d'Aubèrt enquiath Pònt d'Arròs se pòt comprovar er estat d'aquestes aigüèras que tant d'esfòrç e luta an costat. Son limpès e se

pòden observar e fotografiar en tot caminar. Se pòt mesurar era sua nautada e prigonditat, sonque i manque er element que i aurie de córrer: era aigua dera Garona. An limpiat es costats que tòquen en camin e es des finques deth cant. Se pòt liéger eth numerò e eth nòm deth propietari enes pòrtes de hèr que barrauen o daurien eth pas dera aigua des dera aigüera enquiath prat.

Aguest miracle non ei tau, senon qu'ei eth resultat der interès deth president actuau, Sr, Valentin Barrios, vesin deth pòble d'Aubèrt e der actuau secretari, Sr. José Ramon Vidal en cercar e arténher hons economics d'entitats, coma era Generalitat de Catalonha que promò era conservacion d'infrastructures coma aguesta. Era istòria les serà agraïda en tot non pèrder era memòria istorica des nòsti auantpassats, en aguest cas non guaire aluenhats en temps.

Es prats e tèrres qu'èren adaiguades pes aigües que brolhauen d'aqueres aigüeres son es madeishi de tostep. Ara se i ven shivaus en tot péisher e en ostiu bèth tractor que hè eth dalh en junh o eth redalh en seteme

tar escàs bestiar que shaute de minjar uns peisheus d'èrba gostosa e fresca. Plan segur que se en aguestes aigüeres i tornèsse a córrer era aigua, ua auta istòria tornariem a revíuer o a escrúer.

GLOSSARI

Jornau: Quantitat de tèrra o prat que se dalhe en ua jornada.

Redalh: Talh dera èrba que se realize ara fin der ostiu.

Presa: Lòc a on se pren era aigua.

Aigüera: canau de ciment per a on se desvie era aigua d'un arriu o barranc entà adaiguar tèrres agricòles.

Querimònia: document escrit en 1313 a on se recuelhen es drets e deuèrs deth pòble aranés en relacion tamb era Corona catalano-aragonesa.

BIBLIOGRAFIA

"Memoria de la Comunidad de Regantes de Marcatosa". 2004. Archiu deth burèu der advocat J.R.Vidal. Vielha.

Pèires desbrembades

Rufino Martínez

Poesia premiada en un Concors Literari organizat pera Fondacion Musèu Etnologic Val d'Aran.

Es pèires queigueren
e jamès se lheuèren,
son per tèrra trincades
e pera aigua deth cèu banhades.

Sigueren pèires de glòria,
sigueren parets bères
d'un castèth qu'un dia
virèc ad aguestes tèrres.

De França e d'Esanha vengueren
e ath torn deth castèth lutèren
per aguest parçan de tèrra,
per aguesta nòbla cunhèra.

Ja non son aqueres nautes tors
a on i baraue ua bandèra,
a on pujauen es damaisèles
entà guardar era arribada
dera primauera demorada.

Ploirà, nheuarà e queirà
es pèires trincades
ath hons deth barranc,
pes òmes desbrembades.

Ja non i demoren es pèires,
ja totes son en barranc,
ja son totes perdudes
ena longa istòria d'Aran.

Ara pèira deth passeg

Eduardo Caubet

Poesia publicada ena revista Tèrra aranesa num. 9 dera dusau etapa, 1979.

Pèira der Espitau
der aute costat deth pòrt
abantes ères cara ath Sur,
ara t'an metut cara ath Nòrd.
Ath hons deth passeg quilhada,
tot just entenes eth Nere
que te pòrte tostemp memòries dera cunhèra deishada.
Ères cochada en Salenques,
e en tot guardar-te des aires,
com un shinhau endormida,
escotaues es sues aigües.
Entà dar-mos aigua pura,
era esquia t'an oradat,
aigua que mos regales contenta,
perque de Horno as baishat.
Tamb er escut de Vielha,
era tèsta t'an coronat
e atau de net e de dia,
de guardia com un soldat.
Perque tostemp ès banhada,
se pensen qu'as plorat,
mès son lèrmes de contenta,
perque dar aigua ath qu'a set
ei de Diu, eth gran manat.

Picapeirèr: un nòble mestièr

Entrevista realizada per: Lourdes Santacruz Alís

Ramiro Lòpez Portas ei un galhèc installat en Aran de 1959 estant. Neishec en un pòble vesin de Santiago de Compostela en 1933. Hilh de familia nombrosa, 5 gojates e 2 gojats. Eth sòn pair ère “cantero”, un des mielhors deth parçan- remèrque tamb orgulh-. Ramiro e eth sòn frair Julio apreneren eth mestièr jos era sabiduria deth sòn pair - èren orgullosos d’èster nomentadi coma es hilhs de Manuel de Segundo -, nòm tamb eth que se le coneishie. Deth madeish parçan n’ei Manolo Mourelos - casa Manolo- que tanben aprener eth mestièr tamb es frairs Lopez.

Des des 16 ans, Ramiro que trabalhe de “cantero”- com me demane d’escríuer -. Ua des prumèras òbres que rebrembe tamb fòrça ei era bastissa des carrèrs de Santiago de Compostela, hèti tamb pèira de granit picada a quarrats. Ena sua tèrra d’origina tanben ère prètzhet d’aguesti professionaus, era confeccion de pòstes de pèira entà tier es pès dera vinha, producte plan estenut per Galicia. Aguest trabalh l’amiauen ena comarca de Calo.

Mès entà deuant anèren a trabalhar en Ponferrada, tà un empresari dera construccion, es tres joeni Ramiro, Julio e Manolo. E en acabar aquera òbra decediren cercar-se era vida e atau arribèren ena Val d’Aran, ère er an 1959. E aci demoren encara. En Aran an trabalhat es tres toti aguesti longui ans, an format era sua familia e ara ei era ora de shautar dera jubilacion. Ramiro se maridèc tamb ua gojata aranesa d’Arròs, Maria Antonia- e ara gaudissen des arrèhilhs que les dan es sòns dus hilhs: Fernando e Lourdes.

Ei un plaser hèr-la petar tamb Ramiro, ua tarde bric calorosa deth mes de junh.

Dempús de resseguir lèu totes es pèires des cases d’Aran, que mos balhen bèra informacion o simplement beresa, que mielhor tà conèisher eth trabalh de dar-le forma ad aguesta pèira que forme part des nòsti larèrs, tamb una persona que s’a guanhat era vida en tot picar e picar pèires e qu’ath delà a estimat eth sòn trabalh.

Ramiro ei un òme placentèr e tranquil. Ei content de balhar tot çò que coneish a ua persona analfabeta en aguest ahèr. Se te contagie eth sòn entusiasme.

Rehilam era convèrsa tamb Ramiro en tot que Maria Antonia hè aquerò que tanben sap mès: còser prendes de ròba, modista ara fin. Mestièr qu’actuaument a un aute objectiu similar ath deth picapeirèr, com ben explique Ramiro- “Un”cantero” picaue tota era pèira a man. Es qu’ara ac hèn a maquina son marbrèrs. - Cadun en sòn lòc -enfatzie- Jo tanben me convertí en marbrèr. Tamb era arribada des maquinas...mès era mia passion ère picar pèira a pèira a man. Atau ac realizèc ena òbra dera quau se’n sent mès orgulhós: era rebastida dera absida de Santa Maria d’Arties, ara hè 3 ans. Ei plan satisfèt d’aguest darrèr trabalh per dus motius: tot solet trabalhèc e talhèc a man sies centes sies pèires de marbre. E perquè li hèren - entada eth- er aunor de hèr-li esculpir es sues iniciaus -R L MMVIII- en ua pèira qu’ei plaçada ena prumèra hilèra dera absida recuperada. Li ludís era guardada quan explique aguesta òbra. De coma anèren descorbint er emplaçament dera absida sosterrada e qu’ara podem admirar rebastida. Es desconeishedors dideràn qu’era pèira non ei era madeisha,- entre 50 e 100 ans aurà era madeisha tonalitat pr’amor qu’eth marbre

pèrd ludentor e s'enfosquís- explique Ramiro. Se pòt díder tamb tot eth pes que Ramiro a passat ara istòria talaments com aqueri picapeirèrs que mos an deishat era sua signatura enes pèires romaniques o gotiques en forma de audèth, crotz, cercles.... Creigui qu'aquerò ei entrar ena categoria d'artista- li digui a Ramiro.- Non exageris- me conteste des dera sua umilitat.

En tot tornar temps entà darrèr me conde qu'en 1959 en arribar en Aran, trabalhèren ena bastenda deth Parador de Vielha e conde tanben content que li èren a talhar era prumèra pèira, aquera tamb era qu'eth governador de Lheida inauguracion era òbra qu'auie de plaçar Aran en mon deth torisme. Es frairs Lopez trabalhauen en Copisa e rebrembe qu'era pèira mesuraue 50x50x50 e qu'en centre auie de hèr er horat entà calar-i era escriptura e ues monedes segontes era tradicion. Tot divertit explique qu'en horadar-la se les trinquèc e que calèc picar-ne ua auta. Mès que prumèr la horadèren tamb era longa bròca qu'auie Copisa entà horadar es tunèls des centraus e ara seguida li dèren era forma de cub. Ditz qu'alavetz la placèren dejós d'ua colona dera entrada principau. Ère er an 1963.

Des de 1964 enquiara jubilacion tamb eth sòn frair tostemp an trabalhàt amassa per compde pròpri. Auien eth talhèr en Mijaran e mès tard en Vielha -en carrèr Bergàs- An hèt tot tipe de objèctes en pèira - escales, façades, tombes, labades, panteons. Aguesti toti de granit pr'amor qu'ei un materiau que ludís mès qu'eth marbre. Aguest darrèr tamb eth temps pèrd era ludentor - torne a remarcar.

Tà tota pregunta a responsa. De tostemp a preferit trabalhar mès eth marbre dejà qu'ei mès maleable e te pòs predar en dar-li

facilamente era forma que desires. Eth granit ei mès dur e pògues formes se li pòden dar. Coma bon artista -se n'arrís- li a agradat tostemp dar eth sòn tòc personau ath trabalh.

Quan li demani coma definís eth sòn mestier ac a clar: - "Cantero", pèira a pèira. Quan te puges -ditz- ath tren dera modernitat, ei a díder ties es auantatges des maquinas acabes en tot èster marbrèr. Mès... "entà èster un bon marbrèr, prumèr cau èster picapeirèr- enfatize."

Mès - li demani- ei un trabalh dur, vertat? Cau fòrça física e hèr frònt a perills. - Guaires cantièrs an morit de silicosis -contèste- Guaires espurnes van a parar enes uelhs?. Abantes non se protegien tamb lunetes. Ara aguestes mesures de proteccion, per sòrt, son obligatòries.

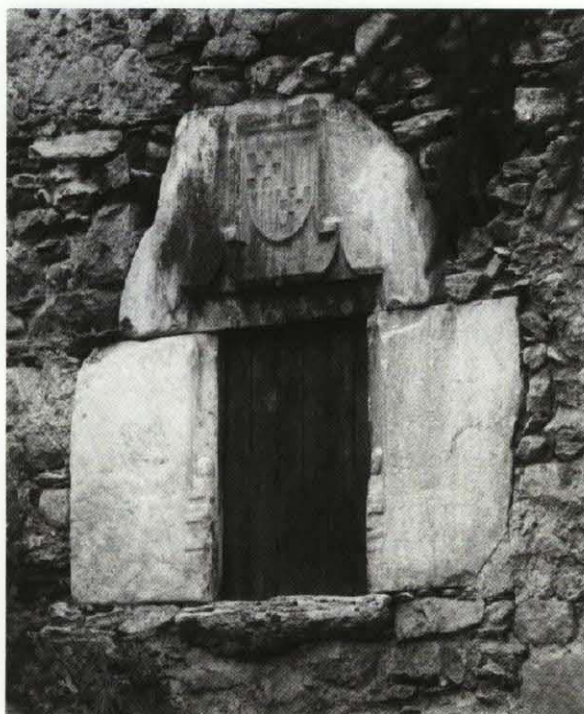
Arribam ara fin dera interessanta charrada. Respècti e admirar aguesti mestiers que mos dan tant de gòl quan admiram glèises, palais, umils capèles o esplendides catedraus. Aguesti trabalhadors qu'anauen pes finques en tot cercar blòcs de granit entà dar-li era forma que li gessie der anima deth picapeirèr. Tot hèt a man tamb era ajuda des cincèus, escarpes, punteres e "mujardas". Ahig que jamés a esculpit formes ne ua flor- me ditz. Mès - ¡*me ha gustado tanto mi trabajo!*- tamb orgulh ben guanhat.

Ramiro se lamente qu'ara non n'í a en Aran de picapeirèrs. Arrés a aprenut aguest mestier e qu'en Galicia tanben se pèrd. Rebrembe tamb esperança, qu'en Andalucia semble que se recupèrè pr'amor qu'an montat ua cooperatiua entà restaurar glèises sustot romaniques per tota Euròpa. Trabalh que Ramiro tanben a en sòn curriculum.

Pèires que parlen

Recuelh des fotografies que son publicades en catalòg num. 10 dera Fondacion Privada deth Musèu Etnologic dera Val d'Aran, junhsèga 2011, corresponent ara exposicion: Pèires que parlen:

TERÇON DE PUJÒLO

- 1a.- 1633. Lumedar dera hièstra. Çò de Lanhèu. Salardú. Hònt A.G.
1b.- Escut plaçat ena cantoada de çò de Lanhèu. Salardú. Hònt A.G.
2.- 1805. Hònt dera Plaça Major. Salardú. Hònt A.G.
3a.-1621. Pèira encastrada ena paret de çò de Còime. Salardú. Hònt A.G.
3b.-Pèira encastrada ena paret de çò de Còime. Salardú. Hònt A. G.
4.- 1852. Pèira ena paret. Çò de Bandolèr. Salardú. Hònt A.G.
5.- Escut ena hièstra. Çò de Barberà. Salardú. Hònt A.G.
6a.- Fragments de lumedar. Çò de Barrau. Tredòs. Hònt A.G.
6b. - 1828. Inscriccion en lumedar. Çò de Barrau. Tredòs. Hònt A.G.
7.- 1801. Fragment de lumedar. Çò de Neranh. Tredòs. Hònt A.G.
8.- 1816. Lumedar dera pòrta. Çò de Serralhèr. Tredòs. Hònt A.G.
9a.- Escut. Çò de Baile. Unha. Hònt Mn.A.
9b.- Part centrau dera façada tamb hièstra renaishentista. Çò de Baile.Unha. Hònt Mn.A.
10.- Escut dejós dera torreta. Çò de Brastet. Unha. Hònt E.R.
11.- 1828. Lumedar . Çò de Gaston. Unha. Hònt Mn.A.
12a.- Escut e lumedar. Çò de Menginat. Bagergue. Hònt Mn.A.
12b.-Relòtge de solei. Çò de Menginat. Bagergue. Hònt Mn.A.
13.- Lumedar. Çò de Treseta. Bagergue. Hònt Mn.A.
14.- 1589. Lumedar. Çò de Ròsa. Gessa. Hònt A.G.
15.- 1618. Lumedar Çò de Cabalhon.Gessa. Hònt A.G.
16a.- Fragment gotic encastrat ena paret.Çò de Robert. Gessa. Hònt A.G.
16b.-Fragment gotic encastrat ena paret. Çò de Robert. Gessa. Hònt A.G.
17a- Hièstra . Çò de Matèu. Gessa. Hònt A.G.
17b.- 1601. Pèira. Çò de Matèu. Gessa. Hònt A.G.
17c.-1576. Lumedar. Çò de Matèu. Gessa. Hònt A.G.
18.- 1817. Lumedar. Çò de Che. Gessa. Hònt A.G.

TERÇON ARTIES-GARÒS

19a.- Escut. Çò de Paulet. Arties. Hònt A.G.

19b.- Element escultoric en laterau d'ua hièstra renaishentista. Çò de Paulet. Arties. Hònt A.G.

19c.- Element escultoric en laterau hièstra renaishentista. Çò de Paulet. Arties. Hònt A.G.

20.- 1678. Capèla privada de Sant Antòni. Çò de Portolà. Arties. Hònt A.G.

21.- 1846. Lumedar. Çò de Sala. Arties. Hònt A.G.

22.- Hièstra renaishentista. Çò de Piro. Garòs. Hònt Mn.A.

23.- 1809. Lumedar. Çò d'Esteue. Garòs. Hònt Mn.A.

24.- 1766. Pòrta barròca. Çò de Mondì. Garòs. Hònt Mn.A.

25.- 1608.- Lumedar. Çò de Sastrada. Garòs. Hònt Mn.A.

26.- Façada tamb escut e hièstra renaishentista. Çò de Solèr. Garòs. Hònt Mn.A.

TERÇON DE CASTIÈRO

27a.- Hièstra gotica. Çò de Rodés de Baish. Vielha. Hònt A.G.

27b.- 1608. Hiestrau renaishentista. Çò de Rodés de Baish. Vielha. Hònt A.G.

28a.- 1610. Lumedar. Tor deth Generau Martinhon. Vielha. Hònt A.G.

28b.- Masca . Tor deth Generau Martinhon. Vielha. Hònt A.G.

28c.- Escut. Tor deth Generau Martinhon. Vielha. Hònt A.G.

29a.- 1605. Hièstra. Çò de Fedosa (Simonet).

Vielha. Hònt A.G.

29b.- Lumedar. Çò de Fedosa (Simonet). Vielha. Hònt A.G.

30.- Escut. Çò d'Andrèu (Sopena). Vielha. Hònt A.G.

31.- Escut encastrat ena paret. Çò de Labat. Vielha. Hònt A.G.

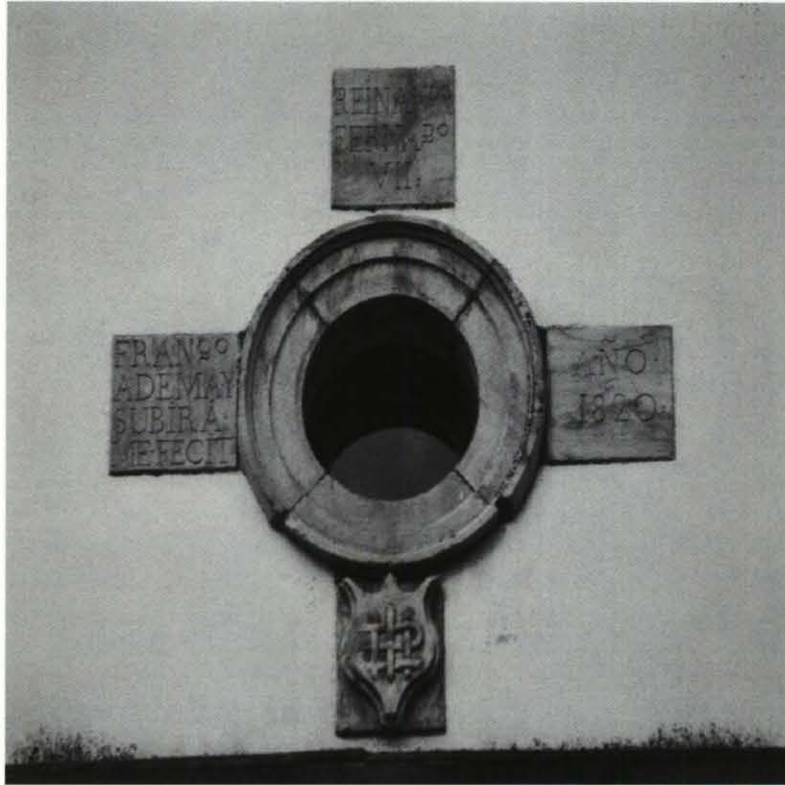
32.- Masca. Çò de Bernada. Vielha. Hònt A.G.

33a.- 1993. Placa en aumenatge a Carlos de Miguel e Castellvaquer. Crasta. Vielha. Hònt A.G.

- 33b.- 1995. Placa aumenatge a Jusèp Maria España Sirat. Crasta. Vielha. Hònt A.G.
- 34a.- 1829. Placa commemorativa dera bastida dera Crasta. Vielha. Hònt A.G.
- 34b.-1924. Placa commemorativa dera visita deth rei Alfonso XIII. Vielha. Hònt A.G.
- 35a.- Medalhon tamb inscripcion. Çò de Balenat. Vielha. Hònt A.G.
- 35b.- Relèu tamb forma de crotz. Çò de Balenat. Vielha. Hònt A.G.
- 36a.- 1501. Inscripcion en pèira. Espitau de Sant Nicolau de Pontells. Vielha. Hònt A.G.
- 36b.- Lumedar. Espitau de Sant Nicolau de Pontells. Vielha. Hònt A.G.
- 37a.- 1704. Escut. Çò de Garés (Hotel Internacional). Vielha. Hònt A.G.
- 37b.- 1704. Detalh corona der escut. Çò de Garés. Vielha. Hònt A.G.
- 38- 1740. Portau. Çò de Jaunmicho. Casarilh. Hònt Mn.A.
- 39.- 1697. Inscripcion en pèira. Es de Ramonet. Casarilh. Hònt Mn. A.
- 40.- Escut. Çò de Barbèr. Escunhau. Hònt Mn. A.
- 41.- 1828. Pòrta. Es de Blasi. Escunhau. Hònt Mn. A.
- 42.- Pòrta istoriada. Es d'Espanholet. Escunhau. Hònt Mn.A.
- 43a.-1393? *Ei possible que sigue 1595.* Pòrta. Es de Perejoan. Escunhau. Hònt Mn.A.
- 43b.- Hièstra renaishentista. Es de Perejoan. Escunhau. Hònt Mn. A.
- 44.- 1803. Lumedar. Es de Pericòt. Escunhau. Hònt Mn. A.
- 45.- Lumedar. Çò des d'Oelhèr. Betren. Hònt A.G.
- 46.- 1686. Lumedar. Es de Marianna. Betren. Hònt A.G.
- 47.- Pèira rectangulara trabalhada . Çò de Pòrtolà. Betren. Hònt A.G.
- 48.- 1831. Lumedar. Çò de Morèu. Betren. Hònt A.G.
- 49.- 1551.- Lumedar. Çò de Peiròt. Betren. Hònt A.G.
- 50.- 1815. Inscripcion ena clau der arc dera pòrta. Çò de Barelha. Gausac. Hònt A.G.
- 51.- 1875. Lumedar. Çò de Pèir. Gausac. Hònt A.G.
- 52.- 1631. Lumedar. Es de Joanina. Casau. Hònt A.G.
- 53.- 1913. Escut ena hònt. Casau. Hònt A.G.
- 54.- 1842. Hònt dera placeta de naut. Casau. Hònt A.G.

TERÇON DE MARCATOSA

- 55.- 1664.- Lumedar. Çò de Peiròt. Vilac. Hònt A.G.
- 56.- Escut. Casa dera vila. Vilac. Hònt A.G.
- 57.- 1722. Inscricion d'un antic lumedar. Çò de Pèdebaile. Vilac. Hònt A.G.
- 58.- Hièstra renaishentista. Rectoria. Vilac. Hònt A.G.
- 59.- 1664. Lumedar. "Bernat de Cors". Vilac. Hònt A.G.
- 60.- Pèira de marbre gravada. Vilac. Hònt A.G.
- 61.- 1922. Pèira. Bòrda de çò de Pedro. Vilac. Hònt A.G.
- 62a.- 1717. Lumedar. Çò de Magràs. Vilac. Hònt A.G.
- 62b.- Rèstes deth portau. Çò de Magràs. Vilac. Hònt A.G.
- 63.- 1747. Lumedar. Es de Bonsom. Vilac. Hont A.G.
- 64.- 1731. Inscricion. Çò de Juliana. Vilac. Hònt A.G.
- 65.- 1702. Pòrta renaishentista ath cant dera comada. Vilac. Hònt A.G.
- 66.- 1680. Lumedar. Vilac. Hònt A.G.
- 67.- Crismon tamb figura de bisbe. Mont. Hònt A.G.
- 68.- 1807. Lumedar. Çò de Sebastiana. Mont. Hònt A.G.
- 69.- Estèla tardoromana. Çò de Ponin. Montcorbau. Hònt A.G.
- 70.- 1968. Placa en aumenatge a Mn. Condò Sambat. Montcorbau. Hònt A.G.
- 71.- 1841. Lumedar de hièstra gotica. Çò de Salvador. Montcorbau. Hònt A.G.
- 72.- 1914. Bòrda. Es de Macía. Betlan. Hònt A.G.
- 73.- 1927. Inscricion en pèira. Es dera Hònt. Aubèrt. Hònt A.G.
- 74.- 1898. Inscricion en pèira. F. Barrau. Vila. Hònt A.G.
- 75.- 1913.- F.B.S.A.D.M. Vila. Hònt A.G.
- 76.- 1878. Antonio Arro. Çò de Bagergata. Vila. Hònt A.G.
- 77.- 1575. Pèira ena paret dera bòrda des de Penha. Arròs. Hònt A.G.
- 78a.- Hièstra renaishentista Casa deth Senhor. Arròs. Hònt A.G.
- 78b.- Hièstra renaishentista Casa deth Senhor. Arròs. Hònt A.G.
- 79a. 1820. Òcul tamb inscricion. Casa deth Senhor. Arròs. Hònt A.G.**
- 79b.- Detalh ena cantoda. Casa deth Senhor. Arròs. Hònt A.G.
- 80.- Hiestreta dejós deth colomèr. Arròs. Hònt A.G.

TERÇON DE LAIRISSA

81.- 1832. Gravau en pèira pintat. Lauadèr. Vilamòs. Hònt A.G.

82.- 1786. Portau tamb inscripcion e relòtge ena façada. Çò de Joanchiquet. Vilamòs. Hònt A.G.

83.- 1858. Inscripcion ena paret. Çò de Farré. Arres de Jos. Hònt A.G.

84.- 1816. Lumedar. Çò de Perejoan. Arres de Jos. Hònt A.G.

85.- Lumedar. Çò de Francinet. Arres de Sus. Hònt A.G.

86.- 1835. Pèira. Çò de Martinon. Arres de Sus. Hònt A.G.

87.- 1862. Data gravada ena hònt. Arró. Hònt. A.G.

88.- Ordenança municipau gravada en pèira. Com. Es Bòrdes. Hònt A.G.

89.- 1789. Clau d'arcada de pòrta tamb roseta e inscripcion. Es Bòrdes. Hònt A.G.

90a.- 1589. Inscripcion commemorativa dera rebastida de Castèth Leon. Çò d'Abelha. Hònt A.G.

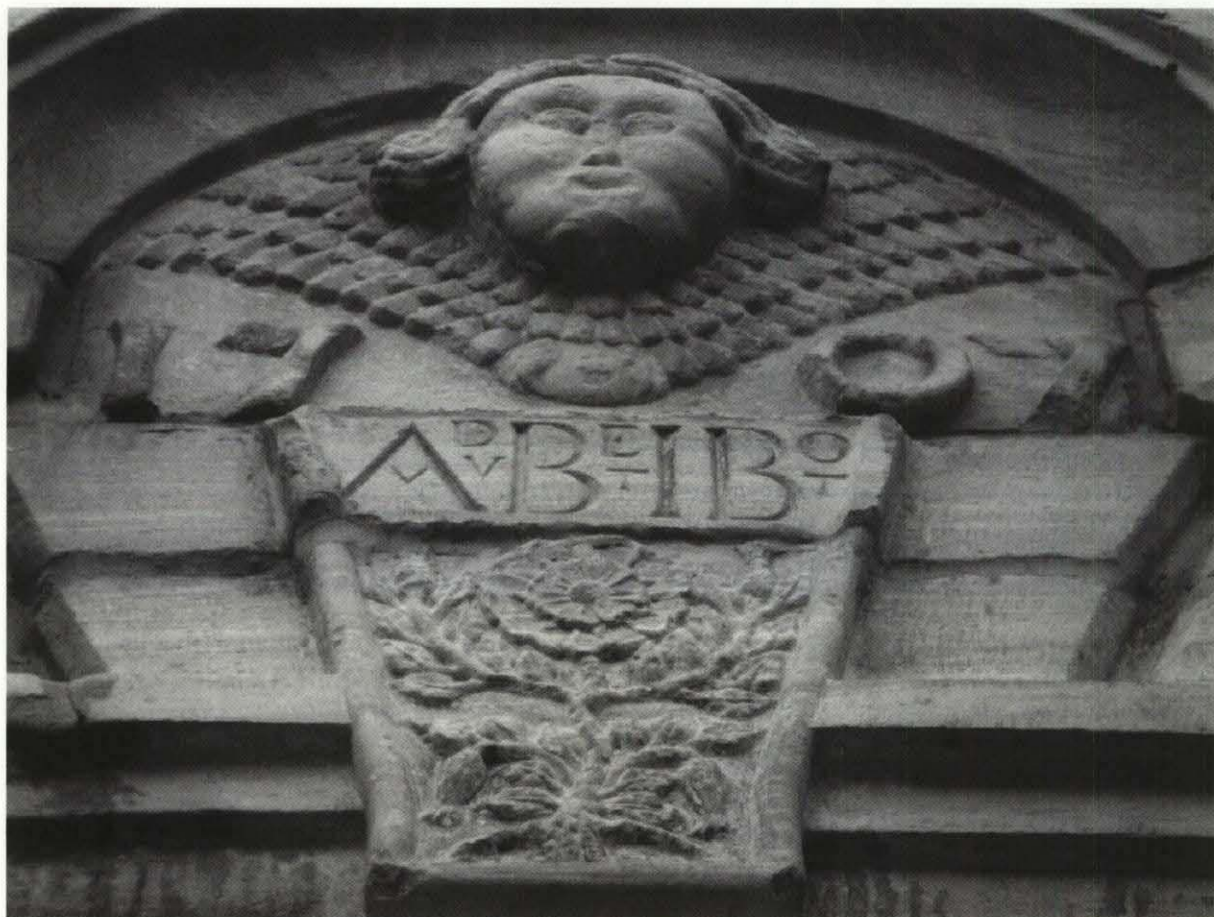
90b.- Crismon provenent de Castèth Leon. Çò d'Abelha. Es Bòrdes. Hònt A.G.

90c.- Hièstra decorada originària de Castèth Leon. Çò d'Abelha. Es Bòrdes. Hònt A.G.

91.- 1834. Pèira ena bòrda de Marijoana. Begós. Hònt A.G.

92.- 1826. Inscripcion ena paret. Çò de Manuel. Benós. Hònt J.B.

TERÇON DE QUATE LÒCS

93.- 1748. Alfabet grèc tamb letres màgers e minuscules. Çò de Silhò. Bossòst. Hònt C.A.

94.-1831. Dita biblica en pèira dera mòla vielha. Bossòst. Hònt C.A.

95a.- Hièstra barròca. Çò de Batista. Hònt C.F.

95b.- Detalh deth lumedar dera hièstra barròca. Çò de Batista. Bossòst. Hònt C.A.

96a.- Escut de çò de Campà. Bossòst. Hònt E. R

96b.- Escut. Çò de Campà. Bossòst. Hònt E.R.

97.- Comada deth cap dera vila. Les. Hònt C.A.

98.- Pòrta. Çò de Mossenpèir. Les. Hònt C.A.

99.- 1818. Pèira dera bòrda de çò de Mariano. Canejan. Hònt C.A.

100.- Crotz deth camin deth Calvari. Bausen. Hònt C.A.

Fotografies:

(AG) Anna Geli

(Mn A) Mossen Jusèp Amiell

(ER) Elisa Ros

(CA) Claudio Aventin

(CF) Carlos Fañanas

(JB) Javier Bordes